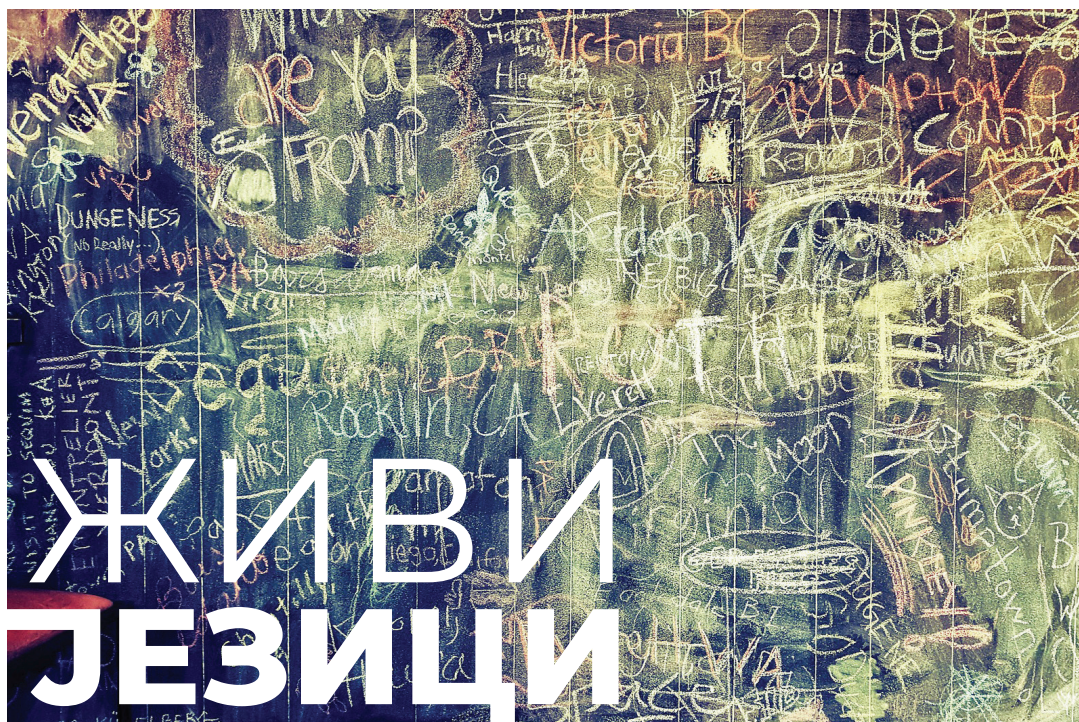

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Часопис за
стране језике
и књижевности

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ

Година **XLII**
Број **1**
2022

MODERN LANGUAGES
JOURNAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LITERATURES

Year XLII / Issue 1 / 2022

ISSN 0514-7743
ISSN (online) 2787-3161

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
Faculty of Philology, University of Belgrade

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ
ЧАСОПИС ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XLII / Број 1 / 2022

ISSN 0514-7743
ISSN (online) 2787-3161

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду

EDITORIAL

Editor in Chief

Olivera Durbaba, PhD
Faculty of Philology, University of Belgrade

Managing editor

Ana S. Jovanović, PhD
Vojkan Stojičić, PhD
Faculty of Philology, University of Belgrade

Editorial Assistant

Milica Mastilo
Faculty of Philology, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Biljana Čubrović, PhD, University of Belgrade
Boris Dudaš, PhD, University of Rijeka
Danijela Đorović, PhD, University of Belgrade
Jelena Filipović, PhD, University of Belgrade
Kostas Kanakis, PhD, University of the Aegean
Vladimir Karanović, PhD, University of Belgrade
Svetlana Kurteš, PhD, University of Madeira
Karla Marelo, PhD, University of Torino
Marijana Paprić, PhD, University of Belgrade
Biljana Radić Bojanić, PhD, University of Novi Sad
Veran Stanojević, PhD, University of Belgrade
Katarina Zavišin, PhD, University of Belgrade

SCIENTIFIC BOARD

Emina Avdić, PhD, The Saints Cyril and Methodius University of Skopje
Snežana Gudurić, PhD, University of Novi Sad
Mirjana Đukić, PhD, University of Montenegro
Saša Jazbec, PhD, University of Maribor
Ksenija Končarević, PhD, University of Belgrade
Vesna Krajišnik, PhD, University of Belgrade
Igor Lakić, PhD, University of Montenegro
Tatjana Paunović, PhD, University of Niš
Sanja Rađanović, PhD, University of Banja Luka
Marjana Šifrar Kalan, PhD, University of Ljubljana
Julijana Vučo, PhD, University of Belgrade
Jelena Vujić, PhD, University of Belgrade
Gorana Zečević Krneta, PhD, University of Kragujevac

УРЕДНИШТВО

Главна и одговорна уредница

др Оливера Дурбаба
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Оперативни уредници

др Ана С. Јовановић
др Војкан Стојичић
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Секретарка уредништва

Милица Мاستило
Филолошки факултет Универзитета у Београду

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Борис Дудаш, Универзитет у Риједи
др Данијела Ђоровић, Универзитет у Београду
др Катарина Завишин, Универзитет у Београду
др Костас Канакис, Егејски универзитет на Митилинију
др Владимир Карановић, Универзитет у Београду
др Светлана Куртеш, Универзитет у Мадеири
др Карла Марело, Универзитет у Торину
др Маријана Папрић, Универзитет у Београду
др Биљана Радић Бојанић, Универзитет у Новом Саду
др Веран Станојевић, Универзитет у Београду
др Јелена Филиповић, Универзитет у Београду
др Биљана Чубровић, Универзитет у Београду

НАУЧНИ ОДБОР

др Емина Авдић, Универзитет „Св. Кирил и Методиј” у Скопљу
др Јелена Вујић, Универзитет у Београду
др Јулијана Вучо, Универзитет у Београду
др Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду
др Мирјана Ђукић, Универзитет Црне Горе
др Горана Зечевић Крнета, Универзитет у Крагујевцу
др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору
др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду
др Весна Крајишник, Универзитет у Београду
др Игор Лакић, Универзитет Црне Горе
др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу
др Сања Радановић, Универзитет у Бањој Луци
др Марјана Шифрар Калан, Универзитет у Љубљани

PEER REVIEWERS

Žarko Bošnjaković, PhD, University of Novi Sad
Gordana Đoković, PhD, University of Belgrade
Ana Đorđević, PhD, University of Belgrade
Željko Đurić, PhD, University of Belgrade
Anette Đurović, PhD, University of Belgrade
Jelena Filipović, PhD, University of Belgrade
Danijela Janjić, PhD, University of Kragujevac
Merima Krijezi, PhD, University of Belgrade
Ana Kuzmanović Jovanović, PhD, University of Belgrade
Radana Lukajić, PhD, University of Banja Luka
Sanja Maričić Mesarović, PhD, University of Novi Sad
Jovica Mikić, PhD, University of Banja Luka
Danica Nedeljković, PhD, University of Kragujevac
Tatjana Paunović, PhD, University of Niš
Mila Samardžić, PhD, University of Belgrade
Gordana Stokić Simončić, PhD, University of Belgrade
Aleksandra Šuvaković, PhD, University of Kragujevac
Aneta Trivić, PhD, University of Belgrade
Tamara Valčić Bulić, PhD, University of Novi Sad
Julijana Vučo, PhD, University of Belgrade
Aleksandra Vukotić, PhD, University of Belgrade

PROOFREADER

Milica Mastilo

РЕЦЕНЗЕНТИ

Др Жарко Бошњаковић, Универзитет у Новом Саду
Др Тамара Валчић Булић, Универзитет у Новом Саду
Др Александра Вукотић, Универзитет у Београду
Др Јулијана Вучо, Универзитет у Београду
Др Гордана Ђоковић, Универзитет у Београду
Др Ана Ђорђевић, Универзитет у Београду
Др Жељко Ђурић, Универзитет у Београду
Др Анете Ђуровић, Универзитет у Београду
Др Данијела Јањић, Универзитет у Крагујевцу
Др Мерима Кријези, Универзитет у Београду
Др Ана Кузмановић Јовановић, Универзитет у Београду
Др Радана Лукајић, Универзитет у Бања Луци
Др Сања Маричић Месаровић, Универзитет у Новом Саду
Др Јовица Микић, Универзитет у Бања Луци
Др Даница Недељковић, Универзитет у Крагујевцу
Др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу
Др Мила Самарџић, Универзитет у Београду
Др Гордана Стокић Симончић, Универзитет у Београду
Др Анета Тривић, Универзитет у Београду
Др Јелена Филиповић, Универзитет у Београду
Др Александра Шуваковић, Универзитет у Крагујевцу

ЛЕКТУРА

Милица Мاستило

САДРЖАЈ / CONTENTS

Татјана Ристих / Tatjana Ristić

Апсурдна комедија – како је архитекта прочитао Бекетово читање Дантеа / How an architect read Beckett's reading of Dante 11

Јована Иветих / Jovana Ivetić

Интертекстуалне везе романа *Странац* и *Мерсо, контра-истрага*: постколонијално преиспитивање Камијевог наслеђа / Intertextual relations between the novels *The stranger* and *The Meursault investigation*: Postcolonial reinterpretation of Camus' heritage..... 25

Марија Вујовић / Marija Vujić

Присутство фразема „око” у преводу Библије на италијански, шпански и српски језик / Presence of idioms with the component “eye” in the translation of the Bible into Italian, Spanish and Serbian..... 43

Ана Живковић / Ana Živković

Детерминанте у развоју италијанске латинице / The determining factors in the formation of the Italian alphabet..... 73

Невена Ковачевић / Nevena Kovačević

Препозитивна допуна у немачком и српском језику: анализа реализација у приповеци Томаса Мана / Prepositional complements in Serbian and German: Analysis of realisations in a Thomas Mann's short story 93

Сања С. Маркељић / Sanja S. Markeljić

Употреба женског морфолошког рода приликом навођења титула и занимања жена у онлајн новинама *Blic* у периоду од 2000. до 2018. године / The use of morphologically feminine forms when referring to the occupational and other titles of women in the online newspaper *Blic* from 2000 to 2018 113

Весна Алексић / Vesna Aleksić

Integrisanje metakognitivnih strategija u makrostrukturu udžbenika stranog jezika / Integration of metacognitive strategies into the macrostructure of a foreign language textbook..... 135

Јована Николић / Jovana Nikolić

Значај мултикултурне књижевности и њена улога у настави енглеског језика / The importance of multicultural literature and its role in the English language teaching 157

Лора Петронић Петровић / Lora Petronić Petrović

Performance-based and authentic assessment for Cambridge PRE A1 Starters exam / Процена знања заснована на перформанси и аутентично оцењивање за Кембриџ А1 испит за децу 173

Tatjana Ristić*

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Doktorantkinja

APSURDNA KOMEDIJA – KAKO JE ARHITEKTA PROČITAO BEKETOVO ČITANJE DANTEA**

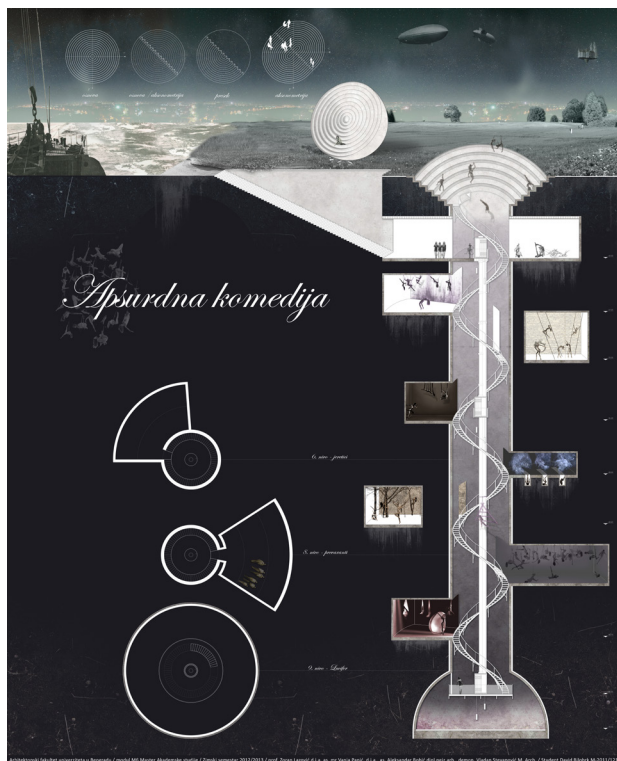
U ovom radu tumači se arhitektonski projekat Davida Bilobrka sa master studija, *Apsurdna komedija* (2013), ali se usled polivalentnosti ovog arhitektonskog rešenja nužno ulazi u sfere književnokritičkog i književnoistorijskog ispitivanja. Projekat koji se ovim putem podvrgava hermeneutičkom proučavanju i sâm je u svojoj biti hermeneutičan, imajući u vidu to da sadrži evidentne prototekstove – Danteovu *Božanstvenu komediju* i Beketov opus – koje kroz arhitektonski izraz implicitno tumači. Treća intertekstualna karika u njemu je teatrološke prirode, s obzirom na to da projekat svoje razrešenje u izvesnom smislu pronalazi u postdramskom teatru. Krajnji rezultat Bilobrkovog ispitivanja esencijalno je humanistički utoliko što *Apsurdna komedija* svedoči o savremenoj ljudskoj egzistenciji.

Ključne reči: David Bilobrck, *Apsurdna komedija*, Semjuel Beket, *Božanstvena komedija*, teatar apsurdna, postdramsko pozorište, arhitektura.

* Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd;
tanja1326d@gmail.com

** Rad je prvobitno izložen na konferenciji *Perspektive suvremene komparatistike* u Zagrebu, novembra 2013. godine.

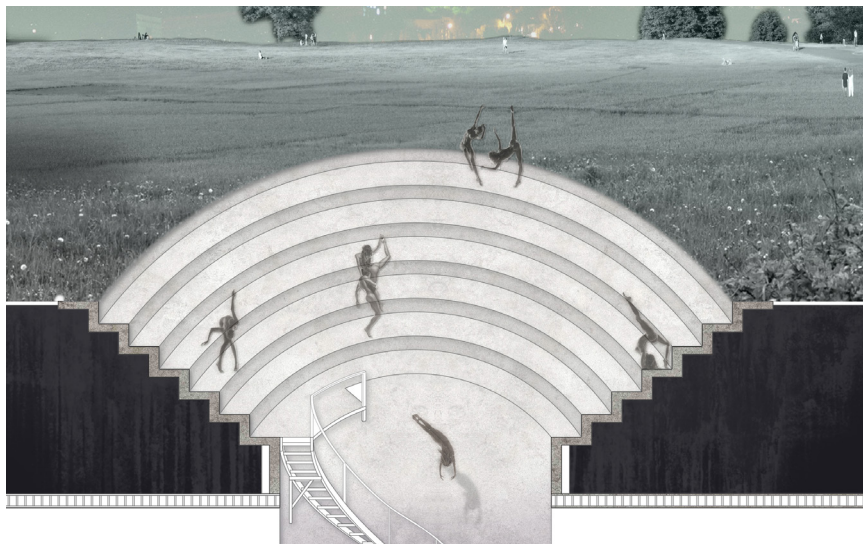
U profesionalnom žargonu arhitekti često se čuje pitanje „Da li je ovaj objekat *čitljiv*?”. Jedan od najvećih savremenih arhitekata, Piter Ajzenman (2013) kaže da je arhitektura događaj pisanja i čitanja. Time se, gotovo eksplicitno, tvrdi da je arhitektonsko delo tekst – medijum koji prenosi poruku svom recipijentu, a ta poruka se čitanjem ujedno i tumači. Ovakvo razumevanje u skladu je sa postmodernim teorijama,¹ koje su ostavile duboki trag na savremenu ljudsku misao idejom koja je pantekstična: čitava stvarnost, kako subjektivna tako i objektivna, zapravo je tekst. Tako i arhitektura ulazi u delokrug hermeneutike i postaje njen predmet. U vremenu koje neguje interdisciplinarnost, međutim, hermeneutička nastrojenost prestaje da bude svojstvena samo književnom promišljanju. Otuda ne iznenađuje to što postoje arhitektonski projekti koji nisu samo predmet tumačenja, već i sami tumače, a jedan od njih to čini upravo sa književnim tekstom.

Slika 1. *Apsudna komedija*, David Bilobrk, 2013.

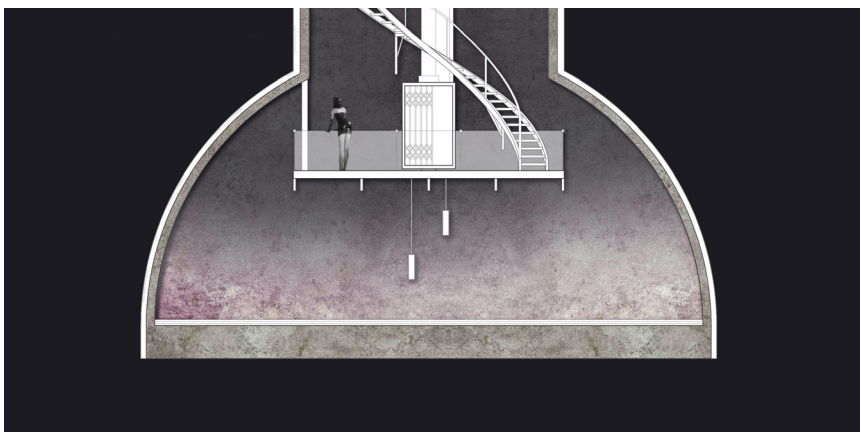
1 Up. pre svega: „There is nothing outside of the text” (Derida 1997: 158).

Apsurdna komedija (2013) (v. Slika 1) je studentski projekat Davida Bilobrka sa master akademskih studija na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, rađen pod mentorstvom dr Zorana Lazovića. Projekat je prikazan na 35. salonu arhitekture u Beogradu (održanom u periodu od 27. marta do 20. aprila 2013. godine) i izabran je kao jedan od 33 projekta na konkursu „Portfolio 33/33”, koje u 18. broju promovise časopis *Arhitekton*. Već njegovim nazivom jasno se ukazuje na književni podtekst – na *Božanstvenu komediju* Dantea Aligijerija i teatar apsurdna. Projekat predstavlja idejno rešenje Centra za izvođačke umetnosti. Arhitekta je želeo da projektuje prostor u kom bi se izvodile drame teatra apsurdna, Teatar apsurdna. Uvučen u svet ovog dramskog pravca, Bilobrck, međutim, na kraju nudi nešto što se, baš kao i teatar apsurdna, suštinski odlikuje metateatralnošću. Postajući teatar koji govori o teatru, ovaj prostor gubi svoju zadatu funkciju: on prestaje da bude Centar za izvođačke umetnosti i postaje Apsurdni teatar. Ovaj projekat je dvostruko zanimljiv za književno i teatrološko proučavanje, stoga što je otvoren kako za intermedijalno, tako i za književnokritičko ispitivanje višeslojnog interteksta. On, takođe, ima i opštehumanističku vrednost jer kroz implicitnu interpretaciju književnog teksta govori o psihologiji savremenog čoveka.

Slika 2. Detalj limba. *Apsurdna komedija*, David Bilobrck, 2013.

Da bismo mogli da uđemo u ovu arhitektonsko-književnu igru koja nas upozna sa nama samima, moramo se prvo postaviti u cipele recipijenta *Apsurdne komedije*. Naš put kroz projekat, kao i Danteov kroz eshaton, počeo bi od pakla. Poštujući levkasti oblik koji Dante zamišlja za pakao, Bilobrk limb prikazuje kao kružni, zatvoreni amfiteatar čija scena ponire (v. Slika 2). Uzimanjem amfiteatra za formalno rešenje limba aludira se na naslov Danteovog dela. Iako Dante pojmom „komedija” nije želeo da obeleži dramski tekst, već delo čija se radnja kreće od nesreće (pakla) ka sreći (raju), on time, ipak, nije zatvorio mogućnost da njegovo putovanje u svesti vizualizujemo na dramskoj sceni. Recipijentu *Apsurdne komedije* Danteov put, međutim, neće biti prikazan na statičnoj sceni zato što ona ponire i vodi ga sa sobom. To će zahtevati od recipijenta da se kroz silazak u pakao postavi u ulogu protagoniste *Božanstvene komedije* i postane aktivan učesnik u projektu-performansu.

Slika 3. Detalj devetog kruga pakla. *Apsudna komedija*, David Bilobrk, 2013.

Idući ka dnu pakla, recipijent će proći kroz osam soba, od kojih svaka predstavlja jedan krug pakla, počevši od drugog. U sobama će se susresti sa glumcima koji prikazuju grešnike u paklu. Oni su statični, goli i nemi, i deo su performansa. U tom smislu pakao *Apsurdne komedije* zaista jeste prostor za izvođačke umetnosti, ali je prilagođen samo jednoj postavci koja mu je ujedno i neophodna kako bi održao svoje značenje. Svaka soba jasno simbolizuje konkretne kazne iz Danteovog dela, pa se i završava kao kod Dantea – sa Luciferom u ledu. Na ovom mestu *Apsurdna*

komedija se, međutim, bitno razilazi od *Božanstvene komedije*. Lucifer nije fizički prisutan. Na dnu pakla nije led, već ogledalo (v. Slika 3). Kada recipijent siđe do dna i pogleda u pravcu gde očekuje da će videti Lucifera, on se susreće sa sopstvenim odrazom. Bilobrk time ulazi u (post)modernističku igru, učitavajući nov sadržaj u svoj prototekst. Lucifer je, kako on sugeriše, intrapsihička instanca. On u sebi sadrži sve prethodne krugove pakla (koji se u ogledalu u ovom momentu i reflektuju) jer ih je svojim padom načinio. Samim tim, i recipijent, čiji odraz je Lucifer, u sebi sadrži sve grehe pakla. Do ovog trenutka on je bio distanciran od performansa, ali sada biva suštinski uključen u njega, jer se sam performans internalizuje. Kroz prvobitnu distanciranost recipijenta bila je realizovana čuvena Sartrova rečenica, bliska njegovoj egzistencijalističkoj metafizici: „Pakao, to su drugi”. Ali u ovoj tački otkriva se da smo pakao, ipak, mi sami, jer je pakao deo svakog od nas, te se na vrlo intimnom nivou možemo identifikovati sa akterima performansa. Ujedno se ukida i razlika između Ja i Drugog, između života i umetnosti, jer u ogledalu pored svog odraza gledamo u performativni pakao kroz koji smo prošli i od kojeg smo samopodrazumevano nastojali da se distanciramo dok nas nije dočekao u sopstvenom liku, Ja i životu, koji stoje u istoj slici sa Drugim i umetnošću.

Slika 4. Čistilište. *Apsudna komedija*, David Bilobrk, 2013.

Bilobrk svojim arhitektonskim rešenjem pretpostavlja da čovek, suočen sa svešću o tome da je njegov život pakao na zemlji, tj. intrapsihički pakao, gubi mogućnost da se kreće, jer kretanje treba da vodi ka nekom cilju, što nije slučaj sa životom čoveka koji se više ne nada dospeću u raj. Prostor u kom se recipijent nalazi sâm ga prenosi dalje – on ulazi u lift koji vozi samo u jednom pravcu, nagore, ka čistilištu. Na terasama čistilišta (v. Slika 4) recipijent seda, ne krećući se dalje. Refleksivno stanje koje je ovim izazvano prouzrokuje statičnost, ali se može reći i obrnuto:

[D]ramsko kretanje proističe iz napetosti između fizičke nepomičnosti lica i njihove psihičke pokretljivosti. Statični okviri [...] usmeravaju dramski prostor i dramsko vreme ka istraživanju dinamike nesvesnog. [...] Statičnost tako prerasta u intimno pozorište, pretvarajući scenu u prostor za introspekciju. (Sarazak i dr. 2009: 176–177)

Kasnije će biti reči o tome do čega dovodi prelazak sa posmatranja performansa na samoposmatranje „intimnog pozorišta”. Sada je važno istaći da paralelno sa introspektivnim procesom dolazi do recepcije prostora u kom se posmatrač nalazi. Recipijent shvata da se kosmogonija ovog arhitektonskog projekta završava čistilištem, odnosno da mu nedostaje raj. Međutim, šta čistilište predstavlja ako ne postoji raj? Evo jednog mogućeg odgovora:

U Danteovoj *Božanstvenoj komediji* nema stvarne fizičke razlike između čistilišta i pakla. Muke koje trpe obitavaoci čistilišta u svakom su pogledu onoliko jezive koliko su to patnje pakla. Štaviše, ako bismo uzeli *Čistilište* i otvorili knjigu nasumice, okrutnost kazne dodeljene likovima može nas i te kako lako uveriti da čitamo *Pakao*. Razlika je pre psihološka, teološka. Bol u *Čistilištu* je isto onoliko žestok koliko u *Paklu*, ali nije večan. Nesrećnici u čistilištu znaju da će njihove muke na kraju prestati, da će im na kraju biti odobreno da stupe u blaženstvo raja. Kad bi se ova nada pokazala jalova, kad bi se pokazalo da je raj svirepa podvala, onda se čistilište ne bi ni najmanje razlikovalo od pakla. I upravo ova podvala je ono što Beketova drama razobličava tako nemilostivo. (Zeifman 2010: 265)

Kao što u poslednjoj rečenici svedoči, Zeifman ovo ne piše u tekstu o Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, već o Beketovom opusu. On, kao i drugi proučavaoci Beketa, uočava da kosmogoniji njegovog dela nesumnjivo nedostaje raj. Iako je moguće polemisati oko toga da li Beketovo delo zaista sadrži i pakao i čistilište, ili samo jedno od dva, gotovo se ne može dovesti u pitanje da li je njegov deo i raj.

Čak i da u nazivu Bilobrkovog projekta ne stoji reč „apsurdno”, sedeći na stepeništu čistilišta i kontemplirajući o besmislu ljudske egzistencije, recipijent bi, verovatno, shvatio da on sâm čeka Godoa, bio on smisao, obećani raj ili ma šta drugo čemu nema traga, i uspostavio bi vezu između Beketovog dela i prostora u kom se nalazi. Uvođenjem ljudskog stanja u arhitektonski projekat Bilobrk je, samim tim, podtekst sa Danteovog dela proširio na Beketovo. Naporedno postavljanje dva pisca traži i uspostavljanje intertekstualnih veza, a ova konkretna povezanost opšte je mesto „beketologije”. Još u svojoj dvadeset i drugoj godini Beket (1998) otkriva interesovanje za Dantea pišući o njemu u eseju „Dante... Bruno. Viko... Džojls”, kojem iznosi svoje viđenje pakla, čistilišta i raja:

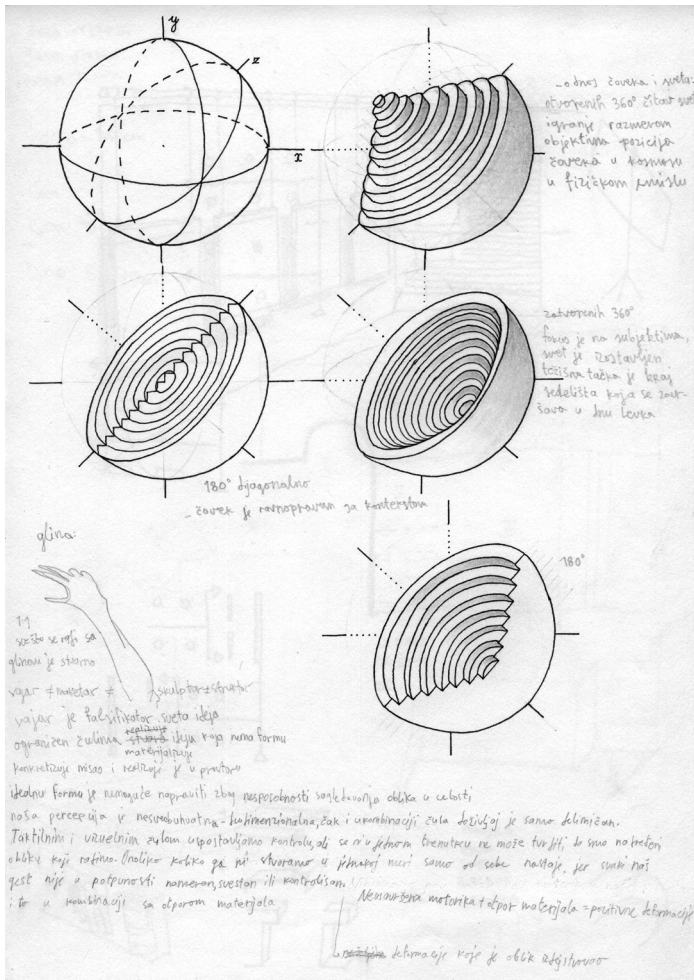
Pakao znači nepokretnu beživotnost jednog poroka koji nije našao razrešenje. Raj znači nepokretnu beživotnost jedne neporočnosti koja se nije razrešila. Čistilište znači bujicu pokreta i životnosti koja se razrešila spajanjem ovih dvaju elemenata. [...] Na zemlji se nalazi čistilište. (Beket 1983: 21)

Privilegovano mesto kakvo čistilište ima u ovom eseju ono zauzima i u Beketovim ranim dramama i prozi. Već tu se, međutim, vidi da pakao i čistilište za Beketa nisu lako razlučivi, jer za prototip junaka većine priča i romana izabiran je Danteov Belakva. Belakva je lenjivac koji mora u predčistilištu provesti onoliko vremena koliko je živeo zato što se tek neposredno pred smrt pokajao za svoje grehe. On pak ostaje lenjivac i posthumno: nezgodno mu je da se pomeri iz hlada kamena u kojem sedi, te traži Danteu da mu priđe kako bi razgovarali. Time ga od lenjivaca kažnjenih u petom krugu pakla deli samo strateški dobro izvedeno pokajanje. To što je zaklonjen senkom, opet, sadrži izvesnu infernalnu dimenziju – pakao je mesto do kog božanska svetlost ne dolazi (Robinson 1979: 70). S jedne strane lenjost, ne-delanje, jeste to što privlači Beketa kod Belakve, a s druge strane ga interesuje jedina delatnost ljudi u čistilištu – čekanje – koje je, još jednom, ništa drugo do odsustvo delanja. Ove motive srećemo u Beketovoj prozi, ali i ranim dramama. Najpoznatiji primer toga svakako je drama *Čekajući Godoa*. Svet kasnije Beketove drame, ipak, bliži je paklu. Likovi postaju statični usled nemogućnosti kretanja. Zato Farinata i Kavalkanti večno zarobljeni u grobu u šestom krugu Danteovog *Pakla* postaju prototipovi Beketovih novih likova – Vini ukopanoj u humku, likovima *Igre* zatvorenim do guše u urnama i posebno Negu i Neli iz *Kraja partije*, koji osakaćeni žive u kantama za smeće. Osakaćenost, kao i elementi apokalipse, važne su odlike koje su doprinele tome da poslednje navedena drama bude verovatno najbolji predstavnik simboličnog prikaza pakla u Beketovom delu.

Na osnovu toga pretpostavljamo dva pola Beketovog opusa – čistilište i pakao. Oni se, možemo tvrditi, stalno prepliću, i to preplitanje je moguće razrešiti tako što ćemo potpunu prevlast dati jednom polu i reći da je on ugušio drugi, te je, na primer, ono što liči na čistilište kod Beketa zapravo pakao, kao što tvrdi Zeifman. Ili možemo dati prednost jednom polu, ali ne poreći da i drugi postoji, samo kao podređen prvom. Možemo, takođe, poreći da preplitanja postoje i tvrditi da su čistilište i pakao elementi dve uzastopne faze Beketovog stvaralaštva. To, prirodno, zavisi od toga kako ćemo svoju tvrdnju argumentovati.² Dok sedimo na

2 Brojnost mogućnosti je u tumačenju Beketovih drama verovatno izraženija nego u slučaju dela drugih pisaca, što Hristić obrazlaže ovako: „Pošto, bar ne eksplicitno, ne zastupaju nijednu tezu i ne mogu se svesti na intelektualnu argumentaciju, Beketove drame ničim ne ograničavaju područja mogućih tumačenja i ne suprotstavljaju se nijednom” (Hristić 1986: 131).

stepeništu čistilišta *Apsurdne komedije* shvatićemo da prostor u kom se nalazimo sâm nudi jednu moguću interpretaciju Beketovog opusa, kao i argumente pomoću kojih do nje dolazi. On nam svoje tumačenje nudi izražavajući se vlastitim, arhitektonskim izrazima. Zato bi valjalo još jednom sagledati prostor kroz koji smo prošli, ali u celosti.

Slika 5. Istraživanje arhitektonske forme za projekat *Apsudna komedija*
David Bilobrč, 2013.

Pakao je na površini zemlje predstavljen kružno zatvorenim, levkastim amfiteatrom – gledalištem-stepeništem. Čistilište je, takođe, predstavljeno sferičnom i stepeničnom formom. Time je ukazano na očiglednu formalnu povezanost između njih, koja aludira i na druge nivoe povezanosti (v. Slika 5). Formalno rešenje ovih jedinica bitno je kako bismo uvideli da je centar projekta Beketov, a ne Danteov svet. Kao što je Beket sâm rekao: „Danteovo delo je kupastog oblika i zato sadrži u sebi kulminaciju. Delo g. Džojasa je sferično i kulminaciju isključuje” (Beket 1983: 21). Isto možemo reći za Beketovu dramu, koja se gotovo svaka na nekom svom nivou odvija ciklično. Pomenimo samo najeminentniji primer: u drami *Čekajući Godoa* drugi čin ponavlja prvi, a prvi je i sâm ponavljanje protočina. Dakle, jasno je ukazano da kupasto vodi nečemu, što je u Danteovom slučaju raj, a da sferično i ciklično ne dostižu kulminaciju, cilj, jer se Godo nikada ne dočeka. U slučaju Bilobrkovog pakla na prvi pogled deluje kao da on ima kulminaciju koja je antigradacijska, jer vodi do Lucifera. Međutim, nakon susreta sa Luciferom recipijent ulazi u lift koji ga vraća u suprotnom pravcu, te se gradacijska linija poništava i uspostavlja se ponavljajuća cikličnost koja je ovoga puta produbljenija recipijentovim spoznavanjem intrapsihičkog pakla. Kao i u drami *Čekajući Godoa*, dakle, silazak u pakao (prvi čin) ponovljen je vraćanjem kroz pakao liftom (drugi čin), a sam pakao je, zapravo, recipijentu već bio poznat u njemu samom (protočin).

Uobličavajući čistilište kao poluloptu, arhitekta kombinuje istovremeno sferično i kupasto. Međutim, kada na stepenice čistilišta sedne recipijent koji je u svojoj egzistenciji prošao kroz pakao, razrešuje se pitanje hoće li doći do kulminacije u njegovom životu ili ne. Spajanjem čistilišta sa recipijentom koji je uvideo besciljnost sopstvene egzistencije, polusferični oblik čistilišta simbolično se dopunjuje u potpuno sferični. Tako mi, kao recipijenti ovog dela, postajemo sigurni da se ne nalazimo u Danteovom čistilištu koje vodi raj, već Beketovom, koje je svet večnog čekanja u kom živimo. Samim tim, arhitekta nam sugerise da čistilište njegovog projekta predstavlja svet, dok pakao predstavlja nas. Ne smemo zaboraviti da je Kami smatrao da apsurd nije ni u svetu, ni u čoveku, već u njihovom međusobnom dodiru. U ovom slučaju to je spoj ničeanskog sveta večnog vraćanja istog i (post)modernističkog intrapsihičkog stanja. Spajanjem čistilišta i pakla nastaje, dakle, nešto apsurdno – ono što nazivamo stvarnošću.

A stvarnost je predmet čega u ovom slučaju? Ako se setimo da je sve počelo ulaskom u amfiteatar limba, ulaskom u pozorište, onda je odgovor jasan: stvarnost je predmet ovog pozorišta. Ljudsko postojanje, samo po sebi, kreće se po sceni. Ostalo je otvoreno pitanje gde se scena tačno nalazi. U amfiteatru ona je počela da

ponire, na dnu se vratila liftom i zaustavila u čistilištu. Glavna scena ovog pozorišta nalazi se, dakle, na stepeništu čistilišta, stepeništu uz koje nema poente penjati se, te na njemu recipijenti sede udubljeni u sebe. Pakao je ponirao pod zemlju, jer je ovo bio prostor recipijentove samospoznaje, simbolično poniranje u sebe, koje je za posledicu imalo to da pretvori recipijenta u aktera performansa. On je potom izašao u stvarni svet jer se „bina” čistilišta nalazi u otvorenom, javnom prostoru. Slučajni prolaznici će otuda nesvesno prisustvovati performansu samim tim što će, prolazeći pored arhitektonskog objekta, ugledati život koji je postao estetski, kako akt, tako i predmet.

Slika 6. Joneskova drama *Stolice* kao inspiracija za čistilište *Apsudna komedije*.
David Bilobrck, 2013.

Kako bismo detaljnije objasnili izjednačavanje pozornice i gledališta u Bilobrckovom idejnom rešenju, nećemo posegnuti za Beketovim delom, već Joneskovim (v. Slika 6). U drami *Stolice* na kraju dolazi do udvajanja publike kada Jonesko publiku auditivno postavi na scenu. To izjednačava gledalište i pozornicu kao odraze u ogledalu. Jonesko, međutim, dalje ne zalazi u to šta ovo izjednačavanje prouzrokuje, jer se na ovom mestu drama završava. Drama *Apsurdne komedije*, s druge strane, ovde tek počinje. Kao što je rečeno, prolazeći kroz performans, recipijent je inkorporirao performans u sebe i postao njegov akter. Tako je gledalište na kom sedi postalo pozornica, a slučajni prolaznici publika. Ova metateatralna igra sugerise da je život kao takav pozorište jer je podela između gledališta i pozornice, publike i aktera predstave, posve slučajna. Ona zavisi od stava koji zauzimamo u estetskom aktu, ali savremena umetnost nas navodi da sopstvenu

egzistenciju, kao i egzistenciju uopšte, tretiramo kao umetnički predmet, te da porušimo binarne opozicije koje postoje u odnosima Ja-Drugi, gledalac-glumac i život-umetnost. Razlika između recipijenta *Apsurdne komedije* i slučajnog prolaznika jeste u samosvesnosti koju je prvi stekao, a drugi još uvek nije.

Do sada smo o Bilobrkovom projektu govorili iz književnokritičkog (u izvesnom smislu metaliterarnog) i metateatralnog aspekta, ali je ostala još jedna bitna perspektiva iz koje je ovo idejno rešenje viđeno kao vrlo neobično arhitektonsko istraživanje. Ne smemo zaboraviti da je to što performans od recipijenta čini aktera odlika postdramskog teatra. Postdramsko pozorište jeste pokret koji se javlja posle teatra apsurdna, a njemu mnogo duguje, kao i Beketovom kasnom pozorištu koje sadrži drame bez teksta. Ova vrsta performansa često tematizuje bescilnost čovekove egzistencije, čime i na tematskom nivou priziva Beketovu dramaturgiju. Uvodeći postdramsku dimenziju, Bilobrkov projekat se postavlja književnoistorijski prema svojim prototekstovima. Istražujući odnos Beketa i Dantea, projekat na kraju donosi treću hronološku kariku – postdramsko pozorište. Bilobrk, dakle, bira tri prototeksta koja su istorijski povezana kroz književno-teatrološki razvoj. Metaliterarnost njegovog projekta ogleda se u ispitivanju Beketovog odnosa prema Danteu i iznošenju originalnog zaključka o međuodnosu pakla i čistilišta u Beketovom delu: njegovi junaci u sebi nose pakao, ali žive u svetu koji je većna ne-delatnost čistilišta. Metateatralnost projekta sadržana je u izjednačavanju akta recepcije i performansa. Centar za izvođačke umetnosti postaje postdramska postavka koja je metateatralna i utoliko što promatra drugu pozorišnu formu – teatar apsurdna. Sam teatar apsurdna je u svojoj biti metateatralan, ali postoji bitna razlika: metateatralnost se postiže autonomizacijom govora likova (Milutinović 1994: 137–147). *Apsurdna komedija* se služi direktno oprečnim sredstvima postdramskog pozorišta – odsustvom govora i insistiranjem na vizuelnom – zato što joj više odgovaraju kao primarno arhitektonskom projektu.

Naposletku je neophodno naglasiti da, pored toga što ulazi u odnos sa književnoumetničkim delima, ovaj projekat prvenstveno teži da bude samostalni umetnički izraz. Njegova zanimljivost za oblast književnog proučavanja je očigledna, što nam nikako ne dozvoljava da zanemarimo kako se on može vrednovati u oblasti iz koje potiče. Radeći slično što i teatar apsurdna, čineći autonomnom formu u odnosu na funkciju, Bilobrk je uspeo da problematizuje pitanje kojeg se čak i neki od velikih arhitekata klone.³ Ajzenman (2013) tvrdi da arhitektura ima vrlo ograničen jezik koji može da komunicira samo jednu ideju, a ni to ne može

3 Bernard Čumi (Bernard Tschumi) u intervjuu na pitanje gde se krije značenje u arhitekturi baca pogled na sat i kaže: „Not enough time” (v. Đokić i Bojanić 2013: 149).

biti bilo šta. Međutim, onog trenutka kada je Bilobrkr doveo u vezu arhitekturu i književnost, on je omogućio da u čitanju njegovog projekta dođemo do vrlo kompleksnih značenja. Time je pokazao da arhitektura XXI veka, uz oslanjanje na neke neočekivane intermedijalne veze, može da zađe u za nju, na prvi pogled, neočekivane sfere, te da može da progovori i o egzistencijalnim pitanjima i smislu čovekovog života u metafizičkom pogledu.

Literatura

- Ajzenman 2013: Peter Eisenman. *ISSUES? Concerning The Projects Of Peter Eisenman*. Conference lecture.
- Beket 1983: Semjuel Beket, Dante... Bruno. Viko... Džojz, prev. Novica Milić. *Delo*, 29(6), 3–22.
- Derida 1997: Jacques Derrida. *Of Grammatology*. Baltimore/London: The Johns Hopkins University Press.
- Đokić i Bojanić 2013: Vladan Đokić, Petar Bojanić (eds.), *AoD Interviews – Architecture of Deconstruction: The specter of Jacques Derrida*. Belgrade: Faculty of Architecture.
- Hristić 1986: Jovan Hristić, *Studije o drami*. Beograd: Narodna knjiga.
- Milutinović 1994: Zoran Milutinović, *Metateatralnost: imanentna poetika u drami XX veka*. Beograd: Radionica SIC.
- Robinson 1979: Michael Robinson, From Purgatory to Inferno: Beckett and Dante revisited. *Journal of Beckett Studies*, 5, 69–82.
- Sarazak i dr. 2009: Žan-Pjer Sarazak i dr, *Leksika moderne i savremene drame: istraživanje grupe "Poetika moderne i savremene drame" iz Instituta za pozorišne studije Univerziteta Pariz III*, prev. Milica Miočinović. Vršac: KOV - Književna opština Vršac.
- Zeifman 2010: Hirš Zeifman, Biće i nebiće: *Ne ja Semjuela Beketa*, prev. Milica Mint. U P. Todorović (ur.), *Beket* (str. 261–272). Beograd: Službeni glasnik.

Tatjana Ristić

HOW AN ARCHITECT READ BECKETT'S READING OF DANTE

Summary

This paper interprets David Bilobrk's architectural project, *The Comedy of Absurd* (2013), a project with a complex network of meanings which are achieved through its intermedial relationship with literature and theatre. Therefore, the project that is submitted to hermeneutic study is in its essence hermeneutic, having in mind that it contains evident prototexts (as stated in its title) – Dante's *Divine Comedy* and the works of Beckett. *The Comedy of Absurd* conjures up Dante's hell and purgatory, omitting heaven, which brings it closer to Beckett's understanding of Dante's cosmogony. As the recipient goes through the space of this conceptual solution of the Centre for performing arts, a Theatre of the theatre of absurd, they encounter numerous performers in Bilobrk's hell. Lastly, in the place where Lucifer lies in Dante's *Inferno*, the recipient finds themselves, realizing that the real hell has been within them all along. Knowing this, they enter purgatory, a retrospective space designed for waiting, which is where the Beckettian aspect of the project becomes more palpable. The third intertextual link is of teatrological nature due to the fact that, in a sense, the project finds its explication in postdramatic theatre. The final result of Bilobrk's exploration is essentially humanistic insofar as the *The Comedy of Absurd* testifies to the contemporary human existence.

Key words: David Bilobrk, *The Comedy of Absurd*, Samuel Beckett, *Divine Comedy*, theatre of absurd, postdramatic theatre, architecture.

Tatjana Ristić

WIE EIN ARCHITEKT BECKETTS LESUNG VON DANTE LESEN KANN

Resümee

Dieser Beitrag interpretiert David Bilobrks Architekturprojekt *Die Komödie des Absurden* (2013, ein Projekt mit einem komplexen Bedeutungsgeflecht, das durch die intermediale Beziehung zu Literatur und Theater erreicht wird. Daher ist das Projekt, das der hermeneutischen Untersuchung unterzogen wird, in seinem Wesen hermeneutisch, wenn man bedenkt, dass es offensichtliche Prototexte enthält (wie in seinem Titel angegeben) – Dantes Göttliche Komödie und die Werke von Beckett. *Die Komödie des Absurden* beschwört Dantes Hölle und Fegefeuer herauf, wobei der Himmel weggelassen wird, was Becketts Verständnis von Dantes Kosmogonie näher bringt. Während der Rezipient durch den Raum dieser konzeptionellen Lösung des Zentrums für darstellende Künste, ein Theater des Theaters des Absurden, geht, begegnet er zahlreichen Darstellern in Bilobrks Hölle. Schließlich findet sich der Empfänger an dem Ort, an dem Luzifer in Dantes *Inferno* liegt, wieder und erkennt, dass die wahre Hölle die ganze Zeit in ihm war. Mit diesem Wissen betreten sie das Fegefeuer, einen retrospektiven Raum, der zum Warten bestimmt ist, wo der Beckettsche Aspekt des Projekts deutlicher wird. Das dritte intertextuelle Bindeglied ist teatrologischer Natur, da das Projekt gewissermaßen im postdramatischen Theater seine Explikation findet. Das Endergebnis von Bilobrks Erforschung ist insofern im Wesentlichen humanistisch, als *Die Komödie des Absurden* von der zeitgenössischen menschlichen Existenz zeugt.

Schlüsselwörter: David Bilobr, *Die Komödie des Absurden*, Samuel Beckett, *Göttliche Komödie*, absurdes Theater, postdramatisches Theater, Architektur.

Јована Иветић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Докторанткиња

ИНТЕРТЕКСТУАЛНЕ ВЕЗЕ РОМАНА *СТРАНАЦ* И *МЕРСО*, *КОНТРА-ИСТРАГА*: ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРЕИСПИТИВАЊЕ КАМИЈЕВОГ НАСЛЕЂА

У раду се анализирају интертекстуалне везе романа *Странац* Албера Камија и романа *Мерсо, контра-истрага* Камела Дауда, обликованог као постколонијални дијалог са Камијевим романом, опусом и, још шире, идеолошким импликацијама класика европске књижевности. Полазећи од односа двају романа, рад даје краћи преглед две струје тумачења Камијевог наслеђа: оних која полазе од интенције текста и оних која ту интенцију занемарују, стављајући акценат на имплицирану идеологичност текста. Узимањем у обзир Камијевог опуса и идеја филозофије егзистенцијализма као ширег контекста анализе, рад покушава да пронађе средње тло између поменутих смерова тумачења, при чему се Даудов роман указује амбивалентним у свом вредновању и (пре)исписивању приче *Странца*. Напослетку се проналази потенцијална типолошка веза раних аутора постколонијалне мисли и Камијевог имплицитног приповедача. Указује се и на везе потлаченог и апсурдног човека, односно на другачију употребу појма апсурда двојице аутора.

Кључне речи: *Странац*, *Мерсо*, *контра-истрага*, постколонијализам, интертекстуалност, канонска књижевност, субалтерност.

* Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 Београд; jovana.ivetic@gmail.com

Уводне поставке

Да ли је постколонијална критика неосетљива на феномен апсурда који Ками доследно обрађује кроз цео опус? Да ли је упркос тачности политичких импликација које се из Камијевог текста ишчитавају тумачење засновано искључиво на њима исувише једнострано? Када Жан Пол Сартр преузима, речима Камела Дауда (Kamel Daoud), „изузетно убедљиву реторику” *Страница* говорећи да је личност из романа убила „једног” Арапина (Сартр 1981: 195), да треба докучити смисао те (његове) невиности (Сартр 1981: 196), он полази од сагледавања дела херменеутички и идеолошки иманентно, верујући у његов интенционални смисао. Ово представља једну и методолошку и вредносно-етичку струју у сагледавању Камијевог дела. Друга, постколонијална, приступа делу извана, деконструира његове премисе и указује на репродуковање империјализма романом. Књижевни пример таквог читања Камија, иако амбивалентан, јесте Даудов роман *Мерсо, контра-истрага*, једнако надахнут и ауторовом постколонијалном садашњицом (Алкијам 2019: 463).

Чини се да примена постколонијалне парадигме на *Страница* може бити прецизнија када се за шири контекст тумачења узму у обзир друга Камијева дела. Из перспективе читавог Камијевог опуса, чини се да је *један* Арапин за Мерсоа исто што и било који патрицијус за Калигулу у истоименој Камијевој драми, а у литерарном смислу подређен филозофији која се делом произноси. Оно што је у *Страницу* другачије јесте однос хронотопа и референтног поља. Књижевни лик ког Мерсо убија јесте Арапин, неодвојив од колонијалне и постколонијалне историје Алжира и, као такав, за Дауда је на другачији начин апсурдан. Ово отвара простор за мноштво постколонијалних читања која јесу доследна и кохерентна, али можда исувише снажна у свом отклону од читавог романа.¹ И Даудов приповедач често описује растрзаност својих читалачких утисака. Он истиче дивљење Камијевој вештини и естетским дOMETИМА његових дела, чије приповедне поступке Дауд и преузима, али и отклон од угла из ког Ками обликује причу. Теза неких тумача јесте да Камијева филозофска књижевност маскира свој идеолошки утемељен перспективизам посматрајући себе као аисторичну и производећи ефекат универзализма.

Ми се у раду, с обзиром на перспективу и методолошки преокрет који постколонијализам пружа, не можемо ослонити само на сартровско-

¹ Један тумач Даудовог романа прави снажан отклон од свог првобитног читања *Страница*, дистанцирајући се од првобитног читалачког усхићења (Радакришнан 2017: 2).

херменеутички приступ, али, када се има у виду читав Камијев опус, ни посматрати *Странаца* као искључиво колонијалну мистификацију. Методолошки, овај рад је још покушај слободног паралелног читања *Странаца* и романа *Мерсо, контра-истраге*, тумачењем интертекстуалне повезаности два романа и Даудовог дијалога са Камијевим наслеђем.

Фокализовање канона

Роман *Мерсо, контра-истрага* конципиран је као исписивање приче *Странаца* из угла брата убијеног Арапина, који у Даудовом тексту добија име, карактеризацију и приповедача који говори за њега. Приповедач Харун се исповеда слушаоцу током неколико дана, тематизујући импликације Камијеве карактеризације неименованог Арапина и мотивације за његово убиство. Даудов приповедач наступа као весник једне од верзија приче о Мерсоу и Муси. Самопрокламовано се бави светом Камијеве приче, као да она има емпиријско референтно упориште, али је једновремено теоријски освешћен и политичке импликације се провлаче кроз читав текст. Већ у почетку поставља питање моћи приповедања, које има фаталан утицај у свету фактицитета *Мерсо, контра-истраге*. Камијево приповедање је толико снажно да Арапин, односно Даудов Муса пада у заборав, његово постојање више није доказиво, а његова мајка не добија пензију.

У светлу ширине Камијевих идеја, Даудовог радикализовања појединих Камијевих концепата и његовог двозначног односа према Камију,² корисно је сумарно сагледати роман *Мерсо, контра-истрага* компаративно са *Пенелопијадом* Маргарет Атвуд. У оба је приметна тенденција истраживања канонске књижевности, њеног исписивања из другог угла, или постколонијалног или феминистичког, преиспитивања фалоцентричне, евроцентричне или колонијалне бити ових дела, у складу са којима је дата карактеризација оригинално споредних јунака – Пенелопе и, код Дауда именованог, убијеног Арапина Мусе.

Маргарет Атвуд уводи дело истим механизмом који користи Камел Дауд – сагледавањем фикционалног света *Одисеје* као једне варијанте приче која постоји независно од књижевног медија: „прича о Одисејевом повратку у родно краљевство, Итаку, након двадесетогодишњег одсуства, најпознатија је из Хомерове *Одисеје*” (Атвуд 2005: 15). Оба аутора поигравају се онтолошким нивоима сопствених дијегеза – Пенелопа је дословно мртва,

2 Амбивалентност и мимикрија јесу концепти Хомија Бабе који се активирају у Даудовом тексту (Алкијам 2019: 459–471).

док се Даудовом приповедачу метафорично, онирично, или у визијама јавља брат: „[С]вако вече, мој брат Муса, алијас Зуђ, појављује се из царства мртвих, вуче ме за браду и виче” (Дауд 2015: 15–16). Овакво приповедање исте приче кроз перспективу претходно маргинализованог (лика) главни је начин изградње интертекстуалне везе са Камијевим романом.

Етика литерарности

Даудов приповедач сматра, попут низа Камијевих тумача, да је недопустиво што Мерсоу суштински није суђено за (Мусино) убиство, те да су се тумачи и читаоци бавили доказивањем његове невиности на основу погрешне оптужбе, пренебрегавајући злочин који је Мерсо починио. Ипак, ова тумачења помало читавају проблематичну интенцију у Камијево дело, не сагледавајући могућност да је стварност колонизованих такође део апсурда приказаног у роману.

Дауд истиче Камијеву заводљиву реторику која убеђује читаоце *Страница* у безазленост и невиност протагонисте, третирајући га као биће с оне стране морала и друштвених конвенција. Таква Мерсоова трансгресија носи другачији предзнак у *Страницу* него у остатку Камијевог опуса. Прича *Страница* прећуткује гласове других, који себе, када су присвојили глас, доживљавају као утваре: „Мене, кад год на то помислим, боли што га је убио тако што га је прескочио, а не упуцао” (Дауд 2015: 13). Даудов приповедач стога артикулише оно што је у *Страницу* потиснуто,³ и проговара о сопственом искуству дотле лишеном гласа. Камијево произношење филозофије апсурда романом посматра и као изостанак мотивације и карактеризације, разумевајући уједно ефекте Камијевих наративних техника:

Укратко ћу ти рећи о чему је реч пре него што ти испричам целу причу: један човек, који уме да пише, убије Арапина, који тог дана нема чак ни име – као да га је окачио о клин пре него што је изашао на сцену – а онда почиње да објашњава како је за то крив Бог, јер не постоји, и нешто што је управо схватио када је упекло сунце, и то што га је морска со натерала да затвори очи. (Дауд 2015: 13–14)

Харун тим поводом покреће битно питање језика колонизатора и језика културе која је његов глас потиснула, али преко којег је успео да себе, као и другу верзију приче о Мерсоу и Муси, артикулише: „зато сам научио да

3 Интересантно, у *Страницу* се ствара ефекат потискивања унутрашњих проживљавања помоћу наративне технике, односно спољашњом фокализацијом.

говорим овај језик, и пишем; да бих говорио уместо једног мртвог” (Дауд 2015: 9–10). Језик, приповедање и литерарна заводљивост метонимијски носе кривицу ако не за само убиство, онда за његово неадекватно тематизовање. Радикална Даудова идеја јесте да Камијево приповедање оставља последице у фактицитету његове дијегезе, који једновремено дели елементе Даудове постколонијалне стварности, односно разочарања постколонијалном стварношћу Алжира (Радакришнан 2017: 7). Дауд посматра аутора *Странца* у својој причи као натчовека, који попут Бога бесповратно сакрива Мусино тело. Ово се може читати и као алегија односа колонизатора и колонизованог. Дауд заправо износи тезу о последицама непреиспитивања канонске књижевности и сведочи о болној немоћи апстраховања чисто естетског из дела, односно о наивности становишта која то покушавају да учине.

Преокретање односа другости одвија се на истом језику на ком је писан *Странац*, што је кључно. Учење језика доминантне културе је егзистенцијална потреба у приповедачевом свету, а не привилегија добијена рођењем. Камијев натчовек можда релативизује смрт, али Даудов обичан човек то не може или не жели да учини, и у свом онтолошком ненапредовању, одбијајући да свему каже да, парадоксално се ставља у позицију побуњеног субјекта. Присутна је, ипак, свест да сва релативизација Камијеве филозофије не повлачи њено обезвређивање.

Занимљиво је упоредити Даудов однос према писању са начином на који се ова тема обрађује у егзистенцијалистичком дискурсу. Жан Пол Сартр сматра да писање нема оправдање, будући свестан да писати није увек довољно (освестити није увек довољно, у постколонијалном контексту), што се може читати као метафизички захтев за апсолутношћу, као фантазија да се *произведе текст који је довољно моћан*, а неостваривост ове фантазије проузрокује меланхолију. Симон Де Бовоар, пак, пише како речи и истину сматра вреднима – „не апсолутно вреднима или увек политички вреднима”, али довољно снажним за конкретну и практичну акцију (Мои 2007: 250–253). Дауд више пута истиче дословну моћ Камијевог романа да конструише, распространи и представи као универзалну и политички неутралну причу из романа, другим речима – истиче „привилегованост неких наратива над другима” (Алкијам 2019: 469). Он поставља питање друштвених и класних односа из којих долазе ови дискурси, подвлачећи тиме њихову партикуларност. Слична питања поставља и Франц Фанон: „Не долазим наоружан савременим истинама. Моја свест није испресецана

муњама суштине. [...] Чему писање ове књиге?" (Фанон 2015: 25). Пре него што нуди разрађену филозофију, терминологију или одговоре, Камел Дауд маркира једно место евроцентричне традиције која искључује Другог.

Странац као ел-руми. Апсурд колонизованог

Потлачени човек и апсурдни човек заправо су блиски, и то је тема Камела Дауда, а уједно спознаја до које Камијев текст не досеже или се њоме не бави. Два блиска модуса постојања долазе са другачијих позиција и бивају кроз ову причу артикулисана као разлика патње и потлачености, патетике и материјалности егзистенције. Мерсо јесте отуђен, јесте други у својој индивидуалности, али његова другост није приморана надређеном културом. Ова додирна тачка је тло могуће идентификације и емпатије, које, пак, нема, и њен изостанак је оно што мучи Харуна.

Приповедач није везан за Мерсоа мржњом већ горчином, а његов брат, убијени Арапин, на неки начин је *аутентичније* апсурдни човек. „Занос је *par excellence* оружје немоћних”, пише Франц Фанон (2015: 27). „Тада су нас те истине сажегале. Данас могу да се изрекну без грозничавости” (Фанон 2015: 27). Код Дауда као да се јасно разликују подразумевани приповедач помирен са светом и приповедач са афективним односом према теми јер га она егзистенцијално погађа. Свакако, говорити о егзистенцијалистичком у случају Камијевог и Даудовог романа битно су различите ствари. Дауд приступа концепту апсурда из угла Камијевог Другог. Као што се апсурдни човек афирмише у револту (Сартр 1981: 197), Даудов приповедач афирмише се у револту против једног књижевног дела и једне филозофије, али и постколонијалне стварности. То је револт због губитка блиске особе, побуна против негирања било каквих вредности и оправданости пасивног потчињавања вољи за живот – револт који временом постаје дефетизам.

Унутар *Странца*, Арапин јесте други, притајени странац – странац је читаоцима, историјама књижевности, и на то Дауд алудира минуциозним Мусиним портретом и његовом претпричом. Зато се Мерсо код Дауда именује као странац, *ел-руми*, у свеопштем преокретању премиса Камијевог романа. *Невини* човек апсурда („апсурдни човек убачен је у овај свет, побуњен, неодговоран, не мора ништа да правда. Он је невин” (Сартр 1981: 198, према Ками)), према Дауду, репродукује стереотипни портрет колонизованог. Сартр о апсурдном човеку пише: он је један од оних „над којима се згражава друштво зато што не прихватају његова правила игре” (Сартр 1981: 198). Он и даље потиче из тог друштва, негира то друштво

полазећи од његових погледа и остаје унутар датог система вредности, иако се сукобљава са једним његовим делом. На начин на који Камијев опус продукује не резигнацију, већ револтирано признање огорчености људске мисли (Сартр 1981: 199), Дауд чини исто то, критикујући једнако колонијалну и постколонијалну мисао (Алкијам 2019: 464). Због тога Харун свој поступак дистанцира од Камијевог, али га нужно прихвата, повремено експлицитно призивајући Камијев опус, као у слици Сизифа који гура камен, и имплицитни приповедач је свестан ове амбиваленције.

Амбивалентност интертекстуалног дијалога

Већ паратекстуални елементи – наслов, епиграф и посвета – ступају у интертекстуални однос са Камијевим делом: „Данас је М’ма још жива” (Дауд 2015: 9). Обликовање фигуре мајке један је од сигнала двозначног односа према Камијевом опусу: уводна реченица врло експлицитно алудира на увод *Странца*, али му и снажно контрастира.⁴ Разлике ће се низати током приповедачевог говора о мајчином лику и о односу са њом. Разноврсност интертекстуалних веза видљива је и у главној наративној ситуацији *Мерсо, контра-истраге* – њеном исповедном тону који имитира дактилографску технику алудирајући на исповедни тон *Пада* (Розо 2016: 118), којем наликује и по структуралној организацији. Приповедачева усмена исповест уједно је омаж Камију, бунт против традиционалне рецепције *Странца* и бунт против литерарности као ненамерног средства мистификације политичких значења.

Даудов приповедач оптужује директно Камија управо за обезбеђивање рецепције која ће трајати деценијама и ослободити Мерсоа кривице. Иако се служи постколонијалним терминима и, нужно, деконструкцијом, овај поступак враћа се на предбартовско и предфукоовско схватање аутора, Аутора који носи ауторитет за изречено и чија је интенција битна за разумевање. Ту интенцију Дауд ипак деконструише. Парадоксално, приступа Камију и иманентно-херменеутички, и изван тог хоризонта, показујући разумевање његовог опуса али и импликације са којима Ками није рачунао; Дауд је његов тумач и критичар.

Наслов сугерише и мистификаторски елемент *Странца* – нешто недоречено или прикривено што тек Харун артикулише. Касније у роману

4 „Данас је мама умрла. А можда и јуче, не знам. Добио сам телеграм из дома: ’Мајка је преминула. Погреб сутра. Поштовање.’ Ово ништа не значи. Можда је било јуче.” (Ками 2010: 93). „Данас је М’ма још жива. Више не каже ништа, мада би могла испричати доста тога. За разлику од мене, који сам ову причу толико преиспитивао да се више не сећам готово ничега.” (Дауд 2015: 9).

све ово се потпуно раблеовски детронизује говором о књизи као расправи о варењу. Као и читав роман, наслов је (вредносно) амбивалентан према Камију; може се прочитати као сугестија преиспитивања пресуде коју француски суд у Алжиру, заправо француско друштво, доноси Мерсоу. Епиграф, међутим, умањује почетну двосмисленост, алудирајући на Мерсоов злочин: „Час злочина не зазвони у исто време за све народе. Тиме се објашњава трајање историје” (Дауд 2015: 5, према Сиоран). Камијева реторика, односно сплет наративних стратегија у *Страницу*, наводи читаоца, према Дауду, да се запита да ли је Мерсо уопште починио злочин. Епиграф даје вредновање његовог поступка када Мерсо бива лишен ауре литерарности и, иако је због неконформизма и осећања света у специфичној позицији наспрам француског друштва, његове привилегије. Сегмент посвете који гласи „*моје отворене очи*” (Дауд 2015: 7) призива постколонијални дискурс, који (у раној фази, оптимистичној према овој идеји) инсистира на освешћивању колонизованих, на њиховом присвајању позиције субјекта као предуслова одбацивања опресије. Алузије на *Страница* присутне су и у епизоди са делиричном реконструкцијом убиства, обликоване потпуно супротно у односу на Камија, а уз алузије на Достојевског и Кафку – злочин је доживљен готово раскољниковљевски, и антиципира се кафкијански онирички пролазак кроз процес.

Оно што су за читаоце, али не и за приповедача металепсе, постиже се третирањем приче *Страница* као емпиријски референтне, њеним разлучивањем од Камијевог приповедања, и понашањем приповедача као да се налази на екстрадијегетичком наративном нивоу:

Нико, чак ни после независности, није покушао да сазна име жртве, његову адресу, ко су му били преци; боли што га је убио тако што га је прескочио, а не упуцао; прича о том убиству не почиње чувеном реченицом ’данас је мама умрла’, већ нечим што нико није чуо, што је мој брат Муса рекао мојој мајци пре него што је тог дана изашао. (Дауд 2015: 12)

У другим случајевима, иронијски, убиство се именује као *злочин почињен у књизи*. Можда је парадоксалност *Мита о Сизифу* доводива у везу са металепсама, есхатолошким упливима и парадоксима Даудовог текста, који се у знак протеста против одређене метафизике, заснивају на виду фантастике и метанарације. Илузији приповедачаевог екстрадијегетичког статуса доприноси и обраћање саговорнику исповедним тоном. Тако се, упркос номиналном одбијању да имитира Камија, *Мерсо, контра-истрага*

приближава нарацији *Пада*, и уочава се расцеп имплицитног аутора, свесног концепата попут мимикрије, и приповедача свесног нужности да се приклони култури коју негира. Приповедачава афектираност донекле банализује тумачење *Странаца*, она служи као параван за исказивање оштрих судова. У другим тренуцима, Камијеве идеје су добро прочитане, препричане редукцијом фабуле и толико једноставно да иза њих мора стајати велико разумевање, али и емотивно обојен однос према последицама тих идеја.

Постколонијални Ками

У антрополошкој и културолошкој цртици *Љето у Алжиру*, која дели неке теме са *Странцем*,⁵ видљив је сукоб експлицитног доживљаја Алжира са имплицитним оријентализмом. Ками пише о Алжирцима као о помало инфантлним, задовољним *будаластим* забавама, склоним досади, којима је идеја смрти одбојна.

Па како би онда тај народ без духа умио обавити митовима сав дубоки ужас свога живота? Све што се односи на смрт овдје је смејешно и мрско. Тај народ без религије и без идола живи у гомили, а затим умире сам. (Ками 1971: 106)

Отпор, условно речено, према оваквој животној филозофији Алжираца долази услед њиховог наводног отпора према апсурдном животу, из односа према свету из ког не произилази осећање апсурда. Стога јесте смислено говорити о Фаноновој анализи стереотипа према североафриканцима, са којима се Мерсоов лик, и Ками у овим цртицама, донекле слаже. Овоме у прилог иде Камијево акцентовање сензације, емоције и перцепције (Онфре 2014: 49). Тиме се поиграва Дауд у другом поглављу, говорећи о лепоти неба, лошем сну и бесу. Имплицитни аутор свесно, а приповедач несвесно, прихвата Камијев наративни поступак.

Очигледни су конфликти Даудове и Камијеве перспективе. Када Ками пише „Алжирци се служе типичним речником и посебном синтаксом. Али тек са уласком у француски језик, те креације добијају своју праву арому” (Ками 2022: 96), за Дауда ово не може бити питање стила и естетског домета, већ задобијања права да говори. Упркос томе, занимљива је теза да Мерсо преузима одлике приписане Алжирцима као да су њихова суштина, а које

5 На пример, однос Алжираца према смрти: „У алжирском љету спознајем да је само једно трагичније од патње, а то је живот срета човјека. Видио сам двојицу од њих како умиру. Били су пуни страве, али шутљиви. [...] прве су рујанске кише попут првих суза ослобођене земље” (Ками 1971: 106), при чему је сам помен ослобођене земље несвесно ироничан.

донекле дели и Муса. Ово отвара питање да ли се Мерсоу суди – поред тога зато што није довољно Француз и комформиста – и зато што јесте сувише Алжирац, односно онакав каквим колонизатор Алжирца замишља? Овакво читање *Страница* приказало би Камија као антиципатора постколонијалне мисли.

Уколико је предложена анализа могућа, Камијев поступак није говор о хибридности идентитета и културе појединаца и заједница спојених процесом колонизације, али јесте задирање у њихове односе, субверзивно и прикривено критично према колонијалном дискурсу и колонијалној политици. Ками би се, у овом читању, указао најближим Францу Фанону и Алберу Мемију. Ако портрет колонизованог, како га колонизатор конструише, има нешто од особина које има и Мерсо, предочено тумачење је свакако могуће, упркос немогућности одговора на питање да ли је ишта од ових идеја ушло у ауторову интенцију.

Типолошка веза наводи на питање да ли, парадоксално, теоретичари попут Франца Фанона и Албера Мемија нуде алат за иманентни приступ светоназору имплицитног Камијевог аутора. Наклоњеност филозофској књижевности и књижевној филозофији (Онфре 2014: 49) свакако приближава Камијев опус раним делима постколонијалног дискурса, попут Фаноновог или Мемијевог, али и Даудовог романа. И ови постколонијални мислиоци, као Ками, аналитички полазе од сопственог искуства, али су и окренути практичном делању.

Према Фанону, Алжирац се стереотипно поима као лењ, а Мерсо је током већине текста равнодушан (у шта нас приповедач убеђује дајући приступ Мерсоовим унутрашњим проживљавањима). Фанон пише и како су искреност, част и захвалност празне речи у колонијалном режиму (Фанон 2017: 217), а ови појмови нису битни ни за Мерсоа. Код Мерсоа унутрашњег живота нема на формалном плану, али су присутна два излива гнева, вођена нагонима. Алжирцу је још приписано одсуство емотивности, поводљивост, мањак радозналости, лакоћа испада, и немогућност да перципира целину, односно фокус на детаље (Фанон 2017: 221) – као у моменту када Мерсо убија.

На формалном плану, у *Страницу* је доминантна редукција информација које се тичу протагонисте (Солар 1985: 198). Ипак је структурално нужно постојање Мерсоове карактеризације, која се може иманентно реконструисати, док је лик убијеног Арапина потпуно изван домета читалачке реконструкције, и управо предмет којим се Дауд бави. Иако Камијев однос

према Мерсоу није једносмислен нити (нежно) позитиван, као што је случај са мноштвом дела приповеданим из првог лица или помоћу унутрашње фокализације, Даудов приповедач доживљава Камијев однос према Мерсоу управо као једносмислен. Аргументи у прилог томе јесу карактеризација Арапина, као и постављање Мерсоа на структурално централно место у делу, и његово јукстапонирање друштву које му суди, а које се открива као дубоко лицемерно. Најснажнији и највише поновљен аргумент јесте вештина приповедања, таленат који твори заводљиву реторику и помоћу ње наводи читаоце на емпатију са Мерсоом, а заборављање његовог злочина, који чак почиње да се доводи у питање. Мерсо не признаје одговорност нити трага за одговорношћу (Солар 1985: 204). Солар наводи да Мерсо не зна зашто убија и да је осуђен управо због тог незнања (Солар 1985: 207). Дауд овакву имплицитну поетику дела ишчитава као одговорну за заборав који је пао на Мусу. Он позива и Мерсоа и његовог аутора на одговорност. Чини се да за Мерсоа, условљено апсурдним осећањем живота, живот убијеног Арапина нема тежину, и то је оно недопустиво и трансгресивно за Даудовог приповедача.

Камел Дауд као тумач *Странца*

„Касније су се сви поломили да докажу како убиства није било, само сунчаница” (Дауд 2015: 13). Шта чини Даудово дело за нашу рецепцију *Странца*? Постколонијални приступ можда јесте догматски (Онфре 2014: 50), али Дауд је нијансиран у вредновању Камија и свом писању филозофије егзистенцијализма из другог угла, постављајући Харуна и Мусу, односно Зуђа, као носиоце апсурдног осећања. У политичком контексту деколонизације и поетичко-теоријском контексту постколонијализма, Дауд успева да освести премисе традиционалне рецепције *Странца*, проблематизује их и измени. Када субалтерни гласови почињу да се чују, проблеми о којима говори Камијев опус бивају донекле релативизовани, у случају *Странца* потпуно деконструисани. Мерсо, иако неконформиста, отуђен, потпуно оделит од друштва које му суди, донекле се води стереотипима тог друштва, и приказан је, према Саиду (1994: 169–186), уз нужно пратеће репродуковање империјалних француских вредности.

„У *Странцу* је рјечито оно што није изговорено” (Солар 1985: 208). За Дауда, најречитије неизговорено је управо прескакање Зуђевог лика: неименован, лишен човечности, лишен чак сопствене смрти, *прескочен, а не убијен*. Муса тумачи *Странца* као поему о испаленом метку, и Мерсоово

осећање апсурда доводи у узрочно-последичну везу са мајчином смрти, али он не поставља питања самоубиства, вредности живота, могућности ношења са светом, односно, имплицитно их одбацује (Онфре 2014: 93). Управо та питања су у његовом животу безначајна, у контексту дословне опресије и физичке лишениости слободе (иако се у времену приповедања револуција већ десила). Говорећи да се Мерсо убио чином самоубиства, Дауд му можда приписује неуспех у оквиру Камијевог светоназора, јер у Камијевој филозофији самоубиство није решење; потребно је желети апсурдан живот и живети. У питању су две филозофије, обе сличне по практичном моменту на који се фокусирају, али непомирљиве. Један роман је портрет колонизатора и његове филозофије, други је портрет колонизованог и његове филозофије. Филозофија колонизованог, његово поимање егзистенције, апсурда и аутентичног живљења испољавају се тек када присвоји свој глас, пропуштајући га кроз хибридни филтер мешавине култура, поетички одређен интертекстуалношћу. Неименовани Арапин добија глас (кроз свог брата) тек на интертекстуалној релацији хипотекста и хипертекста.

Управо последњи пасуси првог дела *Страница* врве од метафора, има их више него у читавом тексту романа, кондензоване су и отварају простор за лакановска читања.⁶ Сам Харун призива оваква читања доводећи у етимолошку везу (у преводу барем) речи *мати* и *мрети*. То место, упркос свим постколонијалним читањима, јесте повлаштено у роману. Индикативно је да се Арапин највише и најјасније јавља у оних неколико пасуса текста који су дискурзивно толико другачији:

Осећао сам још само ударање таламба са сунца по челу и, некако нејасно, бљештаво сечиво како сева са ножа који је и даље био окренут према мени. Тај ужарени мач горео ми је трепавице и копао по очима које су ме болеле. Тад се све зањихало. С мора се докотрљао густ и усијан дах. Учинио ми се као да се небо широм отворило да пролије огањ. (Ками 2010: 126–127)

Да ли би онда било сувише сагледати у том значењском комплексу и *жудњу за Другим*? Чини се да такву жудњу у *Страницу* сагледава сам Даудов приповедач исправљајући *статус* девојке коју Мерсо сматра сестром Арапина у Мусину љубавницу. Такође, индикативне су библијске алузије, затим *учење језика* са јасно одређеним циљем, које можда јесте мимикрија; саживљавање са традицијом колонизатора и њено својеврсно преузимање

6 Оваква читања полазе од *дискурзивног таласа* присутног у пасусима који говоре о убиству, од метафора као пута до другости несвесног, и читаочевог и ликовог, од поетизоване језичке основе умногоне другачије од остатка Камијевог текста (Столтцфус 1989: 514–535).

да би се унутар дискурса моћи испричала прича. Даље, чини се да оваквом Мусином мотивацијом Дауд постаје ближи перспективи Симон де Бовоар – једној реалистичности, приземности и делатном принципу, наспрам сартровске пасивности, осећања апсурда које долази услед чежње за апсолутом и које ствара меланхолика. Роберт Јанг пише о појму *међурасне жудње* (2012: 11), што је индикативно за Даудово *брисање* такозване сестре из света Камијеве приче и стављање, на њено место, Мусине љубавнице. Да ли овакво Харуново преиначење тумачи Мерсоов поглед као обележен жудњом? Када Сартр пише о темама које се јављају у 17. веку и које производи специфично француски разум (1981: 196), то неодољиво подсећа на *британскост* о којој пише Јанг, анализирајући колонијалну жудњу. Ове тезе говоре о могућим сагласјима супротних егзегетичких дискурса оријентисаних ка Камијевом делу. У том контексту се може читати и означавање Алжира из романа као простора с друге стране демаркационе линије (Сартр 1981: 196).

Закључна разматрања

Роман *Мерсо, контра-истрага* је умногоме омаж Камијевом стваралштву, али и преиспитивање и надградња једног сегмента једног дела; наиме, оријентализма који се латентно провукао кроз *Странца*. Осврт на ту чињеницу је полазна Даудова тачка за надградњу фикционалног Камијевог света, за дијалог постколонијалне филозофије са Камијевом, за креативан интертекстуални однос са Камијевим наслеђем. Паралелно читање двају романа у светлу постколонијалних текстова и тумачења поставља питања могуће релативизације оријентализма у *Странцу*. Ако се подсетимо да Дауд, користећи се фикционалним светом *Странца*, реконструише његову потиснуту страну, као и да је Мерсо сада део Даудовог фикционалног света, предложено читање добија јачину. Методолошки проблеми овако комплексног интертекстуалног односа два дела су велики, будући да је однос и афирмативан и преиспитивачки, једновремено конструктиван и деконструктиван, а најпре *реконструктиван*. Питање је и шта се доживљава као фикција: оно што је код Камија фикција, у Даудовом роману се посматра као идеолошки обојена мимеза једног референтног догађаја, који се поново прича. Тај чин усменог причања који наликује на исповест јесте са једне стране отклон од *Странца* и Камијевог заводљивог приповедања, али му је и омаж. У свему овоме огледа се комплексан однос Даудовог романа према Камијевом наслеђу. Ово свестрано обухватање супротних идеја

отвара потенцијал Камијевог опуса за дијалогичност какву имају романи Достојевског, али имплицитни Камијев аутор помоћу својих протагониста стаје на тас који превагњује традиционалнијој струји идеја.

Дауд посматра Камијев дискурс (синегдохски) као исувише моћан у смислу у ком Сартр жели да му прида практичну моћ. Дауд јасно поставља питања механизма и последица искључивања искустава колонизованих. Интертекстуалним везама смешта се у традицију којој покушава да измени ток или рецепцију, померајући фокус са неизреченог, са приказивања и тумачења на казивање, на дискурзивност, политичност, теоријско освешћивање идеолошких премиса традиције на коју се позива. Харунова приповест чин је сећања и исписивања прикривене историје. Премештање фокуса са једне смрти о којој се у *Странцу* говори на ону о којој се говори мање истиче да је суђење усмерено на погрешну страну: суди се реакцији на „погрешну” смрт уместо чину убиства; изостанку понашања уместо стварном понашању. Овакво Даудово читање инхерентно је и Камијевом тексту. Управо постојањем две диспаратне смрти истакнута је апсурдност друштвених конвенција. Неименовани Муса уједно је искориштен као литерарно средство за обликовање једне филозофије, а импликације овог поступка су проблематичне. Чини се да критике *Странца* тексту замерају изостанак јаснијег коментара политичке ситуације, одбијајући да прочитају оно између редова. Даудов приповедач сагледава управо вишеслојност *Странца* одајући му, ауторовим речима, изванстан омаж. Роман *Мерсо, контра-истрага* не проширује само свет приче *Странца*, већ дијалогички надограђује и његову филозофију. Иако позитивно вреднује уметнички аспект Камијевог опуса, њиме је уједно резигниран. Комбиновањем и преосмишљавањем дискурзивних елемената Камијевог дела, доводе се у везу ситуације протагониста, Мерсоа и Харуна, апсурдног човека и апсурдног и потлаченог човека. Даудов поступак организовања структуре романа око Харуна као фокализатора тумачи *Странца* на нов начин који, чини се, промиче већини постколонијалних читања. Оба аутора сагласна су да се Мерсоу суди за погрешну ствар – за непоштовање декорума и неконформирање, а у Камијевом неелаборирању импликација оваквог заплета многи тумачи строго виде прећутно оправдавање империјализма. Иако не сматра Камијеву слојевитост нужно намерном, Дауд је увиђа и тематизује, конципирајући Камијево наслеђе као предмет дијалога, и повремено одвајајући његово литерарно стваралаштво од питања и проблема сопствене (пост)колонијалне стварности.

Литература

Примарна литература

- Атвуд 2005: Atvud, Margaret, *Penelopijada*, prevod Bojana Vujin. Beograd: Geopoetika.
- Дауд 2015: K. Daud. *Merso, kontra-istraga*, prevod Svetlana Stojanović. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Ками 1989: А. Ками, *Странац*, превод Зорица Хади-Видојковић. Београд: Просвета. / А. Kami, *Stranac*, prevod Zorica Hadži-Vidojković. Beograd: Prosveta.
- Ками 2010: А. Ками, *Romani: Stranac*, prevod Zorica Hadži-Vidojković. Beograd: Paideia.
- Ками 2022: А. Ками, *Leto*, на основу превода Иванке Марковић Павловић (1956), прир. Алекса Голјанин. Beograd: Anarhija/blok 45, Zajednička arhiva. [<https://anarhija-blok45.net/tekstovi/Alber-Kami-Leto-knjiga-12x20-2022-web.pdf>]

Секундарна литература

- Алкијам 2019: S. Alkyam, Lost in reading: The predicament of postcolonial writing in Kamel Daoud's *The Mersault Investigation*. *Journal of Postcolonial Writing*, 55(4), 459–471.
- Јанг 2012: R. J. C. Young, *Kolonijalna žudnja. Hibridnost u teoriji, kulturi i rasi*, prevod Davor Beganović. Beograd: Fabrika knjiga.
- Мои 2007: Т. Мој, *Сексуална/текстуална политика*, превод Мања Грдешић. Загреб: АГМ.
- Онфре 2014: М. Онфре, Метафизика апсурда. Како живети будући да треба умрети? *Поља*, превод Бојан Савић Остојић (стр. 7–9). Нови Сад: Културни центар Новог Сада. / М. Onfre, Metafizika apsurd. Kako živeti budući da treba umreti? *Polja*, prevod Bojan Savić Ostojić (str. 7–9). Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
- Радакришнан 2017: R. Radhakrishnan, *The Mersault Investigation: A contrapuntal reading*. *The Cambridge Journal of Postcolonial Literary Inquiry*, 4(3), 440–456.
- Розо 2016: K. Roseau, *The Meursault Investigation by Kamel Daoud*. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 34(3), 117–119.
- Саид 1994: Е. Саид, *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- Сартр 1981: Ж-П. Сартр, *Šta je književnost?*, превод: Frida Filipović, Nikola Bertolino. Beograd: Nolit.

Солар 1985: M. Solar, *Mit o avangardi i dekadenciji*. Beograd: Nolit.

Столцфус 1989: B. Stoltzfus, Camus's *L'étranger*: A Lacanian reading. *Texas Studies in Literature and Language*, 31(4), 514–535.

Фанон 2015: F. Fanon, *Crna koža, bele maske*, prevod: Olja Petronić. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Фанон 2017: F. Fanon, *Prezreni na svetu*, prevod: Olja Petronić. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.

Jovana Ivetić

INTERTEXTUAL RELATIONS BETWEEN THE NOVELS *THE STRANGER* AND *THE MEURSAULT INVESTIGATION*: POSTCOLONIAL REINTERPRETATION OF CAMUS' HERITAGE

Summary

The paper analyses intertextual relations between Alber Camus' *The Stranger* and Kamel Daoud's *The Meursault Investigation*, shaped as a postcolonial dialogue with Camus' novel, but also with the ideological implications of European classical novel. Starting its analyses from the relation between the novels, the paper gives a short summary of two directions of interpretation of Camus: one direction is mindful of novel's intention and the other one deconstructs it, by focusing on the implicit ideology of the said. The paper takes into account overall Camus' work, as well as the broader context of existentialist philosophy for interpreting the intertextual relation between the two novels. The paper tries to find the middle ground between two interpretive directions, showing the ambivalence of Daoud's re-writing of *The Stranger*. Finally, the paper points to a possible typological connection between Camus' implicit narrator and early postcolonial thinkers. It also shows the connection between the oppressed and the absurd man, that is, the different use of the term *absurd* in Camus and Daoud's novels.

Key words: *The Stranger*, *The Meursault Investigation* (*Meursault, contre-enquête*), postcolonialism, intertextuality, canon, subalternity.

27-234=131.1'06

27-234=134.2'06

27-234=163.41'06

81`373.7-021.242

<https://doi.org/10.18485/zivjez.2022.42.1.3>

Originalni naučni rad

Primljen 10/05/2022

Prihvaćen 22/10/2022

Marija Vujović*

Agencija za podučavanje
stranih jezika “Logos”

PRISUSTVO FRAZEMA SA KOMPONENTOM „OKO” U PREVODU BIBLIJE NA ITALIJANSKI, ŠPANSKI I SRPSKI JEZIK

Predmet istraživanja rada jeste analiza frazema sa komponentom „oko” u italijanskom, španskom i srpskom, i to onih čije je prisustvo identifikovano u prevodu Biblije na ove jezike. Metodom kontrastivne analize ustanovljen je tip ekvivalencije među ekscerpiranim frazemima, pod pretpostavkom da će postojanje apsolutnih prevodnih ekvivalenata među frazemima dva tipološki srodna jezika (italijanskog i španskog) i jednog tipološki nesrodnog jezika u odnosu na njih (srpskog) implicirati i apsolutnu ekvivalenciju u prevodima teksta Biblije. Italijanski je bio polazni, a španski i srpski ciljni jezici. Cilj istraživanja nije bio pronalaženje onih frazema za koje se može sa sigurnošću tvrditi da vode poreklo iz Biblije, već pronalaženje somatizama sa komponentom „oko” prisutnih u današnjem frazeološkom korpusu tri posmatrana jezika, u nameri da se utvrdi da li je njihova upotreba podjednako zastupljena u analiziranim prevodima i da li, i u kojoj meri, postoje odstupanja u prevodu. Rezultati analize su pokazali brojne sličnosti, ali i postojanje formalne međujezičke divergencije u prevodima, čak i u slučajevima kada postoji apsolutna ekvivalencija među frazemima, iako je semantička realizacija stihova ostala nepromenjena.

Ključne reči: Biblija, frazemi, oko, ekvivalencija, italijanski, španski, srpski.

* Agencija za podučavanje stranih jezika “LOGOS”, Maršala Birjuzova 8, 11000 Beograd; profditalianol2@gmail.com

Teorijski okvir istraživanja

Predmet istraživanja rada jeste analiza frazema sa komponentom „oko” u italijanskom, španskom i srpskom, preciznije onih koji su prisutni u prevodu Biblije na ove jezike. Pod pojmom „frazem” (i njegovim sinonimima „frazeologizam”, „frazeološka jedinica” i „idiom”) podrazumevaju se „ustaljene jezičke jedinice koje se sastoje od najmanje dve reči i imaju jedinstveno značenje”, pri čemu se „značenje celine ne može izvoditi iz značenja svake reči ponaosob iz koje se sastoji frazeologizam” (Dragičević 2007: 24). Frazemi sa komponentom „oko” spadaju u grupu tzv. somatizama ili somatskih frazeologizama. Reč je o onim idiomatičnim konstrukcijama koje u svom sastavu imaju bar jedan somatski konstituent, odnosno bar jednu reč koja označava deo tela, organ ili telesnu tečnost (Korpas Pastor 1996: 117; Meljado Blanco 2002: 653).

Budući da se rad bavi kontrastivnom analizom frazema različitih jezika, važno je ustanoviti vrstu ekvivalencije koja postoji među njima na interlingvalnom planu. Ekvivalencija je jedan od ključnih pojmova u uporednoj analizi frazeoloških jedinica. U uporednoj frazeologiji (disciplini koja se bavi proučavanjem sličnosti ili razlika u frazeološkim sistemima jezika koji se analiziraju) postoje tri osnovna tipa međujezičke ekvivalencije (Korpas Pastor 2003: 281–283): potpuna, delimična i nulta ekvivalencija. Potpuna, apsolutna ili totalna ekvivalencija se ostvaruje onda kada postoji potpuno i apsolutno strukturno i semantičko poklapanje između dva izraza, ali i podudaranje u komunikativno-funkcionalnom aspektu, i na nivou slikovitosti. Podrazumeva leksičku, semantičku i morfosintaksičku izomorfiju i istu ili sličnu metaforičku pozadinu i motivaciju. Potpuna ekvivalencija znači odsustvo razlika između frazema polaznog i ciljnog jezika na svim nivoima. Budući da potpuna ekvivalencija između frazeoloških jedinica različitih jezika podrazumeva identično značenje, identične leksičko-sintaksičke strukture, identične slike i identičnu funkcionalnost, ali i sve dijasistemske kriterijume, odnosno dijastratski, dijahronijski i dijatopijski aspekt, „analiza funkcionisanja idioma u različitim jezicima pokazuje da postoji vrlo malo potpunih ekvivalenata” (Dobrovoljski i Pirainen 2005: 62), koji su, kao takvi, vrlo retki, osim ukoliko su izvor njihovog nastanka Biblija, religija, klasični tekstovi, mitologija, univerzalna i nacionalna književnost, univerzalna ili nacionalna istorija koje govornici jedne jezičke zajednice uzimaju kao referencu (Lapuči 1984: 9). Delimična ili parcijalna ekvivalencija nastaje kada između frazeoloških jedinica posmatranih jezika postoje neznatna odstupanja. Javlja se kada među kontrastiranim frazeologizmima postoji semantički identitet (isto ili gotovo isto denotativno značenje), ali se sastavni elementi frazema ne podudaraju u potpunosti, odnosno

među njima postoje formalna, leksička, morfološka ili sintaksička odstupanja. Ova vrsta ekvivalencije je najčešća. Nulta ekvivalencija se javlja kada u frazeološkom fondu analiziranih jezika frazeološki izraz nema odgovarajući korespondent, dakle reč je o slučajevima potpune međujezičke asimetrije.

Kako je već napomenuto, Biblija je jedan od potencijalnih izvora frazema koje karakteriše apsolutna prevodna ekvivalencija. Uticaj Biblije na jezik nije diskutabilan. Biblija je prva štampana knjiga u Evropi. Smatra se najprodavanijom i najprevođenijom knjigom na svetu. Prema podacima iz 2017. godine, Biblija je prevedena, u celini ili delimično, na više od 3.300 jezika, a njene prevode može da koristi više od polovine svetske populacije (www.unitedbiblesocieties.org s.d.). Biblija je imala, direktno ili indirektno, značajnu ulogu u oblikovanju jezika na koje je prevedena. Nema sumnje da je dala obilje reči hrišćanskoj Evropi i da je crkveni jezik duboko prožeo uobičajeni diskurs, bilo da su u pitanju uzvici, poštapalice, poslovice, maksime, neobične metafore itd. (Bekaria 1999: 5–6, 173). Kada su u pitanju frazeologija i paremiologija evropskih jezika u dobroj meri se oslanjaju na biblijski jezik (Lapu i 2007: xvii), a dokazano je da je nemali broj današnjih idioma biblijske provenijencije, koji su preko prevoda na različite svetske jezike ušli u aktivnu upotrebu. Originalni tekst Biblije napisan je na hebrejskom, aramejskom i grčkom jeziku. U zapadnoj Evropi je vekovima bio dostupan samo prevod na latinski. Najznačajniji prevod Biblije na ovaj jezik naziva se *Vulgata*, nastao posle revizije različitih latinskih prevoda (*Vetus latina*), koju je izvršio sveti Jeronim Stridonski. Kada su u pitanju hrišćanske pravoslavne zemlje na istoku, oslanjale su se prevashodno na grčki prevod Starog zaveta, *Septuagintu*. Tekst Biblije se, dakle, prvo prenosio posredno, usmeno, na liturgijama u crkvama, i na taj način je postao dostupan i nepismenim slojevima društva, da bi kasnije, nakon pronalaska štamparije, počelo i njegovo neposredno, pismeno prenošenje. Situacija je bila drugačija kod protestantskih naroda koji su se posle Reformacije zalagali za direktan pristup Bibliji, odnosno smatrali su da svaki vernik treba da čita Bibliju slobodno, bez bilo kakvih tumačenja.

Poznato je da se Biblija ne čita samo jednom, već iznova i iznova, tako da je njeno svakodnevno i ponovljeno čitanje dovelo do toga da mnogi izrazi uđu u svakodnevni govor ljudi, koji često zaboravljaju koji je izvor tih izraza.

„Okno” – definicija, značaj i simbolika

Leksiografska definicija odrednice „okno” u italijanskom jeziku glasi: 1.organ vida, različito strukturisan kod beskičmenjaka i kičmenjaka, sastavljen, kod čoveka, od sferoidne formacije koja se nalazi u svakoj od očnih duplji lobanje;

2. pogled, vid. Navedene definicije su date u odnosu na prirodu oka i njegove anatomske i fiziološke funkcije. Pored toga, „oko” se definiše u vezi sa intelektualnim ili duhovnim aktivnostima čoveka, koje su pod uticajem tog organa i u vezi sa predmetima koji po strukturi, izgledu ili opštim karakteristikama podsećaju na očnu jabučicu (Cingareli 2004). U španskom, u osnovna značenja „oka” spadaju: 1. organ čula vida kod ljudi i životinja; 2. vidjivi deo oka na licu; 3. rupa na igli kroz koju se provlači konac, ušica kod igle. Pored ovih, navode se još 22 značenja lekseme (*Diccionario de la lengua española* 2014). U srpskom se „oko” definiše kao: 1. organ čula vida (čoveka i životinje); 2. sposobnost gledanja, očni vid; 3. naziv od milošte dragoj osobi; 4. otvor na ribarskoj ili drugoj mreži, u vezu i sl. (*Rečnik Matice srpske* 2007: 869).

Posle mozga, oko se smatra najkompleksnijim organom, a od pet ljudskih čula vid ima najvažniju ulogu, jer 87% informacija koje se prenose na ljudski mozak dolaze preko očiju, 9% ušima, a 4% ostalim čulima (Paeze 1988: 91). Građa oka je složena i sastoji se od oko dva miliona delova, a kao najsavršeniji optički uređaj, može da razlikuje 10 miliona nijansi. Bez obzira na to što drevne civilizacije nisu raspolagale znanjima dostupnim modernom čoveku zahvaljujući razvoju nauke i medicine, izvesno je da su stari narodi imali svest o značaju oka i da je čulo vida bilo osnovna referentna tačka u ljudskoj istoriji. Stoga, gotovo da ne postoji epoha, kultura, religija ili jezik (hinduizam, taoizam, kineska i japanska tradicija, persijska simbolika, sumerska civilizacija, semitski narodi, islam, stari Egipat, indijanske kulture, grčka mitologija, stari Rim), koji nisu razvili bogatu simboliku vezanu za ovaj organ, a koja je u najvećem broju slučajeva povezana sa svetlošću. Pošto svetlost simbolizuje mudrost i duh, „proces gledanja koji oko obavlja predstavlja duhovnu aktivnost, razumevanje i uvid” (Kamings 2004: 291), odnosno metaforičku ideju da svetlost simbolizuje inteligenciju, mudrost, sveznanje i spoznaju. Oko je zahvaljujući svojoj fiziološkoj funkciji poprimilo arhetipsko značenje u kulturi svih naroda i gotovo univerzalno je simbol intelektualne percepcije (Ševalje i Gerbran 2018: 1936), apsolutnog intelekta i prosvetljenja. U Starom zavetu oko se smatra prvenstveno fizičkim organom vida, ali će imati i figurativno ili simbolično značenje. Oko je, kao i sve ostalo, deo Božje kreacije: „Uho koje čuje, i oko koje vidi, oboje je Gospod načinio” (PrS 20,12). U Novom zavetu, oko se ponovo pominje u različitim kontekstima. Gospod će reći: „Svjetiljka tijelu je oko. Ako, dakle, oko tvoje bude zdravo, sve će tijelo tvoje svijetlo biti. Ako li oko tvoje kvarno bude, sve će tijelo tvoje tamno biti...” (Mt 6, 22-23; v. Lk 11, 34). Sa fizičkog aspekta, upotreba svetiljke u mraku poredi se sa funkcijom koje oko ima za čovekovo telo. U duhovnom smislu, ako je čovekovo

oko zdravo, on će hodati u duhovnoj svetlosti, ili, u suprotnom slučaju, hodaće u mraku i biti sklon činjenju greha. U tradicijama različitih naroda očima se pripisuje i moć da se naškodi drugima samo pogledom, a istovremeno su mesto na kome počinju zaljubljenost i ljubav. Socijalni psiholozi (Paeze 1988; Bojz 2009) smatraju da kontakt očima, kao najbrži način uspostavljanja komunikacije, ima fundamentalnu ulogu u društvenoj interakciji ljudi. Vizuelni kontakt važi za jedno od najvažnijih sredstava neverbalne komunikacije, jer se njime prenose emocije, misli, stavovi, namera i razne druge informacije.

Imajući u vidu višeznačnost same odrednice, značaj oka u životu čoveka i bogatu simboliku koja se vezuje za ovaj organ, ne čudi što leksema „oko” ima izuzetno visok derivacioni potencijal i predstavlja jednu od najproduktivnijih komponenti somatskih frazeologizama (Korpas Pastor 1996: 117).

Metod i korpus

Prvi korak u ovom istraživanju bio je ekscerpiranje frazema sa komponentom „oko” iz opštih i frazeoloških rečnika italijanskog kao polaznog jezika. Navedeni postupak je primenjen i na španskim, odnosno srpskim rečnicima, kako bi se pronašao ekvivalent italijanskih frazema u ciljnim jezicima. Frazemi su raspoređeni prema semantičkim poljima kojima pripadaju. Zatim je metodom kontrastivne analize određen tip ekvivalencije među njima, zbog pretpostavke da će postojanje apsolutnih ekvivalenata među frazemima tri posmatrana jezika značiti i apsolutnu ekvivalenciju u prevodima teksta Biblije. Poslednji korak je predstavljalo pronalaženje frazema sa komponentom „oko” u prevodima Biblije u dva genetski srodna jezika (italijanski i španski), i u jeziku koji je tipološki različit od njih (srpski).

Fokus istraživanja nije bio pronalaženje onih frazema za koje se može sa sigurnošću tvrditi da vode poreklo iz Biblije, već identifikovanje frazema sa komponentom „oko” prisutnih u današnjem frazeološkom korpusu tri analizirana jezika, s ciljem da se utvrdi kolika je njihova zastupljenost u Bibliji, da li je njihova upotreba podjednako izražena u analiziranim prevodima i da li, i u kojoj meri, postoje odstupanja u prevodu. Nije pravljeno poređenje frazema preuzetih iz različitih verzija Biblije, već smo se ograničili samo na jednu verziju prevoda Biblije za svaki jezik.

Za potrebe ovog rada, u cilju lakše pretrage, konsultovani su online prevodi Biblije: *Bibbia*, u izdanju Episkopske konferencije Italije (<https://www.bibbiaedu.it/CEI2008/>); *Biblia*, revidiran prevod Reine i Valere, prvi kompletan prevod Biblije na španski jezik (<https://www.biblia.es/reina-valera-1960.php>) i *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta – Biblija*, u izdanju Svetog Arhijerejskog Sinoda

Srpske Pravoslavne Crkve (<https://svetosavlje.org/bogoslužbeni/sveto-pismo/?pismo=lat>). U sva tri slučaja radi se o prevodima koji su revidirani i objavljeni u XX ili XXI veku, kada je već formiran frazeološki korpus analiziranih jezika¹.

Korpus čine 93 frazeologizma: 32 u italijanskom, 30 u španskom i 31 u srpskom jeziku (bez njihovih varijanti). Primeri su ekscerpirani iz opštih i frazeoloških rečnika koji su navedeni u odeljku *Izvori* na kraju rada, kao i iz tekstova sa Interneta.

Analiza korpusa

U prvoj grupi primera nalaze se oni frazemi koji bi se mogli svrstati u semantičko polje PRONICLJIVOST/ MUDROST/ SPOSOBNOST PROCENJIVANJA. Primarna funkcija oka je vid, gledanje, posmatranje, i stoga je ono važan izvor informacija za čoveka. Daljim proširivanjem značenja, oko se konceptualizuje kao čovekov osnovni instrument za razumevanje sveta.

it. **avere gli occhi** ('imati oči')

šp. **tener ojos en la cara** ('imati oči na licu')

sr. **imati oči u glavi**

U sva tri jezika frazemi označavaju pametnu i oštroumnu osobu, koja na ispravan način percipira stvarnost. Na interlingvalnom nivou frazemi grade odnos delimične ekvivalencije, jer postoji neznatna razlika u formalnoj strukturi. Španski i srpski frazemi još su bliži, jer, uprkos varijaciji koja se ogleda u upotrebi različitih leksema, evidentno je da one pripadaju istom semantičkom polju (lice/glava)². Ideja da su oni koji „imaju oči u glavi” mudri i pametni potiče iz Starog Zaveta (Prop 2,14), pa se u italijanskom prevodu čita: „Il saggio ha gli occhi in fronte, ma lo

1 U radu su korišćene sledeće tipografske konvencije: frazemi su pisani podebljano, kako bi se bolje istakli; u zagradi, među jednostrukim navodnicima, dat je doslovan prevod frazema sa italijanskog i španskog; između dvostrukih navodnika naveden je stih iz Biblije i dato je objašnjenje značenja frazema, zasnovano na objašnjenju koje je preuzeto iz rečnika navedenih u odeljku *Izvori* na kraju rada; varijante su takođe napisane u zagradama. U cilju boljeg isticanja podvučeni su i frazemi u stihovima Biblije na sva tri jezika. Skraćenicama *it.* uvodi se frazem na italijanskom, *šp.* na španskom i *sr.* na srpskom jeziku. Za svaki stih iz Biblije u zagradi su navedeni naziv knjige, glave, stiha. Broj stiha je naveden prema prevodu na italijanski; u izuzetno retkim slučajevima taj broj se ne podudara sa brojem stiha u španskom ili srpskom prevodu.

Skraćenicе koje se odnose na poglavlja Biblije date su prema prevodu Biblije na srpski jezik (npr. 1 car - Prva knjiga o carevima, ali u italijanskoj i španskoj Bibliji isto poglavlje je označeno sa 1 Kraljevima i sl.)

2 U italijanskom i španskom češća je upotreba negativnog oblika navedenog frazema: **non avere gli occhi** ('nemati oči'), odnosno: **no tener ojos en la cara** ('nemati oči na licu'), u značenju: „ne videti ni najočiglednije stvari”. U sva tri jezika u upotrebi su i upitne varijante frazema: *it.* **dove hai gli occhi?** ('gde imaš oči?'), *šp.* **¿dónde tienes los ojos?** ('gde imaš oči?'), **¿no tienes ojos en la cara?** ('zar nemaš oči na licu?'), i *sr.* **imaš li ti oči? gde su ti bile oči?** ili **jesu li ti ispale oči?**, u istom značenju.

stolto cammina nelle buio...” (‘Mudar ima oči na čelu, a glupi hoda u tami...’), u španskom: „El sabio tiene sus ojos en su cabeza, mas el necio anda en tinieblas...” (‘Mudar ima svoje oči u svojoj glavi, a blesav hoda u tami...’), i u srpskom „Mudri ima oči u glavi, a bezumni ide po mraku”. Premda samo jedan primer ne može implicirati da je poreklo frazema iz Biblije, uočava se simetrija u prevodu na sva tri jezika i visok stepen formalne i semantičke ekvivalencije sa današnjim frazemima.

it. **avere la benda sugli occhi** (‘imati povez na očima’)

šp. **tener la venda sobre (en) los ojos** (‘imati povez (preko) na očima’)

sr. **imati povez preko očiju**

U sva tri jezika frazemi ostvaruju značenje „ne videti najevidentnije stvari, ne biti previše pronicljiv, biti zaslepljen, ne videti očigledno”. Na međujezičkom planu grade odnos apsolutne ekvivalencije, budući da frazem čine identični konstituenti koji u čvrstoj i ustaljenoj vezi realizuju istu semantičku vrednost. U italijanskom frazeološkom korpusu postoji i frazem: **togliere (far cadere) la benda dagli occhi a qualcuno** (‘skinuti (učiniti da padne) nekome povez sa očiju’), koji gradi odnos potpune, formalne i semantičke, ekvivalencije sa španskim **quitar la venda de los ojos a alguien** (‘skinuti povez sa očiju nekome’) i srpskim **skinuti nekome koprenu s očiju**, i opisuje situaciju u kojoj jedan govornik utiče na razmišljanje drugog, u želji da ga osvesti, urazumi i natera da sagleda realnost na pravi način.

U Starom Zavetu (1 car 20,38; 20,41), u italijanskom i španskom prevodu, postoji izraz „povez na očima”, tj. „povez sa očiju”: „...dopo essersi reso irriconoscibile con una benda agli occhi” (‘...nakon što se učinio neprepoznatljivim povezom na očima’); „Ma egli immediatamente si tolse la benda dagli occhi e il re di Israele riconobbe che era uno dei profeti” (‘Ali on odmah skinu povez sa očiju i kralj Izraela prepozna da je jedan od proroka’), odnosno: „...y se disfrazó, poniéndose una venda sobre los ojos” (‘...i prerusio se, stavivši povez preko očiju’); „Pero él se quitó de pronto la venda de sobre sus ojos, y el rey de Israel conoció que era de los profetas” (‘Ali brzo je skinuo povez sa očiju, i car Izraela je poznao da je on jedan od proroka’). Ni u jednom slučaju izraz nije upotrebljen metaforično, već u svom doslovnom značenju, tako da uprkos formalnoj bliskosti izraza, nije reč o frazemu sa idiomatskom vrednošću, već o slobodnoj nefrazeološkoj sintagmi, koja, tek ukoliko razvije metaforičko značenje, postaje frazeološka jedinica. U srpskom jeziku, umesto navedene konstrukcije koristi se leksema „pepeo”: „...i nagrdi se pepelom po licu”; „A on brže ubrisa pepeo s lica, i car Izrailjev pozna ga da je jedan od proroka”, čime se prevod udaljava u formalnom smislu od italijanske i španske verzije.

U semantičkom polju SITNIČAVOST izdvajamo naredne frazeološke jedinice:

it. vedere la pagliuzza nell'occhio altrui ('videti slamku u tuđem oku')

šp. ver la paja en el ojo ajeno ('videti slamku u tuđem oku')

*sr. videti trn u tuđem oku*³

U sva tri jezika frazemi su nastali redukcijom i adaptacijom rečenice: *it.* „Perché guardi la pagliuzza che è nell'occhio del tuo fratello, e non ti accorgi della trave che è nel tuo occhio?” ('Zašto gledaš slamku koja je u oku tvog brata, a ne primećuješ gredu koja je u tvom oku?'), *šp.* „¿Y por qué miras la paja que está en el ojo de tu hermano, y no echas de ver la viga que está en tu propio ojo?” ('I zašto vidiš slamu koja je u oku tvog brata, a ne uočavaš gredu koja je u tvom sopstvenom oku?'), *sr.* „A zašto vidiš trun u oku brata svoga, a brvno u oku svome ne osjećaš?”. Frazemi znače: „biti sitničav, primećivati tuđe greške i nedostatke, ali ne i sopstvene, koji su možda i veći”. Bilo u skraćenoj, bilo u integralnoj varijanti, italijanski i španski frazem karakteriše odnos apsolutne ekvivalencije, dok sa srpskim grade odnos parcijalne ekvivalencije. Za navedene frazeme nema sumnje da potiču iz Novog Zaveta tako da su na delu tzv. biblizmi⁴. Aludiraju na preciznu epizodu iz Biblije i nalazimo ih u Jevanđelju od Mateja (7,3-5) i Luke (6,41-42). Podsećaju na Isusovu Besedu na gori i poziv da se ne osuđuju drugi i da se tako izbegne licemerje, budući da je svaki čovek grešan i da su njegovi gresi možda čak i veći od onih koje primećuje kod bližnjeg svoga⁵.

Semantičkom polju TUGA/ OČAJANJE/ BOL pripadaju sledeći frazemi:

it. alzare (levare, volgere) gli occhi al cielo (a Dio) ('podići (podizati, okrenuti) oči ka nebu (Bogu)')

šp. alzar (levantar) los ojos al cielo (a Dios) ('podići (podizati) oči ka nebu (Bogu)')

sr. zazivati Boga i sve svece

3 Postoje i varijante frazema. U italijanskom: **vedere il fuscello (la scheggia) negli occhi (nell'occhio) altrui** ('videti grančicu (iver) u tuđim očima (oku)'), u španskom: **ver la mota en el ojo ajeno** ('videti trun u tuđem oku'), i srpskom: **videti tuđu dlaku a svoga brvna ne videti i u tuđem oku videti slamku, a u svom ne videti gredu**. Reč je o varijabilnosti frazema. Premda je struktura frazeoloških jedinica po pravilu ustaljena i njene komponente nisu zamenjive, dozvoljene su tzv. frazeološke varijante, odnosno supstitucija jedne lekseme njenim sinonimom ili značenjski bliskom verzijom, pod uslovom da se zadrži ista semantička vrednost.

4 Pod pojmom „biblijski frazem” ili „biblizam” podrazumeva se jezički izraz ustaljene strukture preuzet iz prevoda Biblije ili motivisan biblijskim parabolama, događajima ili simbolima (Ribarova i Vidović Bolt 2009: 163). Biblizmi se dele na dve grupe: doslovne i situacione (Gak, 1998 prema Meljado Blanco 2017: 57–58, 61). Doslovni su oni koji tačno odgovaraju biblijskim odlomcima iz kojih su izvučeni, doslovni citati biblijskog teksta, preuzeti reč po reč iz originala. Situacioni ne prenose doslovno frazu ili sintagmu iz Biblije, već su samo njome inspirisani i predstavljaju „kondenzaciju sadržaja određenog biblijskog odlomka”.

5 Iako lingvisti ne dovode u sumnju biblijsko poreklo ovog frazema, poznato je da je u sličnom obliku postojao u usmenom jevrejskom predanju i da je kasnije zabeležen u Talmudu.

Frazemi tri jezika imaju isto značenje: „gledati uvis kako bi se izrazili bol ili očajanje, ili da bi se molilo, da bi se zatražila Božja pomoć”. Italijanski i španski frazemi grade odnos apsolutne ekvivalencije, dok su sa srpskim delimično ekvivalentni. Imajući u vidu značenje navedenih frazeoloških jedinica, ne iznenađuje što se njihovo poreklo vezuje za Bibliju. Primeri su brojni u Starom Zavetu, a biće navedeni uvek istim redosledom – italijanski, španski i srpski (Ps 123,1): „A te alzo i miei occhi, a te che siedi nei cieli” (‘Ka tebi podizem svoje oči, ka tebi koji sediš na nebesima’); „A ti alcé mis ojos, A ti que habitas en los cielos” (‘Ka tebi podigoh svoje oči, Ka tebi koji stanuješ na nebesima’) i „K tebi podizem oči svoje, koji živiš na nebesima!”. Oči se podižu ka nebu i da bi se videlo delo Tvorca: (Is 51,6): „Alzate al cielo i vostri occhi...” (‘Podignite ka nebu svoje oči...’); „Alza a los cielos vuestros ojos...” (‘Podignite ka nebu svoje oči...’) i „Podignite k nebu oči svoje...” (v. Is 40,26). U Starom Zavetu oči su se podizale i ka idolima (v. Jez 33,25). U Novom Zavetu frazem se gotovo uvek odnosi na samog Hrista koji podiže oči ka nebu onda kada se obraća, traži pomoć ili se zahvaljuje Ocu. Frazeologizam je prisutan u sva četiri Jevanđelja, a primeri će biti navedeni istim redosledom kao i prethodni. U Jevanđeljima od Mateja (14,19) i Marka (6,41) opisuje se scena u kojoj je Isus, pošto je pogledao u nebo, nahranio mnoštvo prisutnih sa samo pet hlebova i dve ribe. Frazem je prisutan u italijanskom i španskom: „...alzò gli occhi al cielo...” (‘...podize oči ka nebu...’), tj. „...y levantando los ojos al cielo...” (‘...i dižući oči ka nebu...’), dok se u srpskom prevodu koristi glagol „pogledati” (v. Mk 7,34). U Jevanđelju od Jovana (11,41), Isus podiže oči ka nebu, kako bi se Ocu zahvalio što mu je uslišio želju da iz mrtvih podigne Lazara: „...Gesù allora alzò gli occhi e disse: Padre, ti rendo grazie perché mi hai ascoltato” (‘...Isus onda podize oči i reče: Oče, zahvaljujem ti se što si me , pošto je pogledao, ’); „...Y Jesús, alzando los ojos a lo alto, dijo: Padre, gracias te doy por haberme oído” (‘...A Isus, podizići oči uvis, reče: Oče, zahvaljujem ti se što si me čuo’), i „...A Isus podize oči gore, i reče: Oče, blagodarim ti što si me uslišio!”. U istom Jevanđelju (17,1), čitamo na italijanskom: „Così parlò Gesù. Poi, alzàti gli occhi al cielo, disse: Padre, è venuta l’ora...” (‘Tako govoriše Isus. Zatim, podigavši oči ka nebu, reče: Oče, došao je čas...’); na španskom: „Estas cosas habló Jesús, y levantando los ojos al cielo, dijo: Padre, la hora ha llegado...” (‘Ove stvari izgovori Isus, i dižući oči ka nebu, reče: Oče, čas je došao...’), i srpskom: „Ovo izgovori Isus, pa podize oči svoje nebu i reče: Oče, došao je čas...”, i ovo je redak primer da je frazem upotrebljen u prevodu na sva tri jezika (v. Lk 18,13).

U semantičko polje OSVETA/ MRŽNJA/ NEBLAGONAKLONOST spadaju sledeće grupe frazeoloških jedinica:

it. **guardare (vedere) di mal (cattivo) occhio** ('gledati (videti) lošim okom')

šp. **ver (mirar) con malos ojos** ('videti (gledati) lošim očima')

sr. **(po)gledati krivim (prekim) okom**

Frazemi znače: „imati odbojnost, nepoverenje ili sumnju prema nekome, ne verovati mu, neblagonaklono gledati na nekoga, gledati sa antipatijom”. Dok italijanski i španski frazem karakteriše odnos apsolutne ekvivalencije, srpski idiom, premda identične formalne strukture i neznatnog nepodudaranja u jednoj od leksema, nije u čestoj upotrebi. U srpskom se češće koriste: **(po)gledati preko oka, (po)gledati zlo (iskosa, krivo, mrko, popreko) nekoga, (po)gledati neprijateljskim očima**. U Bibliji (1 Sam 18,9), nailazimo na navedene frazeme. U španskom prevodu upotrebljen je negativni oblik frazema sa suprotnim značenjem: „Y desde aquel día Saúl no miró con buenos ojos a David” ('I od tog dana Saul nije dobrim očima gledao na Davida'). U srpskom čitamo: "I od tog dana Saul gledaše poprijeko Davida". U italijanskom prevodu izostala je upotreba frazema: „Così da quel giorno in poi Saul guardava sospettoso Davide” ('Tako je od tog dana pa nadalje Saul sumnjičavo gledao Davida').

it. **occhio per occhio...** ('oko za oko...')

šp. **ojo por ojo...** ('oko za oko...')

sr. **oko za oko...**

Frazem je uvodni deo poslovice: *it.* *occhio per occhio dente per dente*, *šp.* *ojo por ojo diente por diente*, odnosno *sr.* *oko za oko zub za zub*. Ukazuje na zakon odmazde, na pravo da osoba počini istu nepravdu, osveti se na isti način, uzvratu istom merom za nanešeno zlo. Apsolutna prevodna ekvivalencija ili frazeološki kalk koja postoji među idiomima duguje se njihovom poreklu iz Biblije. Nema sumnje da se radi o internacionalizmu⁶, preciznije interfrazelogizmu ili „evropeizmu”⁷. U pitanju je doslovni biblizam koji se u identičnom obliku i sa identičnim

6 Frazeološki internacionalizmi su frazemi koji se u istom ili vrlo sličnom obliku koriste u mnogim evropskim jezicima pri čemu imaju isto ili vrlo blisko značenje, a mogu imati i zajedničko poreklo, izvor i motivaciju (Fink-Arsovski 2016: 80).

7 Poznate pod denominacijom „evropeizmi” jesu frazeologizmi koji su po formi i sadržaju kongruentni a imaju zajedničko, evropsko poreklo. Oni mogu biti prirodni, kulturni ili prirodno-kulturni. Prirodni evropeizmi nastaju kao rezultat posmatranja čovekove okoline ili kao proizvodi slične metaforičke koncepcije (en. *play with fire*, it. *giocare col fuoco*, šp. *jugar con fuego*, sr. *igrati se vatrom*), dok kulturni evropeizmi vode poreklo iz evropskog kulturnog nasleđa, Biblije, klasične grčko-rimske književnosti, srednjovekovnih latinskih tekstova, iz narodne književnosti i folkloru (en. *The end justifies the means*, it. *Il Fine giustifica i mezzi*, šp. *El fin justifica los medios*, sr. *Cilj opravdava sredstva*). Postoji i treća grupa (prirodno-kulturni evropeizmi) u koju spadaju frazeološke jedinice koje se mogu svrstati u oba podtipa istovremeno, budući da, s jedne strane, pripadaju evropskom kulturnom nasleđu, a sa druge, na isti nači konceptualizuju stvarnost, pa dele dvostruko zajedničko poreklo. To je slučaj frazema **oko za oko zub za zub**, koji s jedne strane sadrži identične somatske lekseme u leksičkom sastavu različitih jezika, a s druge ušao je

značenjem koristi u svim jezicima: 2 Moj (Izlazak) 21,24 („Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu”)⁸ (v. 3 Moj (Levitska) 24,20 i 5 Moj (Zakoni Ponovljeni) 19, 21). Iako često i danas tumačeno kao poziv i pravo na osvetu, ovo pravilo, deo Božjeg zakona koji je Mojsije preneo Izraelcima, zapravo je bilo opomena ljudima da se klone namernog nanošenja štete drugima. Pravilo se odnosilo na sudije koje bi, imajući ovo u vidu, trebalo da odmere adekvatnu kaznu počiniocu nedela. Dakle, radilo se o pravnoj meri koja je trebalo da reguliše kaznu i ograniči osvetu (Ahtmajer 1996: 927–928). Svestan pogrešnog tumačenja ovog pravila, Isus Hristos će reći: „Čuli ste da je kazano: Oko za oko, i zub za zub. A ja vam kažem da se ne protivite zlu, nego ako te ko udari po desnom obrazu tvom, okreni mu i drugi” (Mt 5, 38-39)⁹. Ujedno se ističe, putem upotrebe metafore, kolika je dragocenost „oka”, posebno imajući u vidu da se drugi deo frazeološke jedinice („zub za zub”) često izostavlja.

U semantičkom polju LJUBAV/ NAKLONOST/ ZAINTERESOVANOST izdvojili smo naredne grupe frazema:

it. **beati gli occhi che ti vedono** (‘blažene oči koje te vide’)

šp. **dichosos (benditos) los ojos que te ven** (‘srećne (blažene) oči koje te vide’)

sr. **srećne (blažene) oči koje te vide**

U pitanju je arhaični izraz koji se koristi da se iskaže radost pri susretu sa osobom koju dugo nismo videli. Idiome odlikuje kongruentnost u domenu formalne i semantičke strukture, pa se smatraju apsolutnim ekvivalentima. U Novim Zavetu (Mt 13,16), izraz koji je u osnovi današnjeg frazema pojavljuje se u italijanskom prevodu: „Beati invece i vostri occhi perché vedono e i vostri orecchi perché ascoltano” (‘Blažene su pak vaše oči jer vide, i vaše uši jer slušaju’). U španskom i srpskom prevodu ne upotrebljavaju se reči *dichosos (benditos)*, odnosno *srećne (blažene)*, već odgovarajući sinonimi zahvaljujući kojima je zadržan smisao i značenje stiha: „Pero bienaventurados vuestros ojos, porque ven; y vuestros oídos, porque oyen” (‘Ali blagoslovene su vaše oči, jer vide; i vaše uši jer čuju’), odnosno: „A blago vašim očima što vide i ušima vašim što čuju” (v. Lk 10,23). Stihovi nemaju značenje današnjeg frazema. Prema Bibliji biće blažene oči i uši

u evropsku jezičko-kulturnu baštinu iz Biblije (Korpas Pastor 2003: 206–207, 249–250; 253–254; 279–280).

- 8 Poptunu prevodnu simetriju nalazimo i u drugim evropskim jezicima: *engl.* Eye for eye, tooth for tooth; *fr.* Cœil pour œil, dent pour dent; *nem.* Auge für Auge, Zahn für Zahn; *rus.* oko za oko, zyb za zyb; *port.* olho por olho, dente por dente.
- 9 Manje je poznato da se osveta „oko za oko” pominje u najpoznatijem zakoniku drevne Mesopotamije. Član 196. Hamurabijevog zakonika koji se danas nalazi u muzeju Luvr u Parizu kaže: „Ako čovek izvadi oko drugom čoveku, ima da se oko i njemu izvadi”.

onih koji su prepoznali Hrista i koji su spremni za duhovno razumevanje, tj. veru, za razliku od onih koji će ušima čuti, a neće razumeti, i očima gledati, a neće videti (Mt 13,14), odnosno gledaće telesnim očima na duhovne stvari, pa ih stoga neće shvatiti.

it. **amare (custodire) qualcuno più che la pupilla degli occhi** ('voleti (čuvati) nekoga više nego zenicu očiju')

šp. **guardar (cuidar, mimar, querer) a alguien como la niña de sus ojos** ('čuvati (paziti, maziti, voleti) nekoga kao zenicu svojih očiju')

sr. **gledati (čuvati, paziti) kao zenicu oka (svoga)**

Frazemi znače: „odnositi se prema nekome s najvećom ljubavlju, čuvati kao nešto najvrednije, paziti najbrižljivije što se može”. U tri jezika uočljiv je odnos apsolutne ekvivalencije. I za ovaj frazem se može reći da pripada grupi biblizama. Poreklo frazema je iz Starog Zaveta, a stih se ponavlja nekoliko puta: David će od Boga zatražiti da ga čuva kao zenicu oka (Ps 17,8), odnosno kao najdragoceniju stvar, najveće bogatstvo: *it.* „Custodiscimi come pupilla degli occhi, all’ombra delle tue ali nascondimi” ('Čuvaj me kao zenicu očiju, u senku tvojih krila sakrij me'), *šp.* „Guárdame como a la niña de tus ojos; Escóndeme bajo la sombra de tus alas” ('Čuvaj me kao zenicu tvojih očiju; Sakrij me pod senku tvojih krila') i *sr.* „Čuvaj me kao zenicu oka; sjenom krila svojih zakloni me” (v. 5 Moj 32,10; PrS 7,2; Zah 2,8). Budući da je reč o internacionalizmu, biblizmu, ne iznenađuje potpuna ekvivalencija ni među današnjim frazemima, ni među prevodima stihova Biblije.

it. **mettere gli occhi su** ('staviti oči na')

šp. **poner los ojos en** ('staviti oči na')

sr. **baciti oko na**

Značenje frazema je u tri posmatrana jezika istovetno: „gledati neprekidno i uporno neku osobu, merkati je, obratiti posebnu pažnju, zainteresovati se za nekoga, zagledati se u nekoga”. Italijanski i španski frazem grade odnos apsolutne prevodne ekvivalencije, dok je srpski frazeologizam nešto nešto drugačijeg leksičkog sastava. Budući da ima identičnu semantičku vrednost, sa prethodnim frazemima gradi odnos parcijalne ekvivalencije. U italijanskom prevodu Biblije (1 Moj (Postanje) 39,7) pojavljuje se frazem **mettere gli occhi su**: „Dopo questi fatti, la moglie del padrone mise gli occhi su Giuseppe e gli disse: „Còricati con me!”” ('Posle tih događaja, gospodareva žena, stavi oči na Josifa i reče mu: Lezi sa mnom!'). Španski prevod poslužio se takođe frazemom **poner los ojos en** koji je adekvatan prevodni korisponent italijanskom: „Aconteció después de esto, que la mujer de su amo puso sus ojos en José, y dijo: Duerme conmigo” ('Desi se

posle toga, da žena njegovog gospodara stavi svoje oči na Josifa, i reče: Spavaj sa mnom’). Srpsko prevodilačko rešenje nije idiom, već glagol „zagledati se”: „I dogodi se poslije, te se žena gospodara njegova zagleda u Josifa, i reče: Lezi sa mnom”.

it. **non avere occhi che per** (‘nemati oči osim za’)

šp. **no tener ojos más que para** (‘nemati oči ni za šta sem’)

sr. **imati oči samo za**

Frazemi znače: „gajiti sklonosti prema nekoj osobi ili stvari, biti obuzet njo-me, ne videti ništa drugo osim nje, biti zainteresovan isključivo za jednu osobu”. Italijanski i španski frazem odlikuje stepen apsolutne ekvivalencije, dok sa srpskim, koji nije upotrebljen u negativnom obliku, grade odnos parcijalne ekvivalencije. U italijanskom prevodu Biblije (Zah 5,6) pojavljuje se navedeni frazem: „E io: „Che cos’è quella?”. Mi rispose: „È un’ *efa!* che avanza”. Poi soggiunse: „Non hanno occhi che per essa in tutta la terra.” (‘A ja: Šta je ono? Odgovori mi: To je *efa!* koja napreduje. Zatim dodade: Nemaju oči osim za nju u celoj zemlji.’). Španski prevod se u velikoj meri razlikuje od italijanskog: „Y dije: ¿Qué es? Y él dijo: Este es un efa que sale. Además dijo: Esta es la iniquidad de ellos en toda la tierra” („I rekoh: Šta je? A on reče: To je efa koja izlazi. Osim toga reče: To je njihova nepravda po celoj zemlji”). U srpskom prevodu koristi se leksema „oko”, ali je upotreba frazema izostala: „A ja rekoh: Šta je? A on reče: To je efa što izlazi. I reče: To im je oko po svoj zemlji.”

„Oči” i „vid” često simbolizuju istinu, ispravno rezonovanje i sposobnost prosuđivanja. Oni su simbol svesti, razmišljanja, razmatranja, posmatranja i zapazanja. Sa kognitivnog aspekta, različiti narodi konceptualizuju ove apstraktne pojmove na sličan način, koristeći se leksemom „oko”. Stoga ne čudi što semantičko polje UVIĐANJE/ SHVATANJE/ RASUĐIVANJE/ MIŠLJENJE broji više različitih grupa frazeologizama:

it. **agli occhi di qualcuno** (‘u očima nekoga’)

šp. **a ojos de alguien** (‘u očima nekoga’)

sr. **u nečijim očima**

Semantička vrednost frazema je istovetna: „sa nečije tačke gledišta, prema nečijem mišljenju, prema nečijoj proceni, sudu, uverenju”. Grade odnos apsolutne ekvivalencije, jer su idiomi frazeologizirani i leksikalizovani u identičnoj semantičkoj i formalnoj strukturi, uz minimalno odstupanje srpskog frazema na morfološkom nivou (upotreba prideva umesto genitiva). Stoga je bilo očekivano da se u istom obliku i sa istim značenjem pojave u prevodu Biblije na sva tri jezika. Konstrukcija **agli occhi di** predstavlja najučestalije korišćen frazem sa

komponentom „oko” u italijanskom prevodu Biblije: „agli occhi del Signore” (‘u očima Gospoda’), ali i „agli occhi dei popoli” (‘u očima naroda’), „agli occhi di tutto Israele” (‘u očima celog Izraela’), „agli occhi del faraone” (‘u očima faraona’), „agli occhi di tutto il popolo” (‘u očima čitavog naroda’), „agli occhi di Dio” (‘u očima Boga’), „agli occhi di tutte le nazioni” (‘u očima svih naroda’), „agli occhi dei suoi amanti” (‘u očima njenih ljubavnika’) itd. (v. 4 Moj (Brojevi) 23,27; 32,13; 5 Moj 4,6; 12,25; 12,28; 24,4; 24,13; INav 3,7; 4,14; 22,33; 1 Sam 26,24; 1 car 11,19; 1dn (Prva knjiga dnevnika) 2,3; 13,4; 2 Dn 32, 23; Jez 36,34; Os 2,12). U španskom prevodu stihova upotreba frazema nije konstantna kao u italijanskom. U srpskom jeziku, osim u nekoliko slučajeva, frazem sa komponentom „oko” se ne pojavljuje. U Starom Zavetu, najčešće se pronalazi milost u očima Gospoda, iako to nije jedini kontekst u kome se javlja frazem **agli occhi di + imenica**. U španskom prevodu stihova upotrebljava se frazem: **en los ojos de + imenica** (v. 1 Moj 33,8; 33,15; 45,16; 2 Moj 3,21; 11,3; 2 car 3,18, Is 49,5) ili **(del)ante (de) los ojos de** (v. 5 Moj 4,6; 12,25; 12,28; INav 3,7). Istu semantičku realizaciju u italijanskom prevodu ostvaruje struktura **a + prisvojni pridev + occhi**: „ai tuoi occhi” (‘u tvojim očima’), „ai miei occhi” (‘u mojim očima’) itd. (1 Moj 18,3; 19,19; 30,27; 32,6; 33,10; 2 Moj 33,12; 33,13; 33,16; 33,17; 34,9; 4 Moj 11,11; 11,15; 32,5; 1 Sam 16,22; 20,29; 25,8). U španskom je upotrebljena identična struktura **en + prisvojni pridev + ojos**: „en tus ojos” (‘u tvojim očima’); „en vuestros ojos” (‘u vašim očima’); „en mis ojos” (‘u mojim očima’), dok je u srpskom prevodu navedenih stihova korištena konstrukcija **pred tobom** ili **preda mnom**. U španskom prevodu postoji još jedna varijanta: **delante de (ante) + prisvojni pridev + ojos** (‘pred nečijim očima’), dok će italijanska i srpska konstrukcija ostati neizmenjene (1 Sam 1,18; 27,5; Jer 32,30)¹⁰. U srpskom jeziku frazem sa komponentom „oko” je upotrebljavan izuzetno retko, i to u sledećim slučajevima: „...i nebesa nijesu čista pred očima njegovijem”, *it.*: „...e i cieli non sono puri ai suoi occhi” (‘...i neba nisu čista u njegovim očima’), i *šp.*: „...Y ni aun los cielos son limpios delante de sus ojos” (‘...i niti su neba čista pred njegovim očima’) (Jov 15,15), i: „...stranac sam u očima njihovijem”, *it.*: „...sono un forestiero ai loro occhi” (‘...stranac sam u njihovim očima’), i *šp.*: „...Forastero fui yo a sus ojos” (‘...Stranac sam bio ja u njihovim očima’) (Jov 19,15). U Novom Zavetu (Mt 21,42), takođe se u srpskom prevodu pojavljuje konstrukcija sa leksemom „oko”: „...i divno je u očima našim”, italijanski: „...ed è una meravi-

10 U nekim stihovima španskog prevoda (4 Moj 32,13; 5 Moj 24,4; 24,13; Sud 6,17; 2 Sam 16,4), upotrebljen je predlog **delante de** (‘(is)pred’), bez komponente „oko”, kao i u srpskom, dok je u srpskom (1 Sam 20,3) upotrebljen izraz „u tebe”, kao prevod italijanskog „**ai tuoi occhi**”, odnosno španskog „**delante de tus ojos**”.

glia ai nostri occhi?” (‘...i to je divota našim očima’), odnosno španski: „...Y es cosa maravillosa a nuestros ojos” (‘... i to je divna stvar našim očima’). Sličan stih pronalazimo i u Jevanđelju od Marka (12,11)¹¹.

Iako između frazema **agli occhi di qualcuno** na italijanskom, **a ojos de alguien** na španskom i **u nečijim očima** na srpskom jeziku postoji apsolutna ekvivalencija, prevodi Biblije, bar oni koje smo konsultovali za potrebe ovog rada, ukazuju da su se prevodioci odlučili za drugačija prevodilačka rešenja, iako značenje stiha nikad nije promenjeno. U prevodu na italijanski, frazem **agli occhi di** je korišćen izuzetno često, u prevodu na španski nešto ređe i u različitim varijantama, dok u je prevodu na srpski upotreba frazema koji bi sadržao komponentu „oko” gotovo izostala. Dakle, ukoliko bismo se zadržali na zaključcima izvedenim iz analize teksta na italijanskom, ne bi bilo neosnovano pretpostaviti da bi poreklo italijanskog frazema mogao biti Stari Zavet, s obzirom na učestalost upotrebe i konstantnost korišćenja forme. Ipak, budući da je izraz uopšten, da se ne odnosi ni na jedan konkretan događaj iz Biblije, kao i da je njegova dosledna upotreba u prevodu na druga dva posmatrana jezika izostala, delimično ili u potpunosti, uprkos postojanju apsolutne ekvivalencije među njima u današnjim frazeološkim rečnicima, gotovo je izvesno da frazem ne vodi poreklo iz Biblije. Verovatno je u tom obliku postojao i ranije u jeziku i prethodio kodifikaciji Biblije. S druge strane, učestala upotreba i doslednost u korišćenju forme mogu ukazivati da je Biblija, zahvaljujući prevodu, doprinela difuziji frazema među članovima jedne jezičke zajednice i njegovoj konsolidaciji u frazeološki inventar italijanskog jezika.

11 Semantički blizak današnjem značenju frazema jeste često pominjani stih u Starom Zavetu, koji na italijanskom glasi: „ciò che è male agli occhi del Signore” (ono što je zlo u očima Gospoda’) (5 Moj 4,25; 9,18; 17,2; 31,29; Sud 2,11; 3,7; 3,12; 4,1; 6,1; 10,6; 1 car 14,22; 15,26; 15,34; 16,19; 16,25; 16,30; 21,20; 22,53; 2 car 3,2; 8,18; 8,27; 13,2; 13,11; 14,24; 15,9; 15,18; 15,24; 15,28; 17,2; 17,17; 21,2; 21,6; 21,16; 21,20; 23,32; 23,37; 24,9; 24,19; 2 dn 21,6; 22,4; 29,6; 33,2; 33,6; 33,22; 36,5; 36,9; 36,12; Jer 52,2). Na španski je konstrukcija prevedena kao: „lo malo ante los ojos de Jehová” (‘zlo pred očima Gospoda’), osim u nekoliko slučajeva: 5 Moj 9,18 („el mal ante los ojos de Jehová” u značenju: ‘zlo pred očima Gospoda’), 5 Moj 17,2; 31,29 („mal ante los ojos de Jehová” u značenju: ‘zlo pred očima Gospoda’), 1 car 21,20 („lo malo delante de Jehová”, u značenju: ‘zlo pred Gospodom’) i 1 car 22,53 („y provocó la ira a Jehová Dios de Israel”, u značenju: ‘i izazva bes u Gospoda Boga Izraela’), kada je leksema „oko” izostavljena. U srpskom prevodu se koristi struktura: „što je zlo pred Gospodom” (izuzeci su: 5 Moj 17,2; 1 car 11,6; 2 car 17,17; 24,9; 2 dn 36,5; 36,12 „zlo pred Gospodom” i 5 Moj 4,25 „što nije ugodno Gospodu”). Često upotrebljavana konstrukcija u prevodu na italijanski jeste i „ciò che è retto agli occhi del Signore” (ono što je pravo u očima Gospoda’), u tekstu Starog Zaveta (5 Moj 12, 25; 13,19; 1 car 15,5; 15,11; 22,43; 2 car 12,3; 14,3; 15,3; 15,34; 16,2; 18,3; 22,2; 2 dn 20,32; 24,2; 25,2; 26,4; 27,2; 28,1; 29,2; 34,2). U svim navedenim slučajevima prevod na španski glasi: „lo recto ante los ojos de Jehová” (‘pravo pred očima Gospoda’). Na srpski jezik stih je preveden uvek kao „što je pravo pred Gospodom” (osim u 5 Moj 12,25 „što je ugodno Gospodu”), dakle bez izraza koji bi u sebi sadržao komponentu „oko”.

it. **aprire gli occhi a qualcuno** ('otvoriti oči nekome')

šp. **abrirle los ojos a alguien** ('otvoriti oči nekome')

sr. **otvoriti (otvarati) oči nekome**

Značenje frazema je isto u tri jezika: „otkriti nekome neprijatnu stvarnosti, navesti ga da shvati mogućnost obmane, osloboditi ga zablude”. Frazemi tri jezika predstavljaju apsolutne prevodne ekvivalente, s obzirom na njihovu istovetnu leksičku, semantičku, morfosintaksičku i pragmatičku strukturu, kao i istu metaforičnu sliku u osnovi. U navedenom slučaju domen vida povezuje se „sa domenom ljudske kognitivne funkcije saznanja ili razumevanja”, drugim rečima, govornici sva tri jezika koriste iste konkretne pojmove kako bi objasnili kompleksne i apstraktne (Halas 2012: 282). Dok se „otvaranje očiju” u Novom Zavetu najčešće odnosilo na Hristovo čudo povratka vida slepima, i to čak slepima od rođenja, u Starom Zavetu oči se otvaraju kako bi se spoznalo ono što se još uvek nije shvatilo, kako bi se čula i ispravno protumačila Reč Božja, da bi se prevazišlo vidljivo i materijalno i pojmiilo ono što pripada sferi duboke duhovne stvarnosti. Dakle, idiom ima slično značenje koje realizuje i danas: reč je o razbijanju iluzija, lečenju od mentalnog slepila, neuviđanja pravog stanja stvari i iskrivljenog pogleda na realnost. Vrlo ilustrativni primer pronalazimo u 2 car (6,17): „Eliseo pregò così: „Signore, apri i suoi occhi perché veda”. Il Signore apri gli occhi del servo...” ('Jelisej se pomoli ovako: Gospode, otvori njegovu oči da bi video. I Gospod otvori oči sluge...'); „Y oró Eliseo, y dijo: Te ruego, oh Jehová, que abras sus ojos para que vea. Entonces Jehová abrió los ojos del criado...” ('I pomoli se Jelisej, i reče: Molim te, o Gospode, da otvoriš njegovu oči da vidi. Tada Gospod otvori oči sluge...'), i: „I pomoli se Jelisej govoreći: Gospode, otvori mu oči da vidi. I Gospod otvori oči momku,...”. U Psalmima Davidovim (Ps 119,18) frazem je upotrebljen u kontekstu iz kog se jasno prepoznaje njegovo metaforično značenje: „Aprimi gli occhi perché io consideri le meraviglie della tua legge” ('Otvori mi oči da bih posmatrao čuda tvog zakona'); „Abre mis ojos, y miraré Las maravillas de tu ley” ('Otvori moje oči, i gledaću čuda tvog zakona'), i: „Otvori oči moje da bih vidio čudesa zakona tvojega” (v. 1 Moj 3,5; 4 Moj 22,31; Lk 24,31). Interesantan primer upotrebe navedenog frazema u španskom i srpskom prevodu nalazi se u 4 Moj 24,4; 24,16. U italijanskom prevodu koristi se frazem iste semantičke vrednosti ali različite formalne strukture, kog ne beleže današnji frazeološki rečnici, ali je dokumentovan u štampi: **togliere il velo dagli occhi** ('skinuti veo sa očiju'). Njegov ekvivalent bi u španskom jeziku bio **quitar (arrancar) la venda de los ojos** ('skinuti (iščupati) povez sa očiju'), a u srpskom **skinuti koprenu (veo, mrak) s očiju**, u značenju – učiniti da neko spozna istinu,

doživi prosvetljenje¹². Frazuološke jedinice imaju identičnu metaforičnu osnovu i denotativno i konotativno značenje. Kada skinemo sa očiju fizičku prepreku, omogućavamo prodor svetlosti u njih. Budući da se svetlost konceptualizuje kao izvor znanja i spoznaje, putem nje otkrivamo ono što je bilo skriveno i nepoznato, ono što je bilo „u tami”.

it. **aprire gli occhi ai ciechi** (‘otvoriti oči slepima’)

šp. /

sr. /

Frazem realizuje značenje: „naučiti nešto važno, objasniti, otkriti (obično neprijatnu) istinu, prosvetliti nečiji um ili duh” i ne nalazi korespondente u španskom i srpskom. Nema sumnje da je najveće Hristovo čudo oživljavanje mrtvih (Mt 9,23-25; Lk 7,12-15; Jn 11,1-44). Pored isterivanja demona i vlasti nad prirodom, među najemblematičnija čuda spada i isceljenje bolesnih, izgovaranjem reči ili polaganjem ruku na njih. U Jevanđeljima od Mateja (9,29-30; 20,33-34) i Jovana (9,10-32; 10,21; 11,37) čita se o Hristovom čudu vraćanja vida slepima. Bez obzira na formalnu sličnost ovih stihova sa današnjim italijanskim frazedom, navedeni izrazi u Novom Zavetu najčešće nemaju metaforično značenje, jer se ne odnosi na duhovno, već na telesno slepilo. Ideju otvaranja očiju slepima nalazimo i u Starom Zavetu gde se upotrebljavaju izrazi koji su potpuni formalni (i u većini slučajeva semantički) korespondenti današnjem frazemu (Is 42,7): *it.* „perché tu apra gli occhi ai ciechi...” (‘da bi otvorio oči slepima...’), *šp.*: „para que abras los ojos de los ciegos...” (‘da bi otvorio oči slepih...’) i *sr.*: „Da otvoriš oči slijepima...” (v. Ps 146,8, Is 35,5).

it. **avere occhi e non (saper) vedere** (‘imati oči a ne (znati) videti’)

šp. **tener ojos y no ver** (‘imati oči a ne videti’)

sr. **biti slep kod očiju**

Frazemi tri jezika, koristeći slepilo kao metaforu za nerazboritost, neshvatanje najobičnijih stvari, nemogućnost uviđanja očiglednih stvari, ostvaruju značenje: „ne hteti videti, ne uviđati očigledno”. Upoređujući frazeme romanskih jezika (koji međusobno grade odnos apsolutne ekvivalencije) sa frazedom slovenskog (koji je u odnosu na njih parcijalno ekvivalentan), uočava se da su motivisani istom pozadinskom slikom, bez obzira na leksičku divergenciju. U Psalmima Davidovim (Ps 115,5; 135,16), čitamo isti stih koji na italijanskom glasi: „...hanno occhi e non vedono” (‘...imaju oči a ne vide’), na španskom: „...Tienen ojos, mas (y) no ven” (‘...Imaju oči, ali (a) ne vide’), i srpskom: „...oči imaju, a ne vide” (v. Jer, 5:21). U Jevanđelju od Marka (8,18) piše na italijanskom: „Avete occhi e non

12 Uporediti sa frazemima u semantičkom polju PRONICLJIVOST.

vedete,...” (‘Imate oči, a ne vidite,...’), španskom: „Teniendo ojos no veis...” (‘Imajući oči ne vidite...’), i srpskom: „...i očima ćete gledati, i nećete vidjeti!” (v. Mt 13,14).

it. **vedere (guardare) con i propri occhi** (‘videti (gledati) sopstvenim očima’)
šp. **ver (mirar) con sus propios ojos** (‘videti (gledati) svojim sopstvenim očima’)

sr. **videti (gledati) svojim (vlastitim, rođenim) očima**

Frazemi znače: „biti svedok nečega, lično videti, uveriti se, biti očevidac”. Tri idioma grade odnos apsolutne ekvivalencije. U stihovima Biblije se najčešće pojavljuju kao navedena konstrukcija, *it.*: „Te l’ho fatta vedere con i tuoi occhi, ma tu non vi entrerai!” (‘Učinio sam da vidiš svojim očima, ali tu nećeš ući!’), *šp.*: „Te he permitido verla con tus ojos, mas no pasarás allá” (‘Dozvolio sam ti da je vidiš svojim očima, ali nećeš proći tamo’) i *sr.*: „Pokazah ti je da je vidiš očima svojima, ali u nju nećeš ući” (5 Moj 34,4); *it.*: „...Ecco, tu lo vedrai con i tuoi occhi, ma non ne mangerai” (‘...Evo, ti ćeš to videti svojim očima, ali nećeš od toga jesti’); *šp.*: „...He aquí tú lo verás con tus ojos, mas no comerás de ello” (‘... Eto, ti ćeš to videti svojim očima, ali nećeš jesti od toga’), i *sr.*: „...Eto, ti ćeš vidjeti svojim očima, ali ga nećeš jesti” (2 car 7,2; 7,19); *it.*: „...quello che abbiamo veduto con i nostri occhi...” (‘... ono što smo videli svojim očima...’), *šp.*: „...lo que hemos visto con nuestros ojos...” (‘... ono što smo videli svojim očima...’), i *sr.*: „... što smo vidjeli očima svojima...” (1 Jn 1,1) (v. 2 dn 29,8). Ponekad se pojavljuju minimalne oscilacije na formalnom planu, premda značenje uvek ostaje neizmenjeno (Is 6:10; Zah 9,8). U većem broju stihova frazem se javlja u srpskom prevodu, dok su u italijanskom i španskom obično „oči” upotrebljene kao subjekat koji nešto gleda ili vidi, npr. 1 Moj (45,12): „Ed ecco, i vostri occhi lo vedono e lo vedono gli occhi di mio fratello Beniamino” (‘Eto, vaše oči to vide i to vide oči mog brata Benijamina’); „He aquí, vuestros ojos ven, y los ojos de mi hermano Benjamín...” (‘Eto, vaše oči vide, i oči moga brata Benijamina...’) i „A, eto, vidite očima svojima, i brat moj Venijamin svojima očima...” (v. 5 Moj 28,34; 28,67; 1 car 10,7; 2 dn 9,6).¹³

Semantičko polje BUĐENJE/ SPAVANJE/ SMRT obuhvata sledeće grupe frazema:

it. **aprire gli occhi** (‘otvoriti oči’)

šp. **abrir los ojos** (‘otvoriti oči’)

sr. **otvoriti oči**

13 U 1 Moj (44,21) frazem je upotrebljen u italijanskom i srpskom, dok je u španskom upotrebljen drugačiji frazem sa istom komponentom: **poner sus ojos sobre alguien** (‘staviti svoje oči na nekoga’).

U sva tri jezika putem navedenih frazema leksikalizuje se koncept buđenja. Na interlingvalnom planu frazemi grade odnos potpune ekvivalencije koju karakterišu međujezička sinonimija, identična morfosintaksička struktura i podudarnost leksičkih elemenata. Takođe, tri jezika koriste istu sliku sa istom konotacijom. U Starom Zavetu (PrS 20,13) nalazimo na metaforu „otvaranja očiju”, u značenju „nеспavanja” u prevodu na sva tri jezika - italijanski, španski i srpski: „Non amare il sonno per non diventare povero, tieni gli occhi aperti e avrai pane a sazietà” (‘Ne voli san, da ne postaneš siromašan; drži oči otvorene, i imaćeš hleba da se nasitiš’); „No ames el sueño, para que no te empobrezcas; Abre tus ojos, y te saciarás de pan” (‘Ne voli san, da se ne osiromašiš; Otvori svoje oči, i nasititi ćeš se hlebom’) i „Ne ljubi sna, da ne osiromašiš; otvaraj oči svoje, i bićeš sit hljeba”. Formalno, italijanski odstupa od druga dva jezika, jer koristi frazem **tenere gli occhi aperti** (‘držati oči otvorene’), koji se danas koristi u drugačijem značenju: „biti oprezan, obazriv”. Semantički, stih se podudara sa značenjem španskog i srpskog jezika.

U semantičkom polju SMRT identifikovane su naredne frazeološke jedinice:

it. **chiudere gli occhi a qualcuno** (‘zatvoriti oči nekome’)

šp. **cerrarle a alguien los ojos** (‘zatvoriti nekome oči’)

sr. **zaklopiti (sklopiti) nekome oči**

Tri frazema konceptualizuju sledeće značenje: „biti uz nekoga u poslednjim trenucima života, biti prisutan u času nečije smrti”. Na interlingvalnom nivou uspostavljaju odnos apsolutne ekvivalencije. Karakteriše ih upotreba gestovnog frazema koja je homonimna: i doslovna i prenesena. Kada neko stigne do kraja života, u trenutku smrti, zaista će neko zatvoriti njegove oči, istovremeno, putem eufemizma postiže se i preneseno značenje kojim se konceptualizuje smrt. U Starom Zavetu (1 Moj 46,4), Bog govori Jakovu da će biti uz njega tokom puta, kao i da će Josif biti s njim u času njegove smrti. U prevodu stiha na italijanski i španski pojavljuje se navedeni frazem: „Io scenderò con te in Egitto e io certo ti farò tornare. Giuseppe ti chiuderà gli occhi con le sue mani” (‘Ja ću sići s tobom u Egipat, i ja ću sigurno učiniti da se vratiš. Josif će ti zatvoriti oči svojim rukama’); „Yo descenderé contigo a Egipto, y yo también te haré volver; y la mano de José cerrará tus ojos” (‘Ja ću sići s tobom u Egipat, i ja ću takođe učiniti da se vratiš; i ruka Josifova zatvorice tvoje oči’). U prevodu na srpski izostala je upotreba ekvivalentnog frazema, premda je upotrebljena slična konstrukcija sa analognom semantičkom vrednošću: „Ja ću ići s tobom u Misir, i ja ću te odvesti onamo, i Josif će metnuti ruku svoju na oči tvoje”.

Semantičko polje DOSADA/ SMETNJA beleži sledeću grupu frazeoloških jedinica:

it. **essere come il fumo (pruno) negli occhi** ('biti kao dim (trn) u očima')

šp. **tocar las narices a alguien** ('dirati nekome noseve')

sr. **biti trn u oku nekome**

Frazemi opisuju „dosadnu, napornu, nepodnošljivu, antipatičnu i iritantnu osobu koja izaziva smetnju i neprijatnost”. Na međujezičkom nivou italijanski i srpski grade odnos apsolutne ekvivalencije, dok sa španskim frazemom koji je danas u upotrebi grade odnos nulte ekvivalencije. Španski frazem koristi drugačiji somatski konstituent („nos”) i markiran je kao kolokvijalan. Konstrukcija **dim u očima** pojavljuje se u Starom Zavetu (PrS 10,26). Italijanski stih glasi: „Come l’aceto ai denti e il fumo agli occhi...” ('Kao sirće zubima i dim očima...'), španski: „Como el vinagre a los dientes, y como el humo a los ojos...” ('Kao sirće zubima i dim očima...'), i srpski: „Kakav je ocat zubima i dim očima...”. U srpskom prevodu Biblije (4 Moj 33,55) pominje se izraz **trn u oku**: „...onda će oni koje ostavite biti trnje očima vašima...”. U italijanskom prevodu stiha javlja se ista slika: „...quelli di loro che vi avrete lasciati saranno per voi come spine negli occhi...” ('...oni od onih koje budete ostavili biće za vas kao trnje u očima...'). U španskom stihu, pojavljuje se leksema „bodlja”: „...los que dejareis de ellos serán por aguijones en vuestros ojos...” ('...oni od onih koje budete ostavili biće bodlje u vašim očima...'). U narednim stihovima (INav 23,13), na međujezičkom planu pronalazimo prevodnu simetriju: *it.*: „...spine nei vostri occhi...” ('trnje u vašim očima'), *šp.*: „...espinas para vuestros ojos...” ('...trnje za vaše oči...'), i *sr.*: „...trnje očima vašim...”. Ovi izrazi semantički odgovaraju današnjim frazemima. Izraz iz španskog prevoda Biblije nije u ovom obliku ušao u današnji frazeološki korpus ovog jezika.

Semantičko polje TOLERANCIJA/ POPUSTLJIVOST/ IGNORISANJE obuhvata sledeće frazeološke jedinice:

it. **chiudere gli occhi di fronte a qualcosa** ('zatvarati oči pred nečim')

šp. **cerrar los ojos ante algo** ('zatvarati oči pred nečim')

sr. **zatvoriti (zatvarati) oči pred nečim**

Frazemi konotiraju značenje: „ne želeći videti neprijatnu stvarnost, namerno ignorisati realnost, pretvarati se da se ne vidi očigledno, svesno tolerisati nedostatke”. Na međujezičkom planu radi se o odnosu potpune, formalne i semantičke, ekvivalencije. U Starom Zavetu (3 Moj 20,4) frazem se pojavljuje u italijanskom: „Se il popolo della terra chiude gli occhi quando quell’uomo dà qualcuno dei suoi figli a Moloc e non lo mette a morte” ('Ako narod te zemlje zatvara oči kada taj čovek da neko od svoje dece Molohu i ne pošalje ga u smrt'); španskom: „Si el pueblo de la tierra cerrare sus ojos respecto de aquel varón que hubiere

dado de sus hijos a Moloc, para no matarle” (‘Ako bi narod te zemlje zatvorio svoje oči pred tim čovekom koji je dao svoju decu Molohu, da ga ne bi ubio’), i srpskom: „Ako li narod kakogod zatvori oči da ne vidi toga čovjeka kad da od svojega sjemena Molohu, i ne ubiju ga”. Dakle, apsolutna ekvivalencija prisutna među frazemima postoji i u prevodu. Ipak, u drugim slučajevima (1 Sam 12,3; PrS 28,27), frazem se javlja samo u italijanskoj verziji, dok su u španskoj i srpskoj upotrebljeni izrazi koji su značenjski korespondenti italijanskog frazema.

U semantičkom polju USPOSTAVLJANJE/ IZBEGAVANJE KONTAKTA uočeni su sledeći frazemi:

it. **abbassare gli occhi** (‘spustiti oči’)

šp. **bajar los ojos** (‘spustiti oči’)

sr. **oboriti (spustiti) oči**

U italijanskom se kao semantički sinonimi koriste sledeći frazemi: **tenere (avere) gli occhi bassi** (‘držati (imati) oči nisko’), **stare con gli occhi bassi** (‘biti sa niskim očima’) ili **stare con gli occhi (chinati) a terra** (‘biti sa očima (pognutim) ka zemlji’), a u španskom: **estar con los ojos bajos** (‘biti sa niskim očima’) ili **tener los ojos clavados en el suelo** (‘imati oči prikovane za tlo’). Bez obzira na oblik, značenje frazema je analogno u sva tri jezika: „izbegavati nečiji pogled zbog zbuđenosti, osećanja krivice, stida, poniznosti”. Na međujezičkom planu tri frazema grade odnos apsolutne ekvivalencije. Ideja da se ponizna osoba predstavlja kroz sliku oborenog pogleda ka zemlji nalazi se u stihovima Starog Zaveta (Jov 22,29). U španskom je izostao frazem, ali se po prevodu jasno vidi o kojoj ljudskoj osobini je reč: „...Y Dios salvará al humilde de ojos” (‘...I Bog će sačuvati ko je poniznih očiju’), a u srpskom „... i Bog će izbaviti onoga ko je oborenijeh očiju”. Italijanski prevod se po svojoj formalnoj strukturi dosta razlikuje: „...ma soccorre chi ha lo sguardo dimesso” (‘...ali pomaže onom ko ima skroman pogled’). S druge strane (Ps 18,28), Gospodu nisu po volji ponosni, i on će „spustiti” njihove nadmene oči. U italijanskom prevodu čitamo: „...ma abbassi gli occhi dei superbi” (‘...i spušta oči nadmenih’), u španskom: „...Y humillarás los ojos altivos” (‘...I ponizićeš ohole oči’), u srpskom: „... a oči ponosite ponižavaš”.

it. **fissare gli occhi su** (‘fiksirati oči na’)

šp. **fijar los ojos en** (‘fiksirati oči na’)

sr. /

Frazemi ostvaruju sledeću semantičku vrednost: „gledati s pažnjom, intenzivno i dugo, uputiti pogled i zadržati ga na nekome ili nečemu, netremice posmatrati”. Dva frazema uspostavljaju odnos apsolutne ekvivalencije, dok u srpskom frazeološkom korpusu ne postoji formalni korespondent. Isti odnos uočava se i u

stihovima Biblije (Dap 6,15): „E tutti quelli che sedevano nel sinedrio, fissando gli occhi su di lui, videro il suo volto come quello di un angelo” (‘I svi koji su sedeli u sinedriionu, fiksirajući oči na njega, videše njegovo lice kao lice anđela’); „Entonces todos los que estaban sentados en el concilio, al fijar los ojos en él, vieron su rostro como el rostro de un ángel” (‘Tada svi koji su sedeli u savetu, fiksirajući oči na njega, videše njegovo lice kao lice anđela’), odnosno „I pogledavši na njega svi koji sjedahu u Sinedriionu, vidješe lice njegovo kao lice anđela” (v. Lk 4,20; Dap 3,4;14,9). U stihovima na srpskom izvršena je supstitucija frazema glagolom „pogledati” ili izrazom „biti oči uprte u”.

Semantičko polje koje obuhvata apstraktne pojmove BRZINA/ DALJINA/ BLIZINA obuhvata naredne grupe frazeologizama:

it. **in un batter d’occhio** (‘u jednom udaranju oka’)

šp. **en un abrir y cerrar de ojos** (‘u jednom otvaranju i zatvaranju oka’)

sr. **za (u, na) tren oka, dok okom trepneš, za (u) trenuće oka**

U sva tri jezika realizuju značenje: „veoma brzo, gotovo istog trenutka, u kratkom vremenskom intervalu, munjevito”. Frazemi se na međujezičkom nivou razlikuju po svojoj formalnoj strukturi, i karakteriše ih leksička divergencija. Budući da na isti način izražavaju koncept „veoma kratkog vremena”, grade odnos parcijalne ekvivalencije. Isti odnos uočava se i u prevodu stihova Biblije (1Kor 15,52), koji na italijanskom glasi: „in un istante, in un batter d’occhio, al suono dell’ultima tromba” (‘u trenutku, u jednom udaranju oka, na zvuk poslednje trube’), na španskom: „en un momento, en un abrir y cerrar de ojos, a la final trompeta” (‘u trenutku, u jednom otvaranju i zatvaranju oka, na poslednjoj trubi’) i srpskom: „Ujedanput, u trenu oka, pri posljednjoj trubi”.

it. **davanti agli occhi** (‘ispred očiju’)

šp. **(del)ante (de) (los) ojos** (‘(is)pred očima’)

sr. **pred očima**

U sva tri jezika frazemi kolociraju uz različite glagole (*biti, imati, nalaziti se, držati, staviti*) i znače: „u blizini nekoga, u nečijem prisustvu, na dohvat ruke, pred sobom”, te predstavljaju apsolutne prevodne ekvivalente na interlingvalnom nivou. U skladu s tim, ekvivalencija se javlja i u prevodu, pa u italijanskom, španskom, i srpskom čitamo (PrS 5,21): „Poiché sono davanti agli occhi del Signore le vie dell’uomo...” (‘Pošto su pred očima Gospoda putevi čovekovi...’); „Porque los caminos del hombre están ante los ojos de Jehová...” (‘Jer su putevi čovekovi pred očima Gospoda...’); i: „Kad su pred očima Gospodu putovi svačiji...” (v. Ps 26,3; Jl 1,16; Rim 3,18). Frazem se pojavljuje u italijanskom prevodu sledećih stihova: Dap 25, 24; 1 Pet 3, 2, ali ga nema u prevodu na španski i srpski.

it. **fare qualcosa sotto gli (davanti agli) occhi di** (‘raditi nešto ispod (ispred) nečijih očiju’)

šp. **hacer algo (del)ante (de) ojos de alguien** (‘raditi nešto (is)pred nečijih očiju’)

sr. **raditi nešto na nečije oči ili pred nečijim očima**

Idiomi tri jezika predstavljaju apsolutne prevodne ekvivalente i ostvaruju značenje: „uraditi nešto pred nekim, u blizinu osobe, u njenom prisustvu, tako da može da vidi”. Frazem se pojavljuje u Svetom Pismu, najčešće u prevodu na italijanski, i to u dva oblika: **sotto gli occhi di + imenica** ili **sotto + prisvojni pridev + occhi**. Iste varijante važe za španski i srpski jezik (5 Moj 4,34): „... come fece per voi il Signore, vostro Dio, in Egitto, **sotto i tuoi occhi?**” (‘... kako učini za vas Gospod, vaš Bog, u Egiptu **pred tvojim očima?**’); „... como todo lo que hizo con vosotros Jehová vuestro Dios en **Egipto ante tus ojos?**” (‘... kao sve što učini sa vama Gospod vaš Bog u Egiptu **pred tvojim očima?**’), i: „... kao što je učinio sve to za vas Gospod Bog naš u Misiru **na vaše oči?**” i (1 Sam 12,16): „...e osservate questa grande cosa che il Signore sta per compiere **sotto i vostri occhi!**” (‘...i posmatrajte ovu veliku stvar koju se Gospod sprema da učini **pred vašim očima!**’); „...y mirad esta gran cosa que Jehová hará **delante de vuestros ojos?**” (‘...i gledajte ovu veliku stvar koju će Gospod učiniti **pred vašim očima?**’), i: „...i vidite ovu stvar veliku koju će učiniti Gospod **pred vašim očima?**” (v. 1 Moj 47,19; 3 Moj 25,53; 4 Moj 19,5; 5 Moj 1,30; 28,31; Ps 79,10; Jer 16,9; 51,24; Sof 3:20). U italijanskom jeziku frazem se dosledno koristi, dok u španskom postoje druga prevodilačka rešenja: **delante de** (‘ispred’) (2 Moj 9,8; 2 Sam 6, 20; Is 1,7), **a vista de** (‘na vidiku’) (1 Moj 42,24; 4 Moj 33,3; 5 Moj 34, 12), **en presencia de** (‘u prisustvu’) (2 Moj 7,20; Ps 23,5), **a ojos de** (‘u očima’) (4 Moj 25,6). U srpskom jeziku istovetna semantička vrednost italijanskog frazema ostvaruje se upotrebom predloga **(is)pred** (1 Moj 42,24; 2 Moj 7,20; 9,8; 5 Moj 9,17; 34,12; 2 Sam 6, 20), ili strukture **na vidiku** (Ps 23,5). U 2 Moj 4,30 i 5 Moj 9,17 frazem je prisutan u prevodu na italijanski i španski, ali ne i u prevodu na srpski, dok je u 4 Moj 33,3 i INav 24,17 frazem prisutan u italijanskom i srpskom, ali ga nema u španskom prevodu.

Zaključak

Rad se, kroz poredbenu frazeologiju, bavi analizom somatizama sa komponentom „oko” koji postoje u današnjem frazeološkom fondu italijanskog, španskog i srpskog, kao i njihovim prisustvom u prevodu Biblije na ove jezike. S ciljem utvrđivanja sličnosti i razlika između prevoda, iz opštih i frazeoloških

rečnika tri posmatrana jezika ekscerpirani su frazemi, a potom je metodom kontrastivne analize određen tip ekvivalencije među njima. Pretpostavka je bila da će odnos apsolutne ekvivalencije među frazeološkim jedinicama podrazumevati i apsolutnu ekvivalenciju u prevodu.

Kroz proučavanje intertekstualnosti frazema u Bibliji uočene su podudarnosti, ali i nemala odstupanja u prevodima, čime je opovrgnuta početna hipoteza. Iako prevodi Biblije na različite jezike potiču iz istog izvora, analiza je pokazala uočljivu međujezičku divergenciju i različite vrste asimetrija. Prevodi stihova Biblije na italijanski, španski i srpski jezik zadržali su identičnu semantičku realizaciju, dok se njihova formalna struktura često razlikova, uprkos činjenici da dele isto poreklo.

Iz analize se mogu izvesti sledeći zaključci: 1) češće postoji apsolutna ekvivalencija između današnjih frazema nego između njihovog prevoda u tekstu Biblije, odnosno postojanje apsolutne ekvivalencije između frazeoloških jedinica, nije nužno impliciralo i apsolutnu ekvivalenciju u prevodu; 2) u manjem broju slučajeva uočeno je suprotno: apsolutna ekvivalencija prisutna među frazemima javlja se i u prevodu; 3) prevodna simetrija, uz minimalne varijacije, potvrđena je u slučaju biblizama, koji su pokazali podudarnost na svim nivoima: leksičkom, semantičkom, morfosintaksičkom i pragmatičkom, pri čemu su zadržali i svoju početnu motivaciju; 4) u nekim slučajevima vrsta ekvivalencije koja postoji među frazeološkim jedinicama preslikava se i na prevod (npr. parcijalna ekvivalencija između frazema uslovlila je parcijalnu ekvivalenciju u prevodu stihova Biblije); 5) prevodi stihova uprkos formalnim razlikama (izostanak upotrebe frazema u jednom, a njegovo prisustvo u drugom jeziku) zadržavaju istu semantičku realizaciju; 6) najčešće frazemi upotrebljeni u prevodu Biblije na sva tri jezika imaju visok stepen formalne i semantičke korespondencije sa današnjim frazemima, tj. predstavljaju njihove prevodne ekvivalente na interlingvalnom planu; 7) frazemi su najčešće prisutni u italijanskom prevodu, a najređe u srpskom (gde je korišćeno alternativno prevodilačko rešenje, čak i onda kada postoji frazem u današnjem frazeološkom inventaru ovog jezika); 8) više frazema sa konstituentom „oko” upotrebljeno je u Starom Zavetu nego u Novom Zavetu, a leksema „oko” češće je upotrebljavana u množini nego u jedini; 9) vrlo malo frazema se mogu definisati kao biblizmi, ipak učestala upotreba somatizama sa komponentom „oko” može ukazivati da je Biblija zaslužna za njihovu difuziju i konsolidovanje u frazeološki fond jedne jezičke zajednice.

Mogući uzroci odsustva kongruencije između prevoda, u slučajevima kada postoji apsolutna ekvivalencija među frazemima, isti su kao oni koje pojedini

lingvisti navode kao uzroke nepostojanja međujezičke ekvivalencije između biblizama: prilikom prevođenja Biblije na različite jezike prevodioci su morali da izaberu odgovarajući izraz na ciljnom jeziku i da ga prilagode duhu jezika, a taj izraz se po svom obliku i leksičkim komponentama nije uvek poklapao sa izrazom drugih jezika. Pored toga, isti biblijski izraz može se pojaviti u neznatno izmenjenom obliku u različitim odlomcima knjiga koje čine Bibliju. Posledica toga jesu formalne razlike u ciljnim jezicima koji nisu uvek inspirisani istim biblijskim odlomkom. Jedan od uzroka odsustva ekvivalencije između jezika može biti i različit izvor s kojeg je Biblija prevedena. U nekim jezicima (npr. nemački) prevedeno je sa originala (tj. hebrejskog i grčkog), dok se u drugim slučajevima prevodilo sa prevoda Biblije na npr. latinski, tj. polazilo se ne od izvornog teksta već od *Vulgate* (Meljado Blanco 2017: 56, 65).

Rad svakako ne iscrpljuje ovo polje istraživanja. Zaključci se baziraju na frazeološkom uzorku od 93 jedinice. Zbog ograničenog prostora na raspolaganju nisu obrađeni svi frazemi sa komponentom „oko” prisutni u prevodima Biblije. Takođe, konsultovana je samo po jedna verzija prevoda za svaki od tri jezika. Uvereni smo da bi analiza drugih prevoda Biblije na posmatrane jezike mogla dati drugačije rezultate u smislu postojanja odstupanja ne samo na interlingvalnom, već i na intralingvalnom planu. Najzad, bilo bi interesantno otkriti koje su konstrukcije sa komponentom „oko” korišćenje u originalnom tekstu Biblije (na hebrejskom, aramejskom i grčkom), a ne u prevedenom.

Literatura

Bibliografija

- Ahtmajer 1996: P. J. Achtemeier, *Bible Dictionary*. San Francisco Harper: Collins Publishers.
- Bekaria 1999: G. L. Beccaria, *Sicut erat. Il latino di chi non lo sa: Bibbia e liturgia nell'italiano e nei dialetti*. Milano: Garzanti.
- Bojz 2009: C. Boyes, *Jezik tijela*. Zagreb: Kigen d.o.o.
- Dobrovoljski i Pirainen 2005: D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. London/Oxford: Elsevier.
- Dragičević 2007: R. Dragičević, *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Fink-Arsovski 2016: Ž. Fink-Arsovski, Što čini razliku? (Tri novija frazeološka kalka u hrvatskom jeziku). U Ž. Čelić, T. Fuderer, Tetyana (ur.), *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenku Popoviću* (str. 80–88). Zagreb: FF press.
- Halas 2012: A. Halas, Pojmovni obrasci u srpskim i engleskim idiomima sa nazivima delova lica. *Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistiku*, 55(1), 279–292.
- Kamings 2004: E. Kamings, *Sve o simbolima*. Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Korpas Pastor 1996: G. Corpas Pastor, *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- Korpas Pastor 2003: G. Corpas Pastor, Acerca de la (in)traducibilidad de la fraseología. In G. Corpas Pastor (ed.), *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos* (pp. 275–310). Madrid: Iberoamericana.
- Meljado Blanco 2002: C. Mellado Blanco, Grados de idiomaticidad en fraseologismos del alemán y del español. In L. Iglesias Rábade, S. M^a. Doval Sánchez (eds.), *Studies in Contrastive Linguistics. Proceedings of the 2nd International Contrastive Linguistics Conference* (pp. 653–661). Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- Meljado Blanco 2017: C. Mellado Blanco, Locuciones y proverbios de origen bíblico: creación y difusión em alemán y español. *Revista de Letras*, 36 (1), 52–69.
- Paeze 1988: A. Paese, *Body language, How to read others' thoughts by their gestures*. Oxford: University Printing House.
- Ribarova i Vidović Bolt 2009: S. Ribarova, I. Vidović Bolt, Biblijski zoonimski frazemi u hrvatskom, češkom i poljskom jeziku. U D. Sesar (ur.), *Slavenski*

jezici u usporedbi s hrvatskim I (str. 163–170). Zagreb: FF press.

Ševalje i Gerbran 2018: J. Chevalier i A. Gheerbrant, *Diccionario de los símbolos*. Barcelona: Titivillus.

Izvori

Arkes i Padoan 2020: R. Arqués, A. Padoan, *Il Grande dizionario di spagnolo*. Bologna: Zanichelli.

Bibbia 2008-2022: Conferenza Episcopale Italiana, Fondazione di Religione Santi Francesco d'Assisi e Caterina da Siena. Online, [<https://www.bibbiaedu.it/CEI2008/>] [16.01.2022.]

Biblia 1960: Reina Valera 1960. Online, [<https://www.biblia.es/reina-valera-1960.php>] [26.02.2022.]

Buitrago 2007: A. Buitrago, *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S.A.

Cingarelli 2004: N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Diccionario de la lengua española 2014: Real Academia Española. Online, [<https://dle.rae.es/>] [03.12.2021.]

Dizionario italiano Olivetti a cura di E. Olivetti 2003: Olivetti Media Communication. Online, [<https://www.dizionario-italiano.it/>] [10.11.2021.]

Golović 2010: Б. Головић, Фразеолошки српско-италијанско-француски речник. Београд: Албатрос плус. / Golović 2010: B. Golović, *Frazeološki srpsko-italijansko-francuski rečnik*. Beograd: Albatros plus.

Klajn 1996: I. Klajn, *Italijansko srpski rečnik*. Beograd: Nolit.

Kvartu 1993: В.М. Quartu, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Rizzoli Libri S.p.A.

Lapuči 1984: C. Lapucci, *Modi di dire della lingua italiana*. Firenze: Hobby.

Lapuči 2007: C. Lapucci, *Dizionario dei proverbi italiani*. Milano: Mondadori DOC.

Lurati 2001: O. Lurati, *Dizionario dei modi di dire*. Milano: Garzanti.

Maldonado Gonsales 2006: S. Maldonado González (ed.), *Clave: Diccionario de uso del español actual*. Madrid: SM.

Moliner 2002: M. Moliner, *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.

Otašević 2012: Ђ. Оташевић, Фразеолошки речник српског језика. Нови Сад: Прометеј. / Otašević 2012: Ђ. Otašević, *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.

Pitano 1998: G. Pittano, *Dizionario fraseologico delle parole equivalenti, analoghe e contrarie*. Bologna: Zanichelli editore S.p.A.

- Pitano 2009: G. Pittàno, *Frase fatta capo ha, Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni di italiano*. Bologna: Zanichelli.
- Sanács 2001: A. Sánchez (ed.), *Gran diccionario de uso del español actual*. Madrid: SGEL.
- Sanje i Skepizi 2005: S. Sañé i G. Schepisi, *Il dizionario di Spagnolo. Dizionario Spagnolo-Italiano Italiano-Spagnolo*. Bologna: Zanichelli/ Vox.
- Seko, Andres i Ramos 1999: M. Seco, O. Andrés, G. Ramos, *Diccionario del español actual*. Madrid: Aguilar.
- Sevilja i Surdo 2009: J. Sevilla Muñoz, M. Zurdo, *Refranero multilingüe*. Madrid: Instituto Cervantes.
- Sordže 1997: P. Sorge, *I modi di dire della lingua italiana*. Roma: Newton.
- Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta – Biblija 2018: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve. Online, [<https://svetosavlje.org/bogoslužbeni/sveto-pismo/?pismo=lat>] [31.03.2022.]
- Vocabolario Treccani 1980: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.A. Online, [<https://www.treccani.it/vocabolario/>] [23.11.2021.]
- Vujanić i dr. 2007: M. Вујанић и др., *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска. / Vujanić i dr. 2007: M. Vujanić i dr., *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

Marija Vujović

PRESENCE OF IDIOMS WITH THE COMPONENT “EYE” IN THE TRANSLATION OF THE BIBLE INTO ITALIAN, SPANISH AND SERBIAN

Summary

The paper analyzes somatic idioms with the component “eye” that exist in today’s phraseological fund of Italian, Spanish and Serbian, as well as their presence in the translation of the Bible into these languages. In order to find similarities and differences among translations, idioms were excerpted from general and phraseological dictionaries, they were compared and then the type of equivalence between them was established using the method of contrastive analysis. The hypothesis was that the absolute equivalence between idioms would also imply absolute equivalence in translation. Italian was the source language, and Spanish and Serbian the target languages. The obtained results show similarities, but also considerable deviations and asymmetries in translations, which refuted the initial hypothesis. The translated verses of the Bible retain an identical semantic realization, but their formal structure often differs. The reasons for the lack of congruence between translations could be the following (Mellado Blanco 2017): when translating the Bible, translators had to adapt the expression to the target language. The same biblical expression may appear in altered form in different passages of the Bible. The result is formal differences in target languages that are not always inspired by the same Bible passage. One of the reasons for the lack of equivalence may be the different source from which the Bible was translated (original text or translated text).

Key words: Bible, idioms, eye, equivalence, Italian, Spanish, Serbian.

003.344.038:811.131.1
811.131.1'354(091)
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2022.42.1.4>
Pregledni naučni rad
Primljen 15/05/2022
Prihvaćen 30/11/2022

Ana Živković*

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Doktorantkinja

DETERMINANTE U RAZVOJU ITALIJANSKE LATINICE

Cilj ovog rada je pregled glavnih istorijskih faktora koji su uticali na izgled današnje italijanske latinice. Od opštih informacija o latinskom pismu i o tome u kom je obliku ono ušlo u srednji vek, preko srednjovekovnih rešenja za neoromanske foneme, do viševekovnog procesa standardizacije jezika, u ovom radu je pružen uvid u determinante razvoja italijanske latinice i razloge zbog kojih su i danas aktuelna neka grafička rešenja koja narušavaju odnos jedna grafema – jedna fonema unutar italijanskog jezika. Jedno od poglavlja je posvećeno i pokušajima reforme pisma, sa ciljem da se pronade uzrok konzervativnosti italijanskog načina pisanja.

Ključne reči: odnos grafema-fonema (GPC), neoromanske foneme, latinica, reforma italijanske latinice, ortografija.

* Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd;
zivkovic.a23@gmail.com

1. Uvod

Ovaj rad predstavlja kratki pregled istorije italijanske latinice i načina na koji je latinsko pismo prilagođeno italijanskom fonološkom sistemu. Za to je, pre svega, neophodno osvrnuti se na sam latinski alfabet i njegov prvobitni izgled, budući da su određene grafeme, koje su danas u globalnoj upotrebi, uvedene tek u poznolatinskom periodu, što je posledica oscilacija u vulgarnolatinskom jeziku. Poređenjem originalnog latiničnog pisma i onog kojim se italijanski jezik danas služi, možemo primetiti određena mimoilaženja, koja nastaju ne samo zahvaljujući nerešenim pitanjima u samoj latinici, već i usled pojave neoromanskih fonema. Cilj ovog rada je da definiše faktore koji su uticali na to da grafička rešenja za nove foneme budu upravo te koje danas zatičemo u italijanskom jeziku. Te determinante nalazimo u putanji vulgarnolatinskog jezika kroz pisanu formu, kao jezika koji se oslonio na postojeću i duboko utemeljenu latinsku tradiciju i time suočio stari alfabet sa novim fonološkim sistemom. Od srednjovekovnog multigrafizma, preko pojave štampe i pitanja italijanske ortografije u okviru polemike o jeziku, do viševekovnog procesa ustaljivanja jezičke norme, kao i namernih iskoraka iz njenih okvira – u svakoj od ovih etapa možemo pronaći determinante razvoja italijanske latinice. Važno je spomenuti i brojne pokušaje reformi latiničnog pisma prema italijanskom fonološkom sistemu, kako bismo, promatrajući različite pristupe jazu u odnosu grafema-fonema (dalje u radu obeleženom skraćenicom GPC, *grapheme-phoneme correspondency*, v. Presuti (2021: 755)), uvideli razloge inertnosti italijanske gramatike, pa samim tim i ortografije. Prateći ovakvu strukturu možemo dobiti opšti uvid u razvoj italijanskog pisma, budući da se zaustavlja na ključnim etapama istorije italijanskog jezika, kao i dodatnu perspektivu za proučavanja u okviru komparativne romanistike.

2. Nastanak latinice i njene osnovne karakteristike u latinskom jeziku

Za početak, neophodno je osvrnuti se na pismo kojim su se služili stari Latini i na njegovo poreklo. Latinica je produžetak grčkog alfabeta, nastalog oko 750. godine pre nove ere, prilagođavanjem feničanskog silabičkog sistema i dodavanjem grafičkih znakova za vokale, budući da je starogrčki jezik imao razvijeni vokalski sistem za koji je bio neophodan grafički prikaz (Valeri 2001: 178–179). Po Silviji Demartini (2010: s. p.), grčki alfabet je apstrahovao feničanske znakove i prekinuo svaku vezu pisma sa predmetnim svetom, čineći ga tako fonetskim pismom

(u kom je postignuta potpuna korespondencija grafema-fonema) i osnovom na kojoj počivaju sva potonja evropska pisma (kao kulturne zaostavštine helenske civilizacije). Kako autorka navodi, ovaj korak u razvoju pisma je promenio čovekov odnos prema jeziku, i samim tim načinio preokret u čovekovoj misli, čime mu je omogućeno da kritički razmatra sopstveni jezik i razmišljanja (Demartini 2010: s. p.).

Grčki alfabet stiže na Apeninsko poluostrvo najverovatnije preko kolonije Kume (u blizini Napulja), nakon čega ga usvajaju Etrurci (narod koji je živeo na teritoriji današnje centralne Italije) i prilagođavaju sopstvenom jeziku (Demartini 2010: s. p.). Samim tim, odnos grafema-fonema se poremetio: budući da je priroda etruskog jezika drugačija od grčkog, Etrurci nisu upotrebljavali grčko pismo u celini, već su se služili grafemama za koje je etruski jezik imao odgovarajuće foneme. Za foneme etruskog jezika za koje nisu postojale odgovarajuće grafeme, nisu se služili preostalim znakovima, već su formirali digrame (Valeri 2001: 175–179). Svedok ovoj činjenici je najstariji pisani dokument na teritoriji Apeninskog poluostrva, etruska tablica iz VII veka pre nove ere (Demartini 2010 s. p.). Iz etruskog alfabeta se razvijaju tri pisma, među kojima je i pismo Latina (druga dva su *osco* i *umbro*, prema jezicima i narodima koji su naseljavali susedne teritorije, kako navodi Demartini (2010: s. p.)).

Izmene koje su Etrurci uneli u grčki alfabet kako bi ga prilagodili svom jeziku stvorile su jaz u odnosu grafema-fonema, na koji će se kasnije vraćati Rimljani, renesansni intelektualci, iluministi i drugi italijanski književnici koji su učestvovali u daljim diskusijama na temu ortografije. Imajući u vidu da je za latinski jezik kategorija zvučnosti od velike važnosti, jedan od problema bila je činjenica da etruski jezik nije razlikovao kategoriju zvučnosti kod suglasnika, i samim tim nije osećao potrebu da tu razliku izrazi grafički (Valeri 2001: 179). Zato se u prvobitnoj verziji latinice, zahvaljujući etruskom, nije nalazio zvučni parnjak bezvučnog velara /k/, obeležavan grafemom <C>, već je pri velikoj ortografskoj reformi u IV veku pre nove ere rešen taj problem i dodata je grafema <G> (modifikovana verzija <C>) (Valeri 2001: 179–180). Smeštena je nakon slova <E> u pismu i umesto slova <Z>, (koje je u tom trenutku bilo suvišno, vraćena je u pismo u I veku pre n. e. zahvaljujući velikom uplivu grčkih reči) (Valeri 2001: 180). U Tabeli 1 su predstavljene grafeme u upotrebi nakon reforme i njihove odgovarajuće foneme.

Tabela 1. Latinične grafeme i odgovarajuće foneme
(prilagođeno prema Gortan, Gorski i Pauš 1971: 3–6)

Grafema ¹	Fonema	Druge karakteristike
<A>	/ā/ /ǎ/	
	/b/	
<C>	/k/	
<D>	/d/	
<E>	/ē/ /ĕ/ /j/	U diftonzima <AE> i <OE>, koji su se izgovarali <aj> i <oj>: Graecus, poena
<F>	/f/	
<G>	/g/	
<H>	/h/	Pored samostalnog položaja (npr. homo) i uz aspirovane konsonante <ph>, <th>, <ch>, koji su se čitali tako da se obe foneme čuju: pulchra kao /pulkhra/, Philippus kao /philipus/, theatrum kao /theātrum/
<I>	/ī/ /ĭ/ /j/ iustitia, Iupiter	
<L>	/l/	
<K>	/k/	U rečima grčkog porekla: Kalendae
<M>	/m/	
<N>	/n/	
<O>	/ō/ /ŏ/	
<P>	/p/	
<Q>	/k/	Samo u kombinaciji sa <v>, odnosno /w/: aqua
<R>	/r/	
<S>	/s/	
<T>	/t/	
<V>	/ū/ /ŭ/ /w/ vita, varius, quando	
<X>	/ks/ vxor kao /uksor/	

1 Grafeme su u ovoj tabeli obeležene velikim slovima, odnosno majuskulom, budući da je minuskula uvedena tek u srednjem veku (Demartini 2010: s. p.). Do toga je došlo pojavom poluuncijale, koja predstavlja prelaznu fazu između majuskule i minuskule i koja se razvila u periodu između V i IX veka (Novak 1987: 113).

Primećujemo, na osnovu Tabele 1, da postoji više znakova za fonemu /k/: <K>, <C> i <Q>. Grafemu <C> možemo, na neki način, shvatiti kao „osnovnu”, <K> kao grafemu upotrebljavanu pri pisanju grčkih pozajmljenica, a <Q>, koju, kao što je naznačeno, nalazimo samo u kombinaciji sa <U>. Možemo pretpostaviti da se ovaj sklop grafema očuvao upravo zato što je označavao specifičan spoj fonema, koji D’Akile (2003: 61) naziva „labiovelarnim spojem” (ital. *nesso labiovelare*).

Grafema <V>, kao što se vidi u Tabeli 1, u latinskom jeziku bila je polivalentna: s jedne strane je imala vrednost vokala /u/ (*ivstitia, avxiliam, vxor*), a sa druge poluvokala /w/ (*vinum*). Odvojeni znak za vokal /u/ ulazi u redovnu upotrebu tek u XVII i XVIII veku, iako je bilo prethodnih pokušaja da se u pismo uvede takva distinkcija (Demartini 2010: s. p.), čime ćemo se baviti kasnije u radu.²

3. Italijanska latinica, fonološki sistem i problem GPC-a

Pre nego što započnemo analizu pojedinačnih faktora koji su uticali na italijansku latinicu, valja se osvrnuti na njenu današnju formu i uporediti je sa fonološkim sistemom italijanskog jezika. Znakovi kojima se služi italijanski jezik danas i njihove fonetske vrednosti predstavljene su u Tabeli 2 (up. Palermo 2016, Maturi i Leoni 2003, Maraskijo 1994).

Tabela 2. Grafeme italijanske latinice i odgovarajuće foneme u italijanskom jeziku (prilagođeno prema Palermo 2016, Maturi i Leoni 2003, Maraskijo 1994)

Grafema	Fonema	Druge karakteristike
<a>	/a/	
	/b/	
<c>	/k/: cane, amico, cuoio /tʃ/: cena, cintura	Uz dijakritičko <h>, digram <ch> ima fonetsku vrednost /k/
<d>	/d/	
<e>	/e/: testa	
	/ɛ/: bello	

2 Budući da je poreklo pojedinačnih grafema opširna tema i nije od ključnog značaja za ovaj rad, upućujemo na detaljno objašnjenje zasebnih latiničnih grafema koje je moguće konsultovati u onlajn enciklopediji *Trekani*. Za promene u latinskom pismu u odnosu na promene podloga i sredstava za pisanje, up. *Latinska paleografija* Viktora Novaka (1987).

<f>	/f/	
<g>	/g/: gatto, gomito, uguale /dʒ/: genitori, biologia	Uz dijakritičko <h>, digram <gh> ima fonetsku vrednost /g/
<h>	Ø	Grafema <h> se u italijanskom jeziku upotrebljava isključivo iz etimoloških ili dijakritičkih razloga; npr. u konjugaciji glagola avere u prezentu (hai), kao i u digramima -ch- i -gh- (amiche, preghiera)
<i>	/i/ /j/ (poluvokal u diftonzima): tiepido	Grafema <i> takođe služi kao dijakritički znak: ciambella, gioco
<l>	/l/	
<m>	/m/	
<n>	/n/	
<o>	/o/	
	/ɔ/	
<p>	/p/	
<q>	/k/	Nalazi se jedino ispred <u> i može se udvajati jedino uz pomoć grafeme <c> (acqua), osim u slučaju reči soquadro
<r>	/r/	
<s>	/s/: cassa, superstizione	
	/z/: casa, sbagliare	
<t>	/t/	
<u>	/u/: tuo	
	/w/ (poluvokal u diftonzima): uguale	
<v>	/v/	
<z>	/dʒ/ (z sonora): battezzare, zio /ts/ (z sorda): pizza, zucchero	Za razliku od drugih polivalentnih grafema, izgovor grafeme <z> varira dijakritički i ne postoji definitivno pravilo

Na osnovu Tabele 2 može se zaključiti da u današnjoj italijanskoj latinici nedostaju određene grafeme iz prvobitnog latiničnog pisma (<K> i <X>, v. Tabela 1, ali i <y>), kao i neke koje su naknadno uvedene (<j> i <w>). Njihova upotreba je svedena skoro u potpunosti na pozajmljenice iz različitih stranih jezika ili stručne reči (*jogurt/yogurt, killer, wurst*, itd). Grafema <K>, kao što ćemo videti ima i markiranu upotrebu, a grafema <j> je do prve polovine XX veka bila u redovnoj upotrebi (v. poglavlje 4). Takođe nalazimo i grafemu koju latinski jezik nije imao: <u>, budući da je grafema <V> obeležavala poluvokal (Palermo 2016: 27).

Međutim, u tabeli nisu nabrojane sve foneme koje nalazimo u italijanskom fonološkom sistemu. To su foneme /ʎ/, /k/ i /p/, koje zajedno sa /ʧ/, /dʒ/, /dʒ/ i /tʃ/ (već prikazanim u Tabeli 2) nazivamo neoromanskim fonemama – fonemama koje nisu prvobitno postojale u latinskom jeziku, već su produkt glasovnih promena do kojih je došlo prirodnom evolucijom jezika. Za njih su odgovarajuća rešenja pronađena u digramima i trigramima (Tabela 3).

Tabela 3. Neoromanske foneme koje nemaju odgovarajuće grafeme

Fonema	Grafema
/k/	<gli> imbroglio
/p/	<gn> sognare
/ʎ/	<sci> lasciare <sce> nascere

Pojavom neoromanskih fonema (uglavnom zahvaljujući poluvokalu /j/), u jeziku dolazi do remećenja odnosa grafema-fonema, budući da se gubi ravnoteža između grafema u pismu kojim se jedan jezik služi i fonema koje postoje u njegovom fonološkom sistemu. Razlog tome je upravo potpuna prilagođenost originalne latinice latinskom jeziku, gde je GPC bio ujednačen – koliko fonema, toliko i grafema –, dok je italijanski jezik samo nasledio latinsko pismo i, u okviru njega, tražio grafička rešenja za nove foneme: kako navodi Demartini (2010: s. p.), samo 11 grafema u italijanskoj latinici ima jednu jedinu odgovarajuću fonemu. U poređenju sa drugim evropskim jezicima koji koriste latinicu, italijanska ortografija se i dalje može smatrati transparentnom (Demartini 2011: s. p., Presuti 2021: 755); u jezicima kao što su francuski i engleski postoji još manje poklapanje grafičkog i fonološkog sistema (iako, s druge strane, možemo izdvojiti i jezik kao što je srpski, koji, ako isključimo postojanje određenih alofona, predstavlja u potpunosti ostvarenu ortografsku transparentnost). Nastanak ovakvih fonema jeste i razlog zašto ponekad u romanskim jezicima ista grafema ima drugačije fo-

netske vrednosti: tako digram <ch> u italijanskom ima vrednost /k/, u francuskom /ʃ/, a u španskom /f/ (Palermo 2016: 28).

Na osnovu navedenog, možemo postaviti dva pitanja: 1) zašto su određena grafička rešenja za neoromanske foneme dobila oblik koji i danas imaju u italijanskoj ortografiji i 2) zašto italijanska latinica nije u potpunosti dostigla ortografsku transparentnost.

4. Putanja italijanske ortografije: srednjovekovni multigrafizam, štampa i jezička reforma, rečnici, gramatike i jezička norma

Odgovor na prvo od prethodna dva pitanja možemo pronaći jedino ako se vratimo u period srednjeg veka, plurilingvizma (samim tim i multigrafizma) duž Apeninskog poluostrva i nedostatka jezičke norme koja bi regulisala ortografiju srednjovekovnih rukopisa. Kako navodi Silvija Demartini (2011: s. p.), nedostatak jezičke ujednačenosti jeste odraz nedostatka političke ujedinjenosti – što dokazuje upravo činjenica da je standardni italijanski jezik ušao u redovnu usmenu upotrebu u svim regijama Italije tek nakon što su počele da iza njega stoje, sa jedne strane, obrazovne institucije, a sa druge različiti mediji koji su se pojavili, jedan za drugim, nedugo nakon ujedinjenja Italije u drugoj polovini XIX veka. Radio, film i televizija, kako navodi De Blazi (2011: s. p.), jesu mediji koji svojim naglim i brzim rasprostranjenjem pomažu u izjednačavanju pisanog i govornog jezika, ali pre njihovog nastanka jedini medijum te vrste bila je pisana reč. U srednjem veku, na politički i jezički rasparčanom Apeninskom poluostrvu, pisani tekstovi su nastajali uglavnom u skriptorijumima pri manastirima, koji su predstavljali svojevrzne čuvarke latinskog jezika, odavno izumrlog u usmenoj upotrebi i opstalog isključivo u formi relikta – nosioca antičkog nasleđa (Feroni 1992: 8). U ovakvoj atmosferi, u kojoj su latinski jezik i pismo predstavljali jedini stabilni uzor na koji (retko kad dovoljno obrazovani) kaluđer može da se osloni pri prepisivanju tekstova (D'Akile 2011a: s. p.), grafička rešenja za neoromanske foneme su predstavljala izazov i menjala su formu od regije do regije. Kako navode Palermo (2016: 28) i Maraskijo (1994: 142), rešenja variraju dijatopički upravo zato što su zavisila od toga odakle je bio sam prepisivač. Tako je fonema /k/ dobila grafeme (pod uticajem latinskog), <lli>, <gl> i <lg(i)>, a fonema /n/ etimološko rešenje <ni>, <nni>, <gn> i <ngn(i)>, po sličnom šablonu (Maraskijo 1994: 153, Demartini 2011: s. p.). Veliku zabunu predstavlja i obeležavanje zvučne dentalne afrikate /dʒ/ i njenog bezvučnog parnjaka /tʃ/, koja ni do danas nije prevaziđena, budući da ih obeležava ista grafema <z>: u srednjovekovnim rukopisima nalazimo <ti>, <ci>, <z>, <zi>, <zz>, <tz>, <tzi>, <tztz>, <cz> (Maraskijo 1994:

151–152, D’Akile 2003: 52) i <ʃ>, a na severu Italije dugo istrajavaju, i nakon srednjeg veka, varijante <ç> i <çç> (Maraskijo 1994: 151). Istu vrstu problema predstavlja i /ʃ/: nalazimo je u formama <ss>, <sci>, <sg(i)>, <gi>, <si>, a u ligurskim tekstovima i <x> (Maraskijo 1994: 153–154). Za velarne eksplozive /k/ i /g/ prvi put se javljaju digrami sa dijakritičkim <h>: <ch> i <gh>. Za bezvučni velarni ploziv se, pored ovih digrama, koriste i <k> i <q> (Maraskijo 1994: 154–155). Kako bismo ilustrovali problem praskavog bezvučnog velara i njegovog obeležavanja u srednjem veku, dovoljno je da se prisetimo prvog vulgarnolatinskog dokumenta, *Placito Capuano*, gde istovremeno imamo tri grafeme za jednu fonemu: „Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene, trenta anni le possette parte sancti Benedicti”, gde su razlozi upotrebe različitih grafema očigledno etimološke i morfološke prirode (Miljorini 2007: 93, Demartini 2010: s. p.). Dok je grafema <v> označavala i vokal i poluvokal, <j> je obeležavala poluvokal pre svega u kasnoj antici i srednjem veku (D’Akile 2003: 50).

Valja napomenuti da multigrafizam koji pronalazimo u srednjovekovnim rukopisima nije iznalazio rešenja samo u vidu kombinatorike unutar latiničnog pisma – neretko se pronalaze i uticaji drugih pisama, kao što su hebrejsko, arapsko i grčko (Presuti 2021b: 760). Grafička rešenja preuzeta iz drugih romanskih jezika, kao što je provansalski, takođe su bile prisutne: <dh> (beadha, um. beata), <ch> (*Sichilia* um. *Sicilia*), <ih> (*Sihavonia* um. *Schiavonia*), kao i <q> u *peque*, *qi*, *qe* (Maraskijo 1994: 163–164).

Dolazimo do pitanja: zašto su samo neka od ovih rešenja prihvaćena kao odgovarajuće grafeme za neoromanske foneme? Zašto je slovo <k> izašlo iz upotrebe (osim u izuzetnim slučajevima)? Odgovor leži u jezičkoj normi – produktu polemike o jeziku koja se odvijala tokom XV i početkom XVI veka. Nakon pojave štampe i naglog širenja štampanih tekstova, prvo na latinskom, a nakon toga i na vulgarnolatinskim jezicima, pojavila se potreba za definisanjem skupa pravila koji je prihvaćen od strane govornika jednog jezika i u pisanoj i u usmenoj formi (D’Akile 2011a: s. p.). Kao što navodi Paolo D’Akile, „proces standardizacije podrazumeva izbor jedne određene jezičke varijante koju odlikuje prestiž i koja je okarakterisana kao uzor, a gramatička kodifikacija ove varijante služi i za propagiranje tog uzora” (2011: s. p.). Tako je traktat Pijetra Bemba (Pietro Bembo), *Prose della volgar lingua* (1525), pored fonoloških, morfoloških, sintaksičkih i stilskih pitanja novog, italijanskog jezika, rešio i ortografsko pitanje, opredeljujući se za rešenja koja pronalazimo u Petrarkinim u Bokačovim rukopisima:

A među onima koji su pisali stihove, ima i onih koji su pisali prozu, kao što su bili Gvido Džudiče da Mesina, pa i sam Dante, i drugi. Međutim, sve ih je nadmašio

Bokačo, koji je i sam sebe nadmašio. [...] i vidimo da se na njima, Petrarki i Bokaču, zaustavio ovaj jezički napredak. Od tada nije bilo nikoga ko bi ih sustigao, a kamoli nadmašio. (Prose, 2. II; prevod autora)³

Saradnja filologa i tipografa obeležila je ovu etapu u razvoju italijanskog književnog jezika. Pojava štampe je znatno ubrzala proces standardizacije jezika, čemu svedoči i činjenica da se standardizacija velikog broja evropskih jezika poklapa sa ovim istorijskim momentom (D'Akile 2011a: s. p.). Takva je bila i saradnja između samog Bemba i Alda Manucija (Aldo Manuzio), venecijanskog izdavača čiji je rad bio veoma značajan za razvoj forme štampane knjige. Sa te dve tačke gledišta, kakve imaju štampar i filolog, glavna motivacija jeste konzistentnost ortografije na kojoj se radi pri korekturi štampanja na vulgarnolatinskom. Kako opisuje Maraskijo (1994: 176–177), Bembo je uočio glavne karakteristike Bokačovog i Petrarkinog pisanja, koje je, prirodno, imalo oscilacije, i te je oscilacije eliminisao. Oba autora u finalnim redakcijama svojih dela biraju dosta moderna ortografska rešenja koja se razlikuju ne samo od prethodnih autora, već i od prethodnih dela u okviru njihovih opusa. Petrarca upotrebljava relativno nove digrame za to vreme, <gl> i <gn> za palatalne foneme (u poređenju sa etimološkim rešenjem i <ni>), kao i dijakritičko <i> i <h> za ukazivanje na palatalni ili velarni karakter određenih glasova (Maraskijo 1994: 166). Bokačo, takođe, pored pomenutih rešenja, koristi i trigrame <ngn> i <lg> (Mani 2016: 94). Kod oba autora se primećuje i velika privrženost etimološkoj ortografiji, koja će, upravo zahvaljujući humanizmu i ugledanju na ove izvore, opstati još dugo: etimološko <h>, <x>, <ti>, <ci>, <ct>, <nct>, <pt>, <mp>, prefiksi <ex>, <ad>, <ob> i <ph>, <th> i <y> grčkog porekla kod Petrarke, a kod Bokača iste varijante uz veće oscilacije, ponekad i sa promenom u značenju (Mani 2016: 94–95, Maraskijo 1994: 166–167) (kao, na primer, *captività* vs. *cattività* kao što navode Maraskijo (1994: 168) i Mani (2016: 96)). Upotreba grafeme <ç> za fonemu /ts/ je i dalje prisutna kod oba autora, a oznake <cha>, <cho> i <chu> (sa <h> koje označava velarnost) se postepeno napuštaju i zamenjuju kombinacijama <ca>, <co> i <cu> (Maraskijo 1994: 166–167). Važno je naznačiti i intenzivan Petrarkin uticaj na Bokačovo stvaralaštvo, kao i na njegov uvid u Bokačove radove nakon 1350. godine (Milinković 2011: 16), što je zasigurno imalo uticaj i na grafička rešenja, a ne samo na autorova jezička opredeljenja u okviru kasnijeg opusa.

3 E alcuni di quelli ancora che in verso scrissero, medesimamente scrissero in prosa, sì come fu Guido Giudice da Messina, e Dante istesso e degli altri. Ma ciascun di loro vinto e superato fu dal Boccaccio, e questi medesimo da sé stesso; [...] vedesi tuttavolta che in grande crescere della lingua a questi due, al Petrarca e al Boccaccio, solamente pervenne; da indi innanzi, non che passar più oltre, ma pure a questi termini giugnere ancora niuno s'è veduto. (Prose, 2. II.)

Rešenja koja je Bembo izneo u svom traktatu prihvaćena su od strane većine intelektualaca, iako je ortografija nastavila da oscilira, zajedno sa morfosintak-sičkim odlikama, sve do XIX veka. Razlog tome je pre svega nedostatak medija kojim bi se određena jezička varijanta raširila ravnomerno u svim delovima Italije. Jedini medij koji je mogao da ispuni takav zadatak pre pojave radija i televizije jeste institucija, odnosno akademije koje objavljuju gramatike i rečnike (D'Akile 2011a: s. p.). Period nakon jezičke reforme obeležen je zasnivanjem brojnih akademija, od kojih je najvažnija Akademija dela Kruska (Accademia della Crusca). Njihov rečnik, *Vocabolario degli Accademici della Crusca* iz 1612. godine, predstavlja završnicu polemike o jeziku i pobedu jezičkog modela stvorenog po firentinskoj književnosti iz XIV veka. Kao osnova za stvaranje rečnika poslužila je ne samo Bembova reforma, već i rad lingvista kao što je Lionardo Salviati, autor traktata *Avvertimenti sopra la lingua del Decamerone* (1584), u kom opravdava svoju korekturu jednog štampanog izdanja *Dekameron* (Demartini 2011: s. p.). Iz ovakvih primera očigledan je uticaj štampane knjige na ortografiju i standardizaciju jezika. Daljim radom i izdavanjem rečnika i gramatika, akademije, a pre svega Kruska, biće te koje će održavati u životu jednu varijantu italijanskog jezika koja je, sa minimalnim izmenama, opstala do danas.

Interesantno je obratiti pažnju na fenomen koji je istakao Palermo (2016: 33), i koji se tiče uzajamnog odnosa pisanog i govornog jezika i njihovog međusobnog uticaja. Naime, Palermo beleži jedan izuzetan slučaj u kom je pisani jezik uticao na govorni: radi se o prednjonepečanim afrikatama /ʃ/ i /dʒ/, koje su vrlo rano u okviru toskanske varijante prošle proces deafrikatizacije, odnosno često su se izgovarale kao /s/ i /z/. Za prednjonepečani bezvučni frikativ postoji grafički znak, kao što smo i videli (i sam Bokačo ga beleži: *bascio, camiscia*), ali njegov zvučni parnjak nikad nije bio obeležavan u pismu. Vremenom je prestao da se izgovara – govorni jezik, prirodno fleksibilan, na neki način se prilagodio stabilnom pisanom modelu (Palermo 2016: 33).

Presudna uloga štamparske industrije u procesu standardizacije italijanskog jezika posebno se uočava kada ga uporedimo sa procesom standardizacije srpskog jezika. Uzimajući u obzir da je Srbija dobila svoju prvu nezavisnu štampariju tek po oslobođenju od Turaka, dakle 1831. godine (Čurčić 1974: 60) a da je do tada produkcija štampanih knjiga na ćirilici bila svedena na reprodukciju crkvenih rukopisa na staroslovenskom jeziku (Čurčić 1974: 54), štamparska industrija ovog područja bila je u viševekovnoj izolaciji od govornog srpskog jezika. Time bismo, možda, mogli objasniti da je GPC u srpskom ćirilicnom pismu postignut

zahvaljujući velikom otklonu u odnosu na prethodnu štamparsku produkciju, dok italijanski jezik, standardizovan odmah po pojavi štampe, nije mogao da u potpunosti odvoji od postojeće tradicije koja je pratila njegov razvoj. Drugim rečima, moguće je da je odsustvo necrkvenih štampanih knjiga omogućilo da se postigne ujednačen GPC, budući da srpska nezavisna, laička štampa nije bila opterećena staroslovenskim modelom⁴, kao što je italijanska bila pod uticajem latinskog.

Period od XVII do XIX veka obeležen je rečnicima i gramatikama, u kojima se rubrika o ortografiji uglavnom nalazila na početku i koji postaju „nosioci jezičke norme” (Demartini 2011: s. p.). Do XVII veka latinski uzor u ortografiji je poprilično prisutan, ponajviše u svetu nauke, a i zahvaljujući humanističkom nasleđu. Tada ortografija počinje da se otvara za nova rešenja, pa u izdanju Kruškinog rečnika iz 1691. nailazimo na značajne ortografske promene, kao što je razlika između grafema <u> i <v>, koja se tada prvi put javlja (prema Maraskijo 1994: 145, Demartini 2011: s. p.). Druge latinske zaostavštine, kao što su etimološko <h> i suglasnička grupa <ct> takođe su napuštene, a oscilacije u akcentu i nedoumice povodom etimološkog <h>, udvojenih slova i prostetičkog <i> se nastavljaju (Demartini 2011: s. p.). U XVIII i XIX veku jezičke nedoumice su posebno obeležene dijalektalnim uticajem. Razlog tome jeste činjenica da na severu težnja za udvajanjem i naglašavanjem konsonanata nije toliko intenzivna kao što je to slučaj na jugu Italije i udvojene konsonantske grupe teže da se skraćuju, što se odražavalo i na pisane oblike (Maracini 1994: 428). Ove oscilacije i dalje ukazuju na to da jezički uzor firentinskih književnika, star u tom trenutku već pola milenijuma, nije bio dovoljno pristupačan kako bi se ostvarilo jezičko jedinstvo u svim krajevima Apeninskog poluostrva. Kao reakcija na ovu jezičku nestabilnost nastaje i redakcija dela *Verenici* Alesandra Manconija (Alessandro Manzoni) iz 1840. godine, koja predstavlja kraj diskusije o tome kako bi trebalo da izgleda književni italijanski jezik (Maracini 1994: 346 – 347).

Nedugo nakon toga, ujedinjenjem Italije i tehnološkim napretkom konačno se stvaraju uslovi za masovno širenje jezičkog modela, a pre svega ortografije, koja je posebno uslovljena dijalektima i nivoom obrazovanja. Učenjem italijanskog jezika u školama, koje je ušlo u praksu tek tokom XVIII veka (De Blazi 2011: s. p.), tek je na prelasku sa XIX na XX vek ustaljen grafički model preuzet iz dela napisanih u XIV veku i revidiranih tokom XV, XVI i XVII veka. Ovaj model je potom u potpunosti utemeljen pojavom radija i televizije, ali pre svega i projektom Bruna Miljorinija (Bruno Migliorini), Karla Taljavinija (Carlo Tagliavini) i

4 I sam Vuk je imao nedoumice povodom fonetičarskog pristupa, povodom kojih je vodio polemike sa svojim saradnicima (Stojanović 1924: 136–138); za Vukova pitanja povodom glasovnih promena i etimološke ortografije v. Stojanović (1924).

Pjetra Fjorelija (Pietro Fiorelli). Priručnik za pravopis i izgovor (*Dizionario d'ortografia e di pronunzia*, DOP), nastao između 1959. i 1969. godine, još jednom je potvrdio već postojeću normu (Maraskijo 1994: 226). Činjenica da je ovaj projekt nastao na inicijativu italijanske nacionalne televizije RAI podvlači značaj koji su mediji imali u procesu standardizacije jezika (Maraskijo 1994: 226). Budući da je italijanska gramatika danas deskriptivnog karaktera, pa samim tim i ortografija, opstaju nedoumice vezane za grafeme pri pisanju pozajmljenica, ali i paragrafeme, među kojima Demartini (2011: s. p.) navodi pisanje etimološkog <i> i <i> sa dijakritičkom vrednošću (kao što bi bilo, npr. *cielo* u odnosu na *celo*, ili pri pisanju množine imenica koje se završavaju na *-cia* ili *-gia*, kao i nekih glagolskih oblika poput *sogniamo*), udvojenih slova, akcenta i apostrofa. D'Akile u svom članku za portal Akademije dela Kruska (2019: s. p.) pod nazivom „U čemu je problem? U pravopisu!” (*Qual è il problema? L'ortografia!*) piše: „[...] S druge strane, međutim, ni Akademija dela Kruska ni bilo koja druga javna institucija Italije u ovom trenutku nema moć, niti nameru, da nametne ortografsku reformu koja će uspostaviti pravila drugačija od onih koja se uče u školama već preko 150 godina” (prevod autora).⁵

5. Reforme i predlozi različitih književnika i intelektualaca

Nakon pregleda glavnih događaja koji su oblikovali italijansku latinicu, možemo se vratiti na drugo pitanje: zašto je italijanski grafički sistem ostao konzervativan, uprkos svim velikim promenama koje su uticale na jezik u celini, ne samo na pismo? Iz tog razloga вреди napomenuti da je italijanski jezik na svakom nivou, pa i na ovom, tokom svoje istorije konstantno vagao između starih jezičkih uzora i inovacija koje donosi svako novo doba. Pismo je bilo predmet mnogih polemika, pa čak i satira, kad je u pitanju italijanski jezik, koji je do svoje forme došao pod budnim okom različitih intelektualaca tokom vekova (Demartini 2010: s. p.). Možemo, dakle, izdvojiti dva tipa reformatora koji su se bavili pismom i pokušavali da uvedu određene promene: „etimologe” i „fonetičare” ili, kako ih u originalu nazivaju Demartini (2010: s. p.) i Presuti (2021b: 761), *etimologisti e fonetisti*. Ove dve struje će se sukobljavati od XV do XIX veka, počevši od tvorca prve gramatike, Leona Battiste Albertija (Leon Battista Alberti), koji je 1435. godine predložio novi raspored u pismu. Njegova reforma se sastojala od promene redosleda grafema, koje bi bile poređane od najjednostavnije do najkompleksnije za pisanje. Ovakav predlog se

5 D'altra parte, però, né l'Accademia della Crusca né alcuna altra istituzione pubblica italiana, al momento, può avere la forza (o la pretesa) di proporre una riforma ortografica che stabilisca regole diverse da quelle che, ormai da oltre centocinquanta anni, si imparano a scuola.

suštinski nije dotakao problema u odnosu grafema-fonema, ali predstavlja začetak viševjekovne revizije pisma i vraćanja na konstantno prisutne prepreke.

Daleko je razvijeniji bio predlog koji je izneo Đan Đorđo Trisino (Gian Giorgio Trissino) skoro čitav vek kasnije, 1524. godine (Maraskijo 1994: 214). Kako Maraskijo (1994) objašnjava, Trisino predlaže izrazito kompleksnu reformu pisma, kojim će kasnije i štampati svoja dela kako bi pokazao njenu efikasnost. Ona se prvobitno ticala grafičkog obeležavanja otvorenih i zatvorenih srednjih vokala u italijanskom jeziku, koji se danas obeležavaju samo u izuzetnim slučajevima (na kraju reči, u jednosložnim rečima i kada imaju diferencijalnu funkciju u odnosu na neke predloge, zamenice, glagolske oblike, itd.) (D’Akile 2011b: s. p.). Trisino, kao tipični humanista klasičnog obrazovanja i veliki helenofil, zalagao se za uvođenje grčkih grafema u latinično pismo, koje bi pravile grafičku razliku između otvorenog i zatvorenog *e* i *o* (za zatvorene vokale bi se koristile latinske grafeme, a za otvorene grčke ε i ω) (Maraskijo 1994: 215, D’Akile 2011b: s. p.; Demartini 2011: s. p.). Takođe predlaže distinkciju između /dz/ i /ts/, koja nije usvojena jer je Trisinovo rešenje bilo uslovljeno ne samo fonemama, već i njihovim položajem u reči (D’Akile 2011: s. p.). Zanimljivo je i to da je autor obratio mnogo pažnje i na vrednost poluvokala „jod” i „vau”, za koje je insistirao da se grafički obeležavaju, te predlaže distinkciju između <v> i <u>, predlog koji će biti usvojen tek između XVII i XVIII veka (i dalje imamo fosile ove grafije: Demartini (2010: s. p.) navodi *Istitvto della Enciclopedia Italiana*) (D’Akile 2011b: s. p.). Najvažnija zaostavština Trisinove reforme koja je aktuelna u današnjem italijanskom je zamena latinske grupe *-ti-* grupom *-zi-* (*vizio* > *vizio*) (Maraskijo 1994: 215). Interesantno je da je Trisinov pristup, iako okarakterisan velikom inovativnošću i okom za detalje kada su u pitanju neoromanske foneme, ipak konzervativan sa druge strane – ne odustaje od grafema nasleđenih iz grčkog jezika i etimološkog <h> (detaljnije o Trisinovom predlogu reforme v. kod D’Akilea (2011b)).

Kako ističe Maraskijo, prvi istinski „fonetičarski” predlog ponudio je Đorđo Bartoli (Giorgio Bartoli) 1584. godine, koji u potpunosti izjednačava odnos grafema-fonema u okviru toskanskog jezika: 30 grafema za 30 toskanskih fonema (naglašavamo da su u pitanju toskanske foneme, s obzirom na to da neoromanske foneme variraju dijatopički) (Maraskijo 1994:218). Međutim, dvosmernost ovog odnosa nije postignuta, budući da su grafeme varirale u zavisnosti od položaja unutar reči, što je znatno komplikovalo pisanje i onemogućilo prodor novog pisma u već izrazito konzervativnu sredinu (Presuti 2021b: 763). Demartini (2010: s. p.) navodi čak i da se ovakav pristup može smatrati pretečom Međunarodne fonetske abecede (IPA).

Iako je Trisinova reforma odbačena među intelektualcima, njegova razmatranja su ipak dobila svoje nasljednike. Jedan od njih je bio Ferdinando Kača (Ferdinando Caccia), koji je na prelasku sa sedamnaestog na osamnaesti vek predložio pismo sa samo 19 grafema (Demartini 2011: s. p.). Demartini (2011) objašnjava da se ono razlikovalo po tome što su eliminisani znakovi <i>, <v> i <z>, eufonično <u> koje se pisalo nakon <q>, <g> iz grupe <gli> koja je označavala (i označava) palatal /k/; s druge strane, smatrao je da etimološko <h> ipak treba očuvati, ali samo u oblicima glagola *avere* i pri pisanju uzvika; pored toga, bavio se i problemom udvajanja konsonanata, koji i dan danas, kao i epentetičko <i> (često suvišno), stvara nedoumice pri pisanju.

I ovaj predlog, kao i drugi pre njega, nije zaživio. Korektura u procesu štampe knjiga, a samim tim i način pisanja, predugo su se oslanjali na rešenja koja je Bembo predložio u XVI veku. Sitne izmene su uvođene isključivo iz praktičnih razloga (poput paragrafa). Problem odnosa grafema-fonema sam po sebi nije bio doživljen kao dovoljno velik kako bi intelektualci i institucije prihvatili radikalne reforme u okviru pisma. XIX vek je svedok jednog od poslednjih značajnijih pokušaja da se uvedu neke izmene. Polikarpo Petroki (Policarpo Petrocchi), suprotstavljajući se Đovaniju Gerardiniju (Giovanni Gherardini), koji se zalagao za etimološku ortografiju (pravdajući latinski koren reči, koji, po njemu, ne donosi samo prestiž jeziku, već pomaže i pri prepoznavanju porekla i porodica reči i eliminisanju homografa i oscilacija (Demartini 2011: s. p.), smatra da pismo mora da bude odraz govora i predlaže posebne grafeme za glasove /z/ i /dz/ (Demartini 2011: s. p.; Maraskijo 1994: 225).

Godine 1910, Pjer Gabrijele Gojdanič (Pier Gabriele Goidanich) osniva Italijansko ortografsko društvo (*Società ortografica italiana*), sa ubeđenjem da samo institucija, udruženje na nacionalnom nivou, može da svesno razmatra ortografiju i način pisanja i uvede adekvatne promene (Demartini 2011: s. p.). Dve godine kasnije izlaže radikalnu reformu u okviru koje bi se u pismo ponovo uvela grafema <k>, kao i nove grafeme koje su osmišljene stapanjem postojećih digrafa i trigrafa (Presuti 2021b: 763–764). Poput ostalih, ni ova reforma nije uvažena.

Fašizam je takođe jedno od poglavlja italijanske istorije koje je ostavilo traga u italijanskoj latinici. Upravo je u ovom periodu ukinuta upotreba grafeme <j>, koja je označavala poluvokal i koja je obeležavala množinu imenica koje se u jednini završavaju na *-io*; ona danas opstaje u pozajmljenicama, prezimenima i toponimima (D'Akile 2011a: s. p.).

I danas, u praksi opstaju nedoumice. O upotrebi različitih grafema diskutovaće se tokom čitavog dvadesetog veka, zahvaljujući velikom uplivu stranih reči.

Poseban slučaj predstavlja <k>, korišćeno ne samo u neprilagođenim pozajmljenicama, već i u konotativnom značenju (Maraskijo 1994: 148), kao i grafema <j>, čija je upotreba i danas problematična kad su u pitanju lekseme poput *Jugoslavia* i *Iugoslavia* (Maraskijo 1994:146). Danas jednu od većih nedoumica predstavlja izgovor grafeme <z> kao zvučne ili bezvučne zubne afrikate, nezavisno od nivoa obrazovanja govornika (Demartini 2011: s. p.).

6. Zaključak: inertnost italijanske norme

Kao što se može primetiti u kratkom pregledu iz prethodnog odeljka, nijedan od pokušaja reformi nije uspeo da nadvlada jezički model XIV veka koji je Bembo utisnuo u koren standardizovanog italijanskog jezika. Iako se razlozi tome mogu tražiti i u određenom prestižu i nasleđu koje su za sobom ostavili uzori na koje se pozivao, daleko je važnija činjenica da je sudbina jezičkog, a samim tim i ortografskog modela, određena istorijskim momentom u kom je taj model zvanično prihvaćen. Naime, za razliku od reformi koje su se takođe događale u važnim momentima, kao što je ujedinjenje Italije ili osnivanje značajnih institucija i udruženja koje su mogle da plasiraju određenu jezičku varijantu, Bembova reforma se odvila u trenutku cvetanja štampe i masovnog širenja knjiga. Kao što je naveo i D' Akile (2011a: s. p.), standardizacija mnogih evropskih jezika se takođe poklapa sa ovim trenutkom, ali ono što razlikuje Apeninsko poluostrvo od drugih teritorija jeste vanredna jezička raznovrsnost koja je posebno iziskivala konzistentnost u okviru ortografije iz različitih praktičnih razloga. Dakle, sudbina Bembovog modela je određena činjenicom da je bila apsolutno neophodna u datom istorijskom trenutku, a njegov opstanak je zavisio isključivo od toga što je jezik XIV veka, zaleđen u obliku u kom je ostao zapisan u autografima, bio stabilniji od drugih uzora koji su bili u opticaju u to vreme.

Zanimljivo je, međutim, istaći i zapažanje Stefana Presutija (2021a: s. p.): institucije i književnici koji su bili glavni nosioci tog jezičkog modela nikad nisu bili radi da se previše udalje od latinskog i srednjovekovnog nasleđa, pa samim tim ni da pronalaze nove znakove za nove glasove. Uopšte, istorija italijanskog jezika okarakterisana je većitom težnjom da se ne odvoji previše od latinskog jezika (odatile, uostalom, i veliki broj alotropa, od kojih su „učene” varijante, odnosno one bliže latinskom, opstale zahvaljujući književnom jeziku). Zato bi se moglo reći da je, iz podsvesne težnje kolektiva da jezik održi prestižnim, putem pozivanja na ono što je nosilac čitave evropske kulture, italijanska ortografija ostala zatvorena, ograničavajući se na isključivu upotrebu latinskih grafema i njihovim kombinovanjem, kojima nastaju digrafi i trigrafi. Zašto oni imaju tu

konkretnu formu – očigledno je, a razvojni put grafičkih rešenja za neoromanske foneme unutar same Toskane, mogao bi biti zanimljivo polazište za neka dalja istraživanja.

Literatura

- Bembo 1989: P. Bembo, *Prose della volgar lingua, Gli Asolani, Rime*, prir. Carlo Dionisotti. Milano: I classici italiani TEA tascabili Editori Associati, 1989. [<https://liberliber.it>]
- Bokačo 2014: G. Boccaccio, *Decameron*, 4 ed., prir. Vitore Branka. Torino: Einaudi.
- Čurčić 1974: L. Čurčić, *Stare srpske štamparije u Turskoj i Austriji*. Beograd: b.i.
- D'Akile 2003: P. D'Achille, *Breve grammatica storica dell'italiano*. Roma: Carrocci editore.
- D'Akile 2011a: P. D'Achille, Norma linguistica. In *Enciclopedia dell'italiano* [Online], [[https://www.treccani.it/enciclopedia/norma-linguistica_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/norma-linguistica_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)]
- D'Akile 2011b: P. D'Achille, Trissino, Gian Giorgio. In *Enciclopedia dell'italiano* [Online], [[https://www.treccani.it/enciclopedia/gian-giorgio-trissino_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/gian-giorgio-trissino_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)]
- D'Akile 2019: P. D'Achille, Qual è il problema? L'ortografia!. In *Accademia della Crusca* [Online] [<https://accademiadellacrusca.it/it/contenuti/qual--il-problema-lortografia/7435>]
- De Blazi 2011: N. De Blasi, Scuola e lingua. In *Enciclopedia dell'italiano* [Online], [[https://www.treccani.it/enciclopedia/scuola-e-lingua_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/scuola-e-lingua_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)]
- Demartini 2010: S. Demartini, Alfabeto. In *Enciclopedia dell'italiano* [Online], [[https://www.treccani.it/enciclopedia/alfabeto_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/alfabeto_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)]
- Demartini 2011: S. Demartini, Ortografia. In *Enciclopedia dell'italiano* [Online], [https://www.treccani.it/enciclopedia/ortografia_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/]
- Ferroni 1992: G. Ferroni, *Profilo storico della letteratura italiana*, I vol. Milano: Mondadori.
- Gortan, Gorski i Pauš 1971: V. Gortan, O. Gorski, P. Pauš, *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mani 2016: P. Manni, *La lingua di Boccaccio*. Bologna: Il Mulino.
- Maracini 1994: C. Marazzini, *La lingua italiana. Profilo storico*. Bologna: Il Mulino.

- Maraskijo 1994: N. Maraschio, Grafia e ortografia: evoluzione e codificazione. In L. Serianni e P. Trifone (a cura di), *Storia della lingua italiana* (pp. 139–227). Torino: Einaudi.
- Maturi i Leoni 2003: P. Maturi i F. A. Leoni, *Manuale di fonetica*. Roma: Carocci editore
- Milinković 2011: S. Milinković, *Dekameron: knjiga o ljubavi*. Beograd: Arhipelag.
- Miljorini 2007: B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, 12 ed. Milano: Bompiani.
- Novak 1987: V. Novak, *Latinska paleografija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Palermo 2016: M. Palermo, *Linguistica italiana*. Bologna: Il Mulino.
- Presuti 2021a: S. Presutti, The Development of Latin alphabet identity markers: A comparison among three Romance graphemes, *Lingua*, 259, 103–118.
- Presuti 2021b: S. Presutti, Graphemic Complexity for the New Romance Phonemes in Italian. Some Reflections. In Y. Haralambous (ed.). *Grapholinguistics in the 21st century* (pp. 755–773). Brest: Fluxus Editions.
- Stojanović 1924: Lj. Stojanović, *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*. Beograd/Zemun: Štamparija grafičkog zavoda „Makarije”.
- Valeri 2001: V. Valeri, *La scrittura. Storie e modelli*. Roma: Carocci editore.

Ana Živković

LE CAUSE DETERMINANTI NELLA FORMAZIONE DELL'ALFABETO ITALIANO

Sommario

Questo articolo descrive i principali fattori storici che hanno influenzato l'aspetto dell'alfabeto italiano che conosciamo oggi e le ragioni per la sua ostinatezza ad assumere una trasparenza ortografica completa. L'analisi è realizzata seguendo un ordine cronologico, cioè partendo dalla forma dell'alfabeto latino e poi descrivendo il problema dei fonemi neoromanzi con cui si affrontò il Medioevo e le varie soluzioni grafiche dei manoscritti. Si passa poi al processo plurisecolare della standardizzazione della lingua e la questione delle autorità, le quali, naturalmente, condizionarono anche le scelte ortografiche. Una parte dell'analisi è dedicata alle tentative di riforma dell'alfabeto e le ragioni per cui non vennero mai assunte. Gli elementi sopradetti ci portano alla conclusione che la conservatività della scrittura italiana è dovuta alla continua presenza dell'autorità latina, e di conseguenza del prestigio attribuito alle forme latineggianti, i quali non permettono innovazioni ortografiche e costringono la lingua a tenersi entro i confini dell'alfabeto già esistente.

Parole chiave: corrispondenza grafema-fonema (GPC), fonemi neoromanzi, alfabeto latino, riforma dell'alfabeto, ortografia.

Ana Živković

THE DETERMINING FACTORS IN THE FORMATION OF THE ITALIAN ALPHABET

Summary

This paper describes the main historical factors that have influenced the form of the Italian alphabet as we know it today and the reasons for its persistency in maintaining its incomplete orthographic transparency. The analysis is carried out following a chronological order, i.e., starting from the form of the Latin alphabet and then describing the problem of neo-Romance phonemes and the various graphic solutions of the medieval manuscripts. The paper then moves on to the centuries-long process of language standardization and the question of the literary authorities, which, naturally, also influenced the orthographic choices. A part of the analysis is dedicated to the attempts of reforming the alphabet and the reasons why they were never taken on. The aforementioned elements lead us to the conclusion that the conservatism of the Italian writing is due to the continuous presence of the authority of the Latin heritage, and consequently to the prestige attributed to the Latin forms, which do not allow orthographic innovations and force the language to keep within the confines of the existing alphabet.

Key words: grapheme-phoneme correspondence (GPC), Neo-Romance phonemes, Latin alphabet, alphabet reform, orthography.

811.112.2'36:811.163.41'36
811.112.2'367.333.633
811.163.41'367.333.633
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2022.42.1.5>
Оригинални научни рад
Примљен 11/12/2021
Прихваћен 30/11/2022

Невена Ковачевић*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Докторанткиња

ПРЕПОЗИТИВНА ДОПУНА У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: АНАЛИЗА РЕАЛИЗАЦИЈА У ПРИПОВЕЦИ ТОМАСА МАНА

Након краћег представљања основа депенденцијалне граматике на којој је заснован и упознавања читаоца са особинама предлога као врсте речи, предлошких фраза и препозитивне (предлошке, препозиционалне) допуне у немачком и српском језику, овај рад првенствено за циљ има да изложи упоредну анализу реализација предлошких допуна у оригиналу и преводу приповетке Томаса Мана *Schwere Stunde* (*Тежак час*), у сврху уочавања сличности и разлика које у том домену постоје, али и осталих тенденција које су типичне за ову класу допуна. Како је анализом одабраног корпуса установљено, препозитивна допуна је у већој мери заступљена и у српском и у немачком језику и одликује се бројним могућностима за реализацију. У основне закључке до којих се поређењем тих могућности у оба језика дошло пре свега се убраја релативно велика сличност у домену реализација које би биле могуће, али је неопходно напоменути и да постоје бројна одступања која су делимично условљена међујезичким разликама, а делом зависе и од уметничке односно преводаилачке слободе.

Кључне речи: препозитивна допуна, депенденцијална граматика, предлог, немачки језик, српски језик, Томас Ман, *Schwere Stunde* (*Тежак час*).

* Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 Београд;
konev97@gmail.com

1. Увод

Граматика зависности или депенденцијална граматика се, као и већина савремених граматичких теорија, заснива на схватању да је језик јединствени систем језичких елемената који се према одређеним законитостима повезују у шире целине. Важно је истаћи да појам језички елеменат овде означава врсту речи или групу речи са одређеном функцијом, а не изоловану појединачну реч у одређеном облику. Теорија граматике зависности подразумева повезивање језичких елемената по принципу: ако-онда. Ако се одређени елемент јави, онда неки други елемент мора, може или не сме да се јави у датом окружењу. Према теорији депенденцијалне граматике, управни елемент у реченици је самосталан глагол од кога зависе сви остали делови реченице (Мразовић и Вукадиновић 1990: 34). Тај управни елемент се означава појмом регенс, док се зависни елемент назива депенденс. Сваки елемент може имати само један регенс, док већина елемената може имати више депенденса. Такође, сви груписани елементи који су директно или индиректно зависни од неког другог елемента могу се означити као сателити (Енгел 1996: 21). Сателити управног глагола у реченици представљају реченичне делове, док су сателити неглаголског регенса атрибути (Енгел 1996: 23).

У домену реченичних делова се као посебно релевантна за предмет овог рада издваја препозиционална допуна. И у немачком и у српском језику ова класа допуна се одликује веома честом употребом, а њена главна карактеристика јесте постојање специјалног и најчешће незаменљивог предлога који је њен нуклеус. У оба језика се у могуће реализације предлошке допуне убрајају предлог са заменицом или именичком фразом у специфичном падежу, допунска реченица уз коју најчешће иде корелат и инфинитивна конструкција (знатно ређа у српском језику).

Међутим, врло је важно нагласити да у класу предлошке допуне не спада сваки реченични члан са предлогом, па се зато мора опрезно поступати приликом сврставања неког језичког елемента у ту врсту допуна. У том контексту је посебно важно обратити пажњу на разграничавање препозитивне допуне од осталих класа допуна које такође често садрже предлоге, као што су нпр. ситуативна и директивна допуна.

Овај рад из наведених разлога тежи да, након краћег описа најважнијих појмова из области депенденцијалне граматике и приказа особина предлошке допуне у немачком и српском језику, упореди конкретне реализације те класе допуна на основу текста који служи као корпус, и то у приповеци Томаса

Мана *Schwere Stunde* (*Тежак час*). Таква контрастивна анализа може бити интересантна, како из перспективе упоређивања валентности појединих глагола, тако и из угла језичких средстава којима се преводилац послужио приликом превода приповетке. На основу неких општих закључака би се у том контексту могло установити колико често се препозиционална допуна јавља у немачком и у српском језику, као и које разлике међу језицима постоје по питању могућности за реализацију конкретне допуне.

2. Депенденцијална граматика и појам валентности

Базирана на различитим релацијама зависности, депенденцијална граматика описује типове веза које се у граматици могу реализовати и са којима се могу постићи конкретне реализације. Чињеница да ли су те реализације везане за валентност или се односе на друге врсте веза је од суштинске релевантности из угла депенденцијалне граматике. Дакле, валентност је само једна од веза зависности, али она која је у оквиру депенденцијалне граматике конститутивна за формирање синтаксичких структура (Диршајд 2012: 123).

Познато је да се валентност као појава налази на пресеку граматике и лексикологије, синтаксе и семантике. Појам валентности се у новијој лингвистици одомаћио тек 50-их година Тенијеровом заслугом, при чему је најпре дефинисан као синтаксичка особина, а подразумевало се да се односи на глагол. Међутим, убрзо се показало да такав појам валентности има озбиљне недостатке. Још увек нису постојали прецизно дефинисани критеријуми за валентност, па је било јако тешко разликовати елементе условљене валентношћу од оних који су слободни и самим тим нису одређени валентношћу глагола. Изведен је закључак да неки глаголи отварају око себе празна места, која се под одређеним условима не морају нужно попунити, тако да је започето разликовање између облигаторних и факултативних елемената. Као последица тога јавило се питање да ли се особина валентности приписује само глаголима или и другим врстама речи и језичким елементима. Тако су неки лингвисти у прошлости говорили само о валентности глагола, док су постојали и они који су ту појаву приписивали свим врстама речи, али је чак било и ширих схватања валентности која ову појаву везују за различите језичке нивое и под њом подразумевају потенцијалну способност повезивања језичких елемената, због чега се поред синтаксичке валентности такође говорило и о семантичкој, морфолошкој и фонолошкој валентности (Хелбих 1971: 7–8).

Такође битна карактеристика валентности је њена зависност од значења глагола, па су тако бројни аутори још у прошлом веку установили да се приликом одређивања валентности једног глагола морају узети у разматрање различита значења која један глагол може имати (Пафел 2011: 30).

3. Допуне као реченични делови

Реченичним деловима сматрају се речи, групе речи или зависне реченице које су непосредно зависне од управног глагола у независној реченици и које се релативно лако могу заменити неким другим елементима са истом функцијом, што значи да имају парадигму (Мразовић и Вукадиновић 1990: 520).

Реченични делови се јављају у виду допуна или додатака. Допуне зависе од валентности управног глагола и јављају се у одређеном облику уз одређену супкласу глагола и то или обавезно (облигаторно) – без њих би реченица била неграматична, или необавезно (факултативно) – њиховим испуштањем реченица не губи граматичност (Мразовић и Вукадиновић 1990: 520). За разлику од њих, додаци се не јављају само уз одређене подгрупе глагола, већ их је могуће употребити код свих глагола, а њиховим изостављањем реченица остаје граматички правилна (Мразовић и Вукадиновић 1990: 521).

На основу броја допуна које захтева одређени глагол, могу се разликовати једновалентни, двовалентни, тровалентни и четворовалентни глаголи. Поред броја допуна, глаголи такође одређују и врсту допуна, тј. да ли конкретна допуна стоји у номинативу или у неком другом падежу (Питнер и Берман 2013: 43–44).

У немачком језику постоји 11, а у српском 12 класа допуна, које се међусобно могу разликовати на основу анафора (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 29–31). Под појмом анафора подразумевају се најмањи апстрактни заједнички елементи у парадигми, који имају упућивачку функцију (Мразовић и Вукадиновић 1990: 523–524). Препозитивна допуна која је од суштинске важности за предмет овог рада и за анализу приказану у њему присутна је и у српском и у немачком језику, а о облицима у којима се ова класа допуна може јавити биће више речи у даљем току излагања.

4. Предлози као врста речи

Како би се боље разумела природа препозитивне допуне, неопходно је укратко приказати особине предлога као врсте речи у немачком језику на

коме је у оригиналу и писана приповетка Томаса Мана, а која је и послужила у сврхе сачињавања корпуса.

Прилози и предлози, који спадају у класу речи без флексије, разликују се на основу функције реченичног члана, па тако прилози могу бити реченични чланови, а предлози не. У реченици *Er fährt heute nach Paris*. прилог *heute* представља реченични члан, адвербијал. Са друге стране, предлог *nach* је само део реченичног члана, али не реченични члан сам по себи (Диршајд 2012: 25).

Предлози се такође могу разликовати од везника на основу њихових синтаксичких особина: уколико нека реч у свом непосредном окружењу регира одређени падеж, ради се о предлогу (*wegen des schlechten Wetters*), док се у осталим случајевима ради о везнику (*weil das Wetter schlecht ist*). Ипак се мора нагласити да постоје речи које се могу употребљавати и као предлози и као везници (нпр. *seit, bis*) (Диршајд 2012: 25).

Како наводе Алтман и Ханеман (2010: 103), према критеријуму њиховог настанка предлози се категоријално могу поделити у три групе:

- 1) старији слој (настали од старих прилога): *ab, auf, für, über, mit...*
- 2) средњи слој (од именица, придева, прилога): *dank, kraft, mittels, bezüglich, entlang...*
- 3) новији слој (од предлошких фраза): *in Anbetracht, anstelle, ohne Rücksicht auf...*

Предлози се углавном јављају заједно са номиналном фразом, чији падеж они одређују. Термин „препозиције” сугерише да те речи стоје испред допуне коју регирају. То правило се односи на већину предлога, али се у неким случајевима они ипак могу наћи и на другим местима. Како Питнер и Берман (2013: 22) истичу, предлози се на основу позиције коју заузимају могу поделити на:

- 1) препозиције: *auf, über, neben, unter...*
- 2) постпозиције: *halber, hinaus, hinauf, zuliebe...*
- 3) циркумпозиције (један њихов део стоји испред, а други иза допуне): *um ... willen, um ... herum...*
- 4) амбипозиције (стоје или испред или иза допуне): *wegen, nach (wegen der Kinder, der Kinder wegen)*.

Како је већ истакнуто, предлози спадају у непроменљиве врсте речи и уз себе могу имати именицу, заменицу, прилог и у ређим случајевима придев. Сматрају се регенсом именица, придева, заменица и прилога и са њима граде предложну фразу. Невелики број предлога има способност јављања заједно

са неким другим предлогом, нпр: До пред рат живео је у граду (Мразовић и Вукадиновић 1990: 392).

Још једна од битних карактеристика предлога је да најчешће немају сопствено значење, али у одређеним синтаксичким везама добијају специфично значење, нпр. Узео је цедуљицу са књиге (потипање са површине нечега) (Мразовић и Вукадиновић 1990: 392).

5. Предлошке фразе

Основни елементи синтаксе су речи, које се на основу одређених особина могу сврстати у лексичке категорије. Ипак, реченице нису састављене непосредно од речи, већ се могу идентификовати групе речи, које су међусобно уже повезане и заједно формирају фразе. Категорије фраза добијају своје име по речи која у њима има централну улогу и која представља регенс фразе. Тако је регенс предлошких фраза управо предлог, нпр. *neben dem Haus* (Питнер и Берман 2013: 26–27).

Предлошке фразе се најчешће састоје из предлога и именичке групе, при чему предлог или претходи именичкој групи (*in dem Bundeshauptstadt*), или долази после ње (*eines Verkehrsunfalls wegen*), а постоји и могућност да два предлога уоквирују номиналну фразу (*von diesem Moment an*) (Пафел 2011: 25).

Синтаксичке функције предлошких фраза могу бити различите, па се тако оне могу јавити у виду реченичних чланова или атрибута, и то као допуне или додаци. Самим тим, као реченични делови оне се могу појавити у виду допуна или додатака (Мразовић и Вукадиновић 1990: 397). Као допуне управног глагола у реченици предлошке фразе могу да буду или препозиционалне допуне (нпр. Дискутовали смо о проблемима), или допуне неке друге класе, нпр. ситуативне (Стајала је иза врата), директивне (Путујемо у Београд) итд. (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 52–57). Такође, као реченични делови предлошке фразе се могу јавити и у виду додатака, па их треба јасно разграничити од допуна. У таквим случајевима могу се реализовати као модификативни, ситуативни, негациони или субјективни додаци, нпр:

Студенти су с великом пажњом пратили његово излагање. – модификативни додатак

Он студира у Београду. – ситуативни додатак

Ни у ком случају нећемо стићи пре мрака. – негациони додатак

По мом мишљењу она није у праву. – субјективни додатак (Мразовић и Вукадиновић 1990: 397).

6. Препозитивна допуна у српском и немачком језику

Предлошка допуна се врло често употребљава и у немачком и у српском језику. Ипак, веома је важно имати у виду да не спада сваки реченични члан са предлогом у ту врсту допуна. Основно обележје предлошке допуне се састоји у томе да она као нуклеус садржи специјални, најчешће незаменљиви (и самим тим по правилу семантички празан) предлог. Ипак, у неким случајевима може доћи и до делимичне измене предлога, као код глагола *stimmen für/gegen* (гласати за/против) (са значењском разликом), као и код глагола попут *erzählen von/über* (причати о) (без разлике у значењу). Та изменљивост предлога се у немачком појављује само ограничено, док је у српском веома честа (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 51). Такође је важно нагласити да се, за разлику од адвербијалне допуне, предлог у препозиционалној допуни чува и у анафори (Мразовић и Вукадиновић 1990: 535).

Примери за начине реализације предлошке допуне у немачком и српском језику су врло систематично навели Енгел, Срдић и Алановић (2012: 51–53), при чему разликују следеће облике:

1) предлог са заменицом у специфичном падежу:

Wir haben mit ihr diskutiert.

Дискутовали смо са њом.

2) предлог са именичком фразом у специфичном падежу:

Wir haben mit der Geschäftsführerin diskutiert.

Дискутовали смо са пословођом.

У немачком језику се на месту предлошке фразе под одређеним условима може јавити и препозитивни адверб, али само онда када није реч о живим бићима:

Wir freuen uns auf seinen Besuch/darauf.

Wir haben mit dem Chef/*damit diskutiert.

У српском језику се предлошка допуна може искључиво заменити спојем предлога и заменице:

Он се помирио са својим пријатељима/са њима.

Дискутовали смо о проблемима/о томе.

3) зависна реченица:

Wir fragten den Architekten, ob die Halle erweitert werden könne.

Питали смо архитекту да ли хала може бити проширена.

Чест је случај да препозитивну допуну у облику зависне реченице прати корелат, тј. апстрактни израз који најављује пратећу зависну реченицу.

Wir fragten den Architekten (danach), ob die Halle erweitert werden könne.

Верује (у то) да долазе бољи дани.

4) инфинитивна конструкција:

Sie bat, einen Blick in Heinos Schlafzimmer werfen zu dürfen.

Она нас је све подстакла гледати свет другим очима.

И у овом случају постоји могућност појаве корелата, који могу бити облигаторни и факултативни:

Sie bat (darum), einen Blick in Heinos Schlafzimmer werfen zu dürfen.

Све зависи од тога шта хоће да постигне.

У српском језику се препозитивна допуна у облику инфинитива јавља изузетно ретко. Уместо ње се најчешће појављује енклитички инфинитив, тј. конструкција да + презент:

Њен циљ не састоји се у томе да понизи противника.

Зависне реченице и инфинитивне конструкције су једине реализације предлошке допуне у којима се предлог специфичан за глагол (уколико нема корелата) не појављује (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 51–53).

У немачком језику је честа појава да код неких глагола предлошка допуна потискује старију допуну у генитиву:

sich erinnern (сећати се) +генитив/предлог an

Иако се обе форме могу срести, облик са генитивом се сматра застарелим или одликом узвишеног стила (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 53).

У српском језику су паралелне форме знатно чешће него у немачком, па постоје бројни случајеви у којима предлошка допуна алтернира нпр. са допуном у акузативу, дативу и инструменталу (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 51–53).

Такође постоје глаголи који захтевају две препозитивне допуне, нпр. *sprechen mit jemandem über etwas* (говорити са неким о нечему), *sich schlagen mit jemandem um etwas* (тући се са неким око нечега) итд. (Енгел, Срдић и Алановић 2012: 54).

Важно је истаћи и да предлошка допуна може да се јави и у облику зависне допунске реченице:

Младић чезне за девојком. > Младић чезне да опет види девојку.

У виду зависних допунских реченица препозиционалне допуне је могуће супституисати следећим облицима:

1) субјункторска фраза са субјункторима *да* и *како*:

Он је говорио о томе да ће можда отпутовати.

Он се свакоме тужи како/да нема среће.

2) зависна реченица уведена упитним речима:

Већ сада размишљамо (о томе) када/како/куда/чиме путујемо.

3) инфинитивна конструкција:

Смисао живота састоји се у томе: наћи праву меру.

4) независна реченица у функцији зависне:

Стално мислим на то – ипак је он био добар човек. (Мразовић и Вукадиновић 1990: 577)

У српском језику се индефинитно генерализујућа реченица уместо препозитивне допуне јавља ретко, из разлога што уз већину глагола иде обавезан корелат који је саставни део допуне, али се у тим случајевима може схватити као управна реч за атрибутске реченице:

Пази на шта мораш пазити. – допунска реченица

Пази на оно на шта мораш пазити. – атрибутска реченица (Мразовић и Вукадиновић 1990: 579–580)

7. Проблематика разграничавања предлошке допуне од других реченичних делова

Прецизно одређивање препозиционалне допуне није у сваком случају једноставно јер постоје одређена преклапања са другим реченичним деловима. Најчешће се проблеми јављају када треба разграничити препозиционални објекат и адвербијал. Претпоставља се да је разлика између њих само градуелне природе, при чему једна конституента показује или више адвербијалних, или више објекатских особина. Код препозиционалних адвербијала предлог има сопствену семантику (*Das Buch liegt unter/auf/neben/hinter dem Tisch*) и принципијелно је заменив. Код препозиционалних објеката предлог је условљен глаголом и не може бити замењен другим предлозима. Као формални критеријум за разликовање предлошких објеката и адвербијала узима се и чињеница да објекти могу садржати само предлоге старијег слоја (Ајзенберг 2006b: 306), а не млађе и морфолошки комплексне предлоге као што су *infolge, entsprechend, aufgrund* итд. У синтаксичком смислу, адвербијали не могу бити замењени заменичким прилогом са пратећом зависном реченицом. Препозиционални објекти могу бити замењени на тај начин, а њихов садржај се може упитати одговарајућом заменицом. Иако ипак постоје препозиционални објекти код којих се предлог може заменити (нпр. *sich freuen auf/über/an*), они су

ограничени на малу групу глагола и у таквим случајевима предлог има своје сопствено значење (Диршајд 2012: 39–40).

Такође, факултативни адвербијали се могу изоставити а да реченица не изгуби граматичност и граде сопствене реченичне чланове. Облигорни адвербијали су условљени валентношћу глагола (не могу се изоставити) и такође граде сопствене реченичне чланове, па имају способност стајања у предњем пољу. Како Алтман и Ханеман (2010: 175–176) наводе, они се за разлику од препозитивних објеката могу парафразирали простим прилозима и могу се упитати простим упитним речима и самим тим спадају у друге класе допуна:

München liegt an der Isar. – ситуативна допуна

Der Kongress dauerte bis in die Nacht. – експанзивна допуна.

Између осталог, проблематично је разграничавање препозитивног објекта од функционалних глаголских спојева (нпр. *in Betrieb nehmen, Abschied nehmen von, zur Verfügung stellen...*) (Алтман и Ханеман 2010: 85).

Такође је важно разликовати препозитивне допуне од предикативних препозитивних фраза, нпр. *Sie bleibt nicht in der Bibliothek* (Алтман и Ханеман 2010: 177), али и од предикативне допуне која садржи поредбене партикуле *као да* или *како* (у литератури позната и као модификативна допуна), и то у случајевима када се препозитивна допуна супституише субјунктором *како*:

Она се понаша како се само пожелети може. – модификативна допуна

Он се свакоме тужи како/да нема среће. (уп. тужити се на нешто) – препозитивна допуна (Мразовић и Вукадиновић 1990: 577–581).

8. Методологија

Примери наведени у Табели приказаној у наредном поглављу рада представљају делове реченица из приповетке Томаса Мана *Schwere Stunde* и из превода приповетке на српски језик *Тежак час* (Томас Ман – *Приповетке I-II*: издање Матице српске, 1980; превод: Бошко Петровић). Одабрани су делови реченица (21) на основу критеријума постојања препозитивне допуне у немачком језику као полазном језику анализе, при чему су обухваћени сви примери из приповетке у којима је та врста допуне уочена. Важно је на почетку истаћи да се главни циљ анализе састојао у утврђивању начина на које се препозитивне допуне из оригинала приповетке на немачком језику могу превести на српски језик, али и у уочавању различитих тенденција и одступања које карактеришу реализацију ове врсте допуна у оба језика. У највећем броју примера

уврштених у табеларни приказ предлошке допуне из оригиналног текста на српски језик такође су преведене као допуне те исте класе, али постоје и примери у којима су оне преведене на другачији начин.

Као важна напомена повезана са анализом корпуса мора се истаћи чињеница да су у овај преглед уврштени само глаголи чија валентност подразумева предлошку допуну, а не и друге врсте речи попут именица и придева, које такође имају способност регирања те класе допуна и у одређеним случајевима преузимају валентност од глагола од којих су настале. Главни разлог за чињеницу да такви случајеви нису укључени у ову анализу лежи у томе што би њиховим разматрањем дошло до знатног повећања корпуса, што не би било адекватно због обима и природе овог рада.

9. Табеларни приказ реализација препозиционалних допуна у приповеци *Schwere Stunde* (Тежак час) Томаса Мана

Ово поглавље рада посвећено је анализи реализација предлошких допуна уочених у оригиналу приповетке *Schwere Stunde* Томаса Мана, као и њихових еквивалената у српском језику у преводу Бошка Петровића. Поређење предлошких допуна у приповеци на оба језика наводи се првенствено са циљем уочавања да ли су присутна значајна одступања у начину реализовања ове класе допуна у српском и немачком језику, као и за потребе закључивања да ли постоје конкретна правила за превод предлошких допуна са немачког на српски језик.

У Табели која се налази у наставку текста упоредно су наведене препозитивне допуне из немачког оригинала приповетке и њихов превод на српски језик, при чему је приказана и валентност глагола који захтевају предлошку допуну на оба језика.

Како је у ранијем току рада истакнуто, валентност глагола може да буде различита у односу на његова различита значења (уколико их има више), па је важно указати на индексне бројке које се налазе поред неких глагола (нпр. (4) glauben² или (14) denken⁴, а њихова валентност је дефинисана у речнику валентности *Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch* (Ђорђевић и Енгел 2009).

Реализације препозиционалних допуна у приповеци
Schwere Stunde (Тежак час) Томаса Мана

Немачки текст	Валентност глагола	Српски текст	Валентност глагола
(1) ... zu dem Werk, von dem er geflohen war, ...	fliehen ₂ : sub (prp од) (dir) ! у оригиналу приповетке уместо предлога vor употребљен је предлог von	... на дело од којег је побегао, ...	побећи/бежати: sub (prp vor) (dir)
(2) ... , wenn man sich abwendete von der Stätte des Ringens, ...	sich abwenden: sub prp von	... , кад би човек окренуо леђа попришту, ...	окренути леђа: sub dat
(3) ... , an das seine kranke Ungenügsamkeit ihn glauben ließ ...	glauben ₂ : sub prp an	... , у које, да верује, не да му његова нарав... (! за разлику од немачког оригинала, израз на српском језику је негиран и самим тим модификован)	веровати: sub prp у
(4) ... , der an ihn glaubte, ...	glauben ₂ : sub prp an	... , који је у њега веровао, ...	веровати: sub prp у
(5) ... würde ihn an den Carlos gemahnen, ...	gemahnen: sub (akk) prp an	... подсетиће га на Карлоса, ...	подсетити/ подсећати: sub (akk) prp на
(6) ... , der auch aus Zweifeln und Mühen und Wandlungen hervorgegangen ...	hervorgehen: sub prp aus	..., који је исто тако настао из сумњи и мука и колебања, ...	настати/настајати: sub (prp од/из)
(7) ... , mußte bezahlt werden mit einer Woche der Finsternis ...	bezahlen: ! sub akk/prp ₁ für (dat/prp ₂ mit)	..., ваљало је платити читавом седмницом мрака и немоћи.	платити/плаћати: sub akk/prp за (dat/instr)! ! предлошка допуна није реализована

Препозитивна допуна у немачком и српском језику

(8) ... , die er für Leidens- und Prüfungsjahre gehalten, ...	halten ₂ : ! sub akk prp für	..., за које је мислио да су године патње и кушње, ...	мислити (бити мишљења): sub vrb
(9) Er hatte gesündigt, sich versündigt gegen sich selbst ...	sich versündigen: sub (prp an/gegen)	Грешно је, грех и штету чинио ... самоме себи, ...	чинити грех/ штету: sub akk (dat)
(10) Das Leid nicht auf Stubenluft und Konstitution zurückzuführen!	zurückführen: sub akk prp auf	Да не своди пажњу на собни ваздух и конституцију!	свести/сводити пажњу: sub prp на
(11) ... um über das Körperliche hinwegsehen, hinwegfühlen zu können!	hinwegsehen/-fühlen: sub prp über	... да би могао гледати, осећати, не хајући за тело!	хајати: sub prp за
(12) Glauben, an den Schmerz glauben können ...	glauben ₂ : sub prp an	Да верује, да узмогне веровати у бол...	веровати: sub prp у
(13) Aber er glaubte ja an den Schmerz, ...	glauben ₂ : sub prp an	Али он је веровао у бол, ...	веровати: sub prp у
(14) Bescheiden, geduldig denken von dem, was man trug!	denken ₁ : sub prp über/von adj	Скромно, стрпљиво мислити о ономе што се трпи!	мислити: sub prp о adj
(15) Schwatzen von Ichsucht, ...	schwatzen: sub (prp ₁ mit) v (prp ₂ von/über)	Причајте шта хоћете о себељубљу, ...	причати, говорити, разговарати: sub (prp ₁ c(a)) v (prp ₂ o)
(16) ... , die ihr nichts wißt von der Süßigkeit dieses Traumes und Dranges!	wissen ₁ : sub akk (prp von)	... , ви који појма немате о сласти овога сна и морања!	имати појма: sub prp о
(17) ... , der nicht auch tiefer als er um dieses Hohe gelitten.	leiden ₃ : sub prp unter ! у оригиналу приповетке уместо предлога unter употребљен је предлог um	... ко више од њега није patio због те висине.	патити, туговати: sub prp од/због

(18) Mehr oder weniger wahrhaftig, begriff er darunter als sie, ...	begreifen: sub akk prp unter	Више и мање, доиста, подразумева он кад је каже, него кад ...	подразумевати: sub akk prp под ! предлошка допуна није реализована
(19) Laßt ihr euch träumen, was alles ein Geist mit dem Worte zu meinen wagt?	träumen: ! sub (prp von)	Можете ли у сну снити шта је све дух кадар да помисли кад каже ту реч?	снити, сањати: sub (akk)!
(20) Er ... trennte sich von der lieblichen Wärme ihres Schlummers, ...	sich trennen: sub prp von	... одвоји се од миле топлоте њена сна, ...	одвојити се: sub prp од
(21) Die Glocke mahnte ihn, wie weit schon die Nacht vorgeschritten, ...	mahnen: sub (akk) prp an	Звук звона опомену га колико је ноћ поодмакла, ...	подсетити/ подсећати: sub (akk) prp на

Примери наведени у табеларном приказу показују да се у највећем броју случајева преводни еквиваленти предлошких допуна поклапају са онима у оригиналу приповетке, што значи да је предлошка допуна из текста на немачком језику преведена такође предлошком допуном на српском језику. Илустративни за ову појаву су следећи случајеви: (1) глагол *fliehen* који захтева предлошку допуну (укључујући предлог *vor*) на српски језик је преведен глаголом *бежати*, који такође тражи факултативну допуну исте класе (са предлогом *od*); у примерима (3, 4, 12, 13) немачки глагол *glauben* чија валентност подразумева препозитивну допуну са предлогом *an* доследно је у свим примерима преведен на српски језик глаголом *веровати*, који такође захтева предлошку допуну (укључујући предлог *у*), док је у примеру (5) глагол *gemahnen* који у немачком језику поред субјекатске и факултативне допуне у акузативу тражи и предлошку допуну (са предлогом *an*) замењен својим преводним еквивалентом *подсетити/подсећати*, при чему је валентност и српског и немачког глагола иста (предлог у српском језику је *на*). Такође, у примеру (6) за превод глагола *hervorgehen* из оригинала немачке приповетке који захтева субјекатску и препозитивну допуну са предлогом *aus* одабран је глагол *настати/настајати* чија

валентност обухвата факултативну предлошку допуну са предлогом *od* или *из*. Глагол *zurückführen* из примера (10) у преводу приповетке замењен је изразом *свести/сводити нажњу*, при чему се у оба случаја јавља предлошка допуна (у немачком језику предлог је *auf*, а у српском *на*), док пример (11) показује превод немачког глагола *hinwegsehen/-fühlen* глаголом *хајати* на српском језику, где такође оба глагола захтевају облигаторну препозитивну допуну (са предлогом *über* у немачком и предлогом *за* у српском језику). Такође, пример (20) показује потпуно исту валентност глагола на немачком и на српском језику, где је немачки глагол *sich trennen* преведен српским еквивалентом *одвојити се*, при чему и један и други захтевају предлошку допуну (предлог у немачком језику је *an*, а у српском *на*). Исто важи и за пример (21) где је немачки глагол *mahnen* који поред субјекатске и факултативне допуне у акузативу тражи и предлошку допуну са предлогом *an* преведен српским глаголом *подсетити/подсећати* (обухвата предлог *на*).

Валентност глагола у оба језика који су обухваћени овом анализом поклапа се и у примеру (14) у коме је варијанта глагола *denken* употребљена у немачком оригиналу приповетке преведена својим српским еквивалентом *мислити*, при чему оба глагола захтевају предлошку допуну, а једина разлика се састоји у томе што у немачком језику она може да обухвата два предлога и то *über* и *von*, док се у српском језику уз тај глагол јавља једино предлог *о*.

Занимљив случај представља и пример (15) који подразумева превод немачког глагола *schwätzen* српским глаголом *причати*. У валентност оба глагола улазе две факултативне допуне (прва подразумева предлог *mit* у немачком језику, а у српском предлог *са*, док се друга односи на предлоге *von/über* у немачком и предлог *о* у српском језику). Важно је напоменути да је у оба језика реализована само једна од две могуће препозитивне допуне, и то у немачком допуна са предлогом *von*, а у српском њен еквивалент са предлогом *о*).

Такође је интересантан начин на који је преводилац приповетке на српски језик превео немачки глагол *wissen* (*знати*) из примера (16) који, између осталог, захтева и факултативну предлошку допуну са предлогом *von*. У те сврхе одабран је израз *имати појма*, који такође захтева предлошку допуну са предлогом *о*, чиме је преводилац покушао да се стилски приближи оригиналном тексту.

Пример (17) карактерише постојање уметничке слободе јер је аутор приповетке уз глагол *leiden* употребио препозитивну допуну са предлогом

ut, док његова валентност подразумева употребу предлога *unter*. Тај глагол је замењен преводним еквивалентом *платити* на српском језику, који такође тражи предлошку допуну са предлогом *од* или *због*.

Специфичан је и случај који се јавља у примеру (18) у коме је глагол *begreifen* из оригинала приповетке, у чију валентност улази и предлошка допуна са предлогом *unter*, преведен српским глаголом *подразумевати*, који такође захтева допуну из исте класе (предлог *под*). Међутим, у преводу приповетке та предлошка допуна није реализована, што се може приписати утицају преводилачке слободе на обликовање текста.

Што се тиче случајева у којима препозитивна допуна није преведена истом класом допуна, мора се нагласити да узрок томе може бити различита валентност коју неки глагол има у немачком и у српском језику (нпр. (19) глагол *träumen* у немачком језику захтева субјекатску допуну и предлошку допуну, док његов еквивалент у српском језику *снитити/сањати* поред субјекатске допуне захтева допуну у акузативу), а може лежати и у чињеници да је преводилац користећи своју слободу обликовања текста одабрао другачији глагол или израз којим је заменио немачки глагол из оригиналног текста, па је самим тим то довело и до постојања различите валентности. На пример, немачки глагол *sich abwenden* (2) регира субјекатску и препозиционалну допуну, а у српском преводу замењен је изразом *окренути леђа* који осим субјекатске допуне захтева и облигаторну допуну у дативу.

Поред ова два примера који илуструју разликовање у валентности преводних еквивалената глагола из приповетке, већа одступања су приметна и у следећим случајевима превода реализација предлошке допуне из табеларног приказа:

У примеру (7), валентност глагола *bezahlen* из немачког текста између осталог обухвата и факултативну предлошку допуну (која садржи предлог *mit*), док је за превод датог глагола на српски језик употребљен глагол *платити/плаћати* чија валентност подразумева и факултативну допуну у инструменталу.

Такође, пример (8) показује да немачки глагол *halten* у конкретном значењу захтева субјекатску допуну, допуну у акузативу и предлошку допуну, али је приликом његовог превођења одабран глагол *мислити* (*бити мишљења*), чија валентност подразумева субјекатску и вербативну допуну.

Одступања су приметна и у случају примера (9), где глагол *sich versündi-*

gen из немачког оригинала приповетке поред субјекатске допуне захтева и факултативну препозитивну допуну, али је преведен изразом *чинити грех/штету*, чија валентност обухвата облигаторну субјекатску допуну и допуну у акузативу, као и факултативну допуну у дативу.

10. Закључак

Како је и анализа на одабраном корпусу који обухвата приповетку Томаса Мана *Schwere Stunde* (*Тежак час*) на немачком и српском језику показала, валентност глагола који су приказани и који регирају предлошку допуну у највећем броју случајева је иста или слична у оба језика, уз одређене случајеве у којима постоје нешто већа одступања. Препозитивна допуна је релативно подједнако заступљена и у немачком и у српском језику, али се у циљу ширег сагледавања могућности њеног реализовања неизоставно мора узети у обзир и улога уметничке слободе писца приповетке на немачком језику, који је у свом делу створио одређене језичке варијанте које нису стандардизоване и на неки начин одступају од норме, али су ипак могуће и представљају вид аутентичног изражавања писца. Налик томе, фактор који се такође мора узети у разматрање јесте и преводилачка слобода која приликом превођења одређених израза у великој мери долази до изражаја. На крају, неопходно је имати у виду да обим корпуса употребљеног за анализу није довољно велики како би се могли донети општи закључци у вези са фреквентношћу и могућим облицима препозиционалне допуне у оба језика на генералном плану, али дата анализа свакако може да понуди користан увид у различите могућности реализације те класе допуна, како у немачком, тако и у српском језику, као и да створи основу за детаљније бављење овом темом.

Литература

Корпус

Ман 1980: *Приповетке I-II*, прев. Б. Петровић, Нови Сад: Матица српска.

Ман 2008: T. Mann, *Der Tod in Venedig und andere Erzählungen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Библиографија

Алтман и Ханеман 2010: H. Altmann & S. Hahnemann, *Prüfungswissen Syntax. Arbeitstechniken – Klausurfragen – Lösungen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG.

- Диршајд 2012: С. Dürscheid, *Syntax. Grundlagen und Theorien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG.
- Ђорђевић и Енгел 2009: М. Ђорђевић & У. Engel, *Wörterbuch zur Verbalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*. München: Iudicium Verlag.
- Енгел 1996: У. Engel, *Deutsche Grammatik*. 3., korrigierte Auflage. Heidelberg: Groos.
- Енгел, Мразовић и Ђукановић 1986: У. Engel, Р. Mrazović & Ј. Ђукановић, *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch. [Halbbd. 1]*. München: Otto Sagner.
- Енгел, Срдић и Алановић 2012: У. Engel, С. Srdić & М. Alanović, *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil I: Der Satz*. München: Sagner.
- Мразовић и Вукадиновић 1990: Р. Mrazović & З. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance [Grammatik der serbokroatischen Sprache für Ausländer]*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Мразовић и Вукадиновић 2009: Р. Mrazović & З. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пафел 2011: Ј. Pafel, *Einführung in die Syntax. Grundlagen – Strukturen – Theorien*. Stuttgart u.a.: Metzler Verlag.
- Питнер и Берман 2013: К. Pittner & Ј. Berman, *Deutsche Syntax. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- Хелбих 1971: Г. Helbig, *Beiträge zur Valenztheorie*. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.

Додатак

- Кратак преглед значења скраћеница употребљених у табели:
- sub* – субјекатска допуна
 - akk* - допуна у акузативу
 - dat* - допуна у дативу
 - prp* - препозитивна допуна (у случајевима када неки глагол има две препозитивне допуне, обележене су као prp1 и prp2)
 - dir* - директивна допуна
 - vrb* – вербативна допуна
 - instr* – допуна у инструменталу (присутна само у српском језику)

Nevena Kovačević

PRÄPOSITIVERGÄNZUNG IM SERBISCHEN UND DEUTSCHEN: ANALYSE DER REALISATIONEN IN DER ERZÄHLUNG THOMAS MANN'S

Zusammenfassung

Nach einer kürzeren Darstellung von Grundlagen der Abhängigkeitsgrammatik, auf welcher dieser Artikel basiert, und einer Einführung in die Besonderheiten von Präpositionen als Wortklasse, von Präpositionalphrasen sowie von Präpositivergänzungen in der deutschen und in der serbischen Sprache, hat diese Arbeit in erster Linie das Ziel, eine vergleichende Analyse der Realisationen von Präpositivergänzungen in den beiden bereits erwähnten Sprachen in der Erzählung *Schwere Stunde* von Thomas Mann sowie in der serbischen Übersetzung des gleichen Werks zu präsentieren. Dabei wird hauptsächlich versucht, Gemeinsamkeiten und Unterschiede festzustellen, die in diesem Bereich vorkommen, aber auch andere Tendenzen zu erkennen, die für diese Klasse von Ergänzungen typisch sind. Wie im Laufe der Analyse des ausgewählten Korpus festgestellt wurde, kommt die Präpositivergänzung sowohl im Serbischen als auch im Deutschen in ziemlich hohem Maße vor, wobei sie durch zahlreiche Realisationsmöglichkeiten gekennzeichnet ist. Zu den bedeutendsten Schlussfolgerungen, die im Verfahren der Vergleichung von diesen Möglichkeiten in beiden Sprachen gezogen wurden, gehört vor allem eine relativ große Ähnlichkeit in Bezug auf potenzielle Realisationen, aber es sollte auch erwähnt werden, dass es ebenso viele Abweichungen gibt, die teilweise durch zwischensprachliche Unterschiede und zum Teil auch durch künstlerische bzw. übersetzerische Freiheit bedingt sind.

Schlüsselwörter: Präpositivergänzung, Dependenzgrammatik, Präposition, Deutsch, Serbisch, Thomas Mann, *Schwere Stunde*, Kontrastierung.

Nevena Kovačević

**PREPOSITIONAL COMPLEMENT IN SERBIAN
AND GERMAN:
ANALYSIS OF REALISATIONS IN A THOMAS MANN'S
SHORT STORY**

Summary

After a brief presentation of the fundamentals of dependency grammar, on which this paper is based, and after introducing the characteristics of prepositions as a word class, of prepositional phrases and prepositional complements in German and Serbian language, this paper primarily aims to demonstrate an analysis of the realisations of prepositional complements in the original and the translation of Thomas Mann's short story *Schwere Stunde* (*Weary Hour*), in order to identify similarities and differences that exist in this area, but also to determine other tendencies that are typical for this class of complements. As the analysis of the selected corpus showed, the prepositional complement is present in both Serbian and German to a large extent and is characterized by numerous realisation possibilities. One of the most important conclusions reached in the process of comparing these possibilities in both languages include a relatively large similarity in terms of potential realisations. It should also be mentioned that there are numerous variances that partly depend on interlinguistic differences and partly come from artistic or translational freedom.

Key words: prepositional complement, dependency grammar, preposition, German, English, Thomas Mann, *Schwere Stunde*.

Sanja S. Markeljić*

Univerzitet u Kragujevcu

Filološko-umetnički fakultet

Katedra za anglistiku

UPOTREBA ŽENSKOG MORFOLOŠKOG RODA PRILIKOM NAVOĐENJA TITULA I ZANIMANJA ŽENA U ONLAJN NOVINAMA *BLIC* U PERIODU OD 2000. DO 2018. GODINE

U ovom radu bavimo se upotrebom ženskog morfološkog roda prilikom navođenja titula i zanimanja žena u novinarskim tekstovima onlajn lista Blic u periodu od 2000. do 2018. godine. Cilj rada je sagledati da li se upotreba ženskog morfološkog roda kretala uzlaznom putanjom u pomenutom periodu. U radu polazimo od pretpostavke da će istraživanje na korpusu od 285 onlajn novinarskih tekstova zabeležiti porast u upotrebi ženskog morfološkog roda zbog sve veće posvećenosti jezičkoj rodnoj ravnopravnosti i podizanju svesti o njenoj važnosti. Međutim, očekujemo da ćemo zabeležiti i nedoslednosti u njegovoj upotrebi jer je, kao što se u korišćenoj literaturi navodi, medijskim kućama dopušteno da samostalno odlučuju o primeni jezičkih i drugih aspekata medijske rodne ravnopravnosti. Sprovedeno istraživanje potvrdilo je obe navedene pretpostavke. Kvantitativnom i kvalitativnom analizom podataka došli smo do sledećih rezultata: (1) u periodu od 2000. do 2018. godine došlo je do osetnog porasta u upotrebi ženskog morfološkog roda prilikom navođenja titula i zanimanja žena; (2) rodno neosetljiv jezik odlikovao se povremenom upotrebom muškog morfološkog roda u slučaju imenica sa konkretnim ženskim referentom/ima u novinarskom tekstu; povremenom upotrebom skraćenica umesto punih oblika, kao i neslaganjem predikta i subjekta; (3) zabeležene su i nedoslednosti u upotrebi rodno osetljive terminologije: naizmenična upotreba i muških i ženskih morfoloških oblika za iste ili različite ženske referente na nivou teksta, pasusa ili čak rečenice.

Ključne reči: ženski morfološki rod, jezička rodna ravnopravnost, nedoslednost(i), *Blic*.

* Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet, Jovana Cvijića bb, 34000 Kragujevac; sanja.markeljic@filum.kg.ac.rs

1. O rodno osetljivom jeziku¹

U kritičkoj sociolingvistici dobro je poznat stav da je jezik mnogo više od neutralnog sredstva komunikacije. Iako se neretko može čuti da jezik oblikuju stvarni svet i govornici, a ne obrnuto, istina je da je jezik:

[...] jedno od najvažnijih sredstava za formiranje, utvrđivanje i reprodukovanje stavova i verovanja o tome šta je dobro, šta je loše, šta je prihvatljivo ili neprihvatljivo u našim društvima, odnosno, između ostalog, kako treba da se ponašaju muškarci i žene u različitim sferama društvenog života, u porodici, u školi, na poslu, na javnom mestu [...]. (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: 77)

Upravo zbog toga što jezik ima sposobnost da oblikuje našu percepciju stvarnosti, odnosno percepciju o tome šta žena treba da bude i gde je ženi mesto u društvu, ne treba ishitreno i s gnušanjem odbaciti pitanje da li je možda bolje reći *borkinja* umesto *borac*, samo zato što alternativa, zato što na nju nismo naviknuti, trenutno zvuči čudno, možda nekima i smešno. Kako Filipović i Kuzmanović Jovanović ističu:

Ukoliko prihvatimo ideju [...] da nije svejedno da li o muškarcima i ženama govorimo kao o *ljudima*, odnosno da su i *majke* i *očevi roditelji* (bez *roditeljke*), da su sve *učiteljice* i *profesorke*, *doktorke*, *lekarke*, *naučnice*, *direktorke*, *predsednice* zapravo *učitelji*, *profesori*, *doktori*, *naučnici*, *direktori*, *predsednici* [...] onda će nam vrlo brzo postati jasno da time zagovaramo jednu patrijarhalnu sliku sveta u kojem je zapravo muškarcu mesto na svim gore navedenim i drugim profesionalnim i javnim pozicijama, a da su žene na tim mestima u stvari slučajno, sticajem društvenih i istorijskih okolnosti koje su im „dozvolile“ da se školuju i postanu deo „muškog sveta“, odnosno, kako jedan srpski političar reče 8. marta 2012., da su muškarci ženama počeli da „ustupaju“ „svoja“ mesta u javnom životu, privredi, obrazovanju i politici. (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: 77–78)

Rodno osetljiv jezik jedan je od načina menjanja ovakve slike sveta. On se odnosi na „ponašanje u pisanoj i govornoj jezičkoj praksi tako da se pomoću je-

1 U ovom radu služićemo se terminom *rodno osetljiv jezik* da označimo upotrebu ženskog morfološkog roda prilikom navođenja titula i profesija žena, sve sa ciljem jezičke vidljivosti žena i borbe protiv diskriminacije. U literaturi koja se bavi pitanjima odnosa jezika i roda nude se i termini poput *rodno diferenciran* i *rodno nediskriminativan jezik*. Iako se pomenuti termini često koriste kao uzajamno zamenjivi, postoje, kako Cvetinčanin Knežević i Lalatović (2019: 31) ističu, relevantne razlike u značenju: „[k]ada kažemo rodno diferenciran jezik, naglašavam da je pogrešno koristiti muški rod kao „zamenu“ za ženski. Kada koristimo rodno senzitivn jezik, ističemo svoju opredeljenost da insistiramo na ravnopravnosti u jeziku. [...] Pod terminom rodno nediskriminativan jezik naglašavam da dostojanstven tretman žena u jeziku nije pitanje nečije proizvoljne osetljivosti, već se radi o tome da ne pristajemo na diskriminaciju.”

zika signalizira shvatanje o ravnopravnosti polova u društvu” (Savić 2009: 318). Normiranje i upotreba rodno osetljivog jezika imaju nekoliko važnih ciljeva. Prvi je svakako veća vidljivost žena u jeziku. Vidljivost žena u jeziku relevantna je zato što „jezička vidljivost razotkriva ono što je u društvu stvarnost: prisustvo, negde i dominacija, žena na javnim i društvenim funkcijama i u pojedinim profesijama” (Savić 2009: 304), kao i ženski doprinos civilizaciji. Kada u udžbenicima matematike piše da „[su] [m]atematičari već oko 1840. godine pisali prve kompjuterske programe” ovako formulirana rečenica „upućuje na pomisao da se radi o muškarcima, a poznata je činjenica da je prvi kompjuterski program napravila matematičarka Ejda Lavelas” (Savić i dr. 2009: 9).

Stavovi kako laika tako i akademskih stručnjaka u vezi sa rodno osetljivim jezikom i njegovom implementacijom su mešoviti. Na jednoj strani nalaze se oni koji rodno osetljivi jezik vide kao prepreku prirodnom razvoju jezika i koji smatraju da je dovoljno da se žena podrazumeva, tj. ima u vidu prilikom upotrebe muškog morfološkog roda. U intervjuu za *Blic*, Bugarski upozorava da „ako se jezik posmatra kroz feminističke interpretacije, doći će se do dogmatskog, ideološkog posmatranja stvari, pa i do silovanja jezika, ako želite. To može stvoriti suprotan efekat i biti kontraproduktivno” (*Blic*, 25.09.2017.). Mogu se takođe čuti i stavovi „da se upotrebom rodno osetljive terminologije vrši nasilje nad jezikom, da većina termina nije u duhu srpskog jezika i da zvuče „rogobatno” (Milanović, Subašić i Opačić 2017: 73–74). Ovi argumenti svode se na stav da se pripadnici feminističke lingvistike izjvljavaju nad jezikom i da će jezik postati, ako već nije postao, žrtva iracionalnih zahteva.

U nešto ređe, ali ipak može se čak reći zabrinjavajuće pritužbe spadaju i ubeđenja pojedinih akademskih stručnjaka da rodno osetljiva terminologija ne zvuči podjednako ozbiljno kao neutralna, tj. terminologija data u muškom morfološkom rodu. Milanović, Subašić i Opačić (2017: 76) beleže izjavu jedne od svojih ispitanica koja kaže: „Meni je bio problem da prelomim i kažem da sam istoričarka umetnosti[.] [I]mala sam utisak da je to manje vredno u odnosu na istoričara umetnosti. Ne znam zašto je to tako, to je neracionalno, ali mi je istoričar umetnosti zvučalo važnije, zvaničnije.” Na pomenuto se nadovezuje i zapažanje da se:

[...] brisanje ženskog roda [čak] iz preovlađujuće ženskih zanimanja shvata kao potvrda profesionalnosti. Što je funkcija koju žena obavlja prestižnija, to su očekivanja da se ona oslovljava u muškom rodu sve više podrazumevana. Tako u zvaničnom javnom govoru nemamo dekanke i rektorke, a neretko smo sa skupštinske govornice čuli da se predsednici Skupštine obraća sa 'gospođa predsedniče'. (Cvetinčanin Knežević i Latatović 2019: 16)

Pored iracionalnih subjektivnih stavova i bojazni za jezik, jedna od prepreka upotrebi rodno osetljivog jezika su same žene, čak i visokoobrazovane žene. Često se dešava da žene smatraju da je upravo upotreba ovakve terminologije oblik diskriminacije jer se tako samo dodatno pravi razlika između žene i muškarca, kao i da je takav jezik tek puka formalnost koja neće poboljšati položaj žena u društvu, u kojem je inače, podela na muške i ženske profesije i poslove u okviru domaćinstva sasvim prirodna i prihvatljiva (Milanović, Subašić i Opačić 2017: 74; Ignjatović 2017: 480). Navedenim pritužbama pridružuju se autori, naročito predstavnici strukturalne lingvistike, koji smatraju da rodno osetljivi jezik, naročito navođenje imenica oba roda (na primer, naučnici i naučnice) narušava jezičku ekonomiju, tj. da se upotrebom rodno osetljivih termina jezik nepravedno opterećuje (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: 82).

Na drugoj strani su autori koji odobravaju rodno osetljiv jezik kao neophodnu i pozitivnu promenu: Savić (2009: 303) smatra da je odnos jezika i roda „prostor za jezičku kreativnost” i da je jezička norma pre svega „rezultat dogovora stručnjaka za jezik o nekom datom pitanju”. Stoga, Savić (2009: 301) zaključuje da iako nije uvek moguće naći odgovarajuću jezičku reprezentaciju za zanimanja i titule žena, to nije razlog za odustajanje, naprotiv, pred stručnjacima je izazov da „istraže i ponude nove forme koje će zatim postati norma u jeziku”. Sličnog stava je i Klajn, koji u intervju za *Blic* ističe da je:

[p]romena potrebna, najpre da bi jezik bolje gramatički funkcionisao. Prigodan primer u tom smislu je da je „psiholog nešto rekla detetu”, gde uočavamo neslaganje subjekta sa predikatom. Ukoliko je u pitanju ženska osoba, onda ona mora imati i poseban naziv u struci – smatra Klajn. (*Blic*, 25.09.2017.)

Osim isticanja da srpski jezik poseduje mehanizme za rodno osetljiv jezik, zagovornici ovakog jezika njegovu upotrebu smatraju pitanjem ljudskih prava. Prema Savić, rodno osetljiv jezik je termin kojim se pokazuje težnja da jezik pomogne u ostvarivanju ljudskih prava: „[p]rema Deklaraciji o ljudskim pravima (1948) nije dozvoljen bilo koji oblik diskriminacije u društvu, a jezik bi trebalo da signalizira nastojanje društva da otkloni oblike diskriminacije (prema rasnoj, etničkoj, polnoj, starosnoj, rodnoj ili seksualnoj i svakoj drugoj pripadnosti)” (Savić i dr. 2009: 5). Ono što jezičku diskriminaciju omogućava, prema Savić, jeste da o pravilnoj i nepravilnoj upotrebi jezika uglavnom, ako ne i isključivo odlučuju pripadnici muškog pola. Tako norma odražava mušku perspektivu i marginalizuje žensku. Postojanje jezičke diskriminacije izazvane muškim delovanjem ne postavlja se kao pitanje, već se smatra da je sama priroda jezika takva. Ovim se

implicitno poručuje da se povodom muškog kao neutralnog roda ne može ništa učiniti, što Savić, koja rešenje vidi u normiranju rodno osetljivog jezika, smatra zabludom. Treba iskoristiti bogat morfološki inventar i produktivne nastavke za obeležavanje imenica u ženskom rodu i na taj način se boriti protiv svih oblika verbalnog seksizma², sve vreme imajući na umu da je standardizacija jezika pre svega društveno i političko, a ne jezičko pitanje.³ Drugim rečima, ono što se smatra prirodnim je ustvari društveno konstruisano, kao i sam rod⁴, od strane jezičke elite, i stoga podložno modifikaciji.

2. Zašto mediji?

Zašto se od svih sfera u kojima se rodno osetljivi jezik može koristiti fokusirati baš na materijal koji dolazi iz sfere štampanih medija, tj. njihovih elektronskih pandana? Drugim rečima, zašto je baš u navedenoj sferi bitno, ako ne i neophodno dosledno koristiti rodno osetljivi jezik? Mediji su svakako lako dostupni širokim narodnim masama i zbog toga „[oni] imaju nedvosmisleni ulogu u promovisanju rodne ravnopravnosti, bilo putem implicitnih i eksplicitnih poruka, bilo putem izbora jezičkih oblika [...]” (Ignjatović 2017: 484). Mediji ne samo da izveštavaju o stvarnosti, oni je u isto vreme konstruišu, oblikuju svest pojedinca i javno mnjenje i istovremeno plasiraju različite vrednosne sisteme (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: 77; Begović 2016: 64). Takođe, treba istaći da „[u] koliko u medijima nisu vidljive visokoobrazovane i žene sa integritetom koje suvereno i kompetentno govore o temi o kojoj se raspravlja, daleko će se sporije događati emancipacija od patrijarhalnog stereotipa i teže će žene postajati istinski autoriteti (Begović 2016: 63)”.

2 „Pitanje seksizma u jeziku prvi put je pokrenuto 1987. godine na 24. zasedanju Generalne konferencije i tada je upućen apel za izbegavanje rodno određenog jezika u UNESCO-u a Generalna konferencija je usvojila rezoluciju koja se bavi ovim pitanjem (24C/Rezolucija 14.1)” (Milinkov 2016: 37).

3 „Uglavnom se pominju 13 produktivnih nastavaka za označavanje imenica ženskog roda u srpskom jeziku (Milan Ajdžanović 2008) od kojih su neki veoma produktivni: –ica (poslanica), –ka (doktorica), –kinja (prvakinja), –uša (sponzoruša). Treba dodati da jedna ista imenica za zanimanje ili titulu može imati i dve ili više nastavačkih realizacija (doktorica/doktorica, šefica/šefovića, dekanica/dekanica...) širom geografskog područja srpskog jezika” (Savić i dr. 2009: 11).

4 Rod (engl. *gender*) je pre svega društveno konstruisana kategorija i jasno je odvojena od pola (engl. *sex*). Pol je biološka konstanta i kao takva ne podleže promenama. Pol se svodi na hromosome koje svako živo biće poseduje: u slučaju muškaraca radi se o paru XY, u slučaju žena o paru XX. Rod, s druge strane, daleko je kompleksnija kategorija koja se dovodi u vezu sa kategorijama femininiteta i maskuliniteta, odnosno u vezu sa tim šta znači biti muškarac, odnosno žena u jednoj određenoj kulturi. Drugim rečima, rod je društveno konstruisana, istorijski promenjiva interpretacija pola.

3. O smernicama za rodno osetljivu upotrebu jezika

Jezičkim aspektom rodne ravnopravnosti bavila se Svenka Savić. Ona u svom radu *Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika* daje sledeće korisne smernice u vezi sa upotrebom rodno osetljivog jezika i rodno osetljivim izveštavanjem (za opširnije detalje videti Savić 2009: 306–316):

1. Slediti osnovno pravilo za građenje rečenice u srpskom jeziku: subjekat i predikat se moraju slagati u rodu, broju i licu.
2. Upotrebljavati dosledno formu ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gde je to moguće.
3. Odabrati iz postojećeg inventara onu jezičku formu koja najbolje odgovara vašoj intuiciji za jezik: za zanimanja i titule koje mogu imati više sufiksa.
4. Odviknuti se od nekih ustaljenih izraza kojima se vređaju neke grupe građana i građanki.
5. Koristiti paralelne forme u rečenici ako se preporuka odnosi i na muškarce i na žene.
6. Koristiti kreativno razne forme rodno osetljivog jezika prilikom oblikovanja teksta.
7. Pisati titule i zanimanja žena u punom obliku, a izbegavati pisanje skraćenica uz lično ime i prezime.
8. Navoditi punu identifikaciju za svaku osobu posebno ukoliko saopštavate o (bračnom) paru.
9. Primeniti pravila rodno osetljivog jezika u prevodu na srpski jezik iz nekog stranog jezika.
10. Predložena uputstva valja primeniti u tekstovima (upitnika, anketa, formulara, zatim konkursa i oglasa).
11. Izbegavati upotrebu etikete za oslovljavanje ili identifikovanje ženske osobe prema bračnom statusu.
12. Izbegavati primere (naročito u udžbeničkoj literaturi) u kojima su muškarac i žena u stereotipnim ulogama (na primer, za suprotne rečenice u gramatici). (Savić 2009: 317)

Pošto se u radu bavimo pre svega jezičkim aspektom izražavanja rodne ravnopravnosti, tačnije upotrebom ženskog morfološkog roda u te svrhe, prilikom analize jezika konkretnog novinarskog teksta pratićemo da li su se pisci teksta pridržavali sledećih smernica: (1), (2), (3), (5), (7).

4. Analiza korpusa i rezultati istraživanja

Prilikom odabira izvora za prikupljanje korpusa, odlučili smo da se ograničimo na one listove čiji se tekstovi često koriste za potrebe prikupljanja korpusne građe u naučnim istraživanjima. Uvidom u naučne radove koji se bave različitim aspektima novinarskog diskursa, uključujući i rodno osetljivim aspektima, uočili smo da autori radova koriste listove različitog karaktera, najčešće *Politku*, *Danas*, *Blic*, *Večernje novosti* i *Kurir*. Odabir lista *Blic* je u izvesnoj meri bio nasumičan, zasnovan na činjenici da se ovaj list već koristi kao relevantan izvor za razna jezička istraživanja novinarskog diskursa. Takođe, pošto je *Blic* lako dostupan list, kako u elektronskom tako i u štampanom obliku, i pošto je njegov sadržaj primamljiv velikom broju ljudi, često i zbog njegove polutabloidne i senzacionalističke prirode, on može da doprinese većoj vidljivosti žena i upoznavanju čitalačke publike sa rodno osetljivom terminologijom ukoliko njegovi urednici i pisci članaka ispoštuju sve preporuke u vezi sa pravilnom primenom rodno osetljivog jezika. Ovo ga, smatramo, čini jako zanimljivim za istraživanje. Pored svega navedenog, pošto sadržaj ovog lista uključuje širok dijapazon tema, od kojih se neke tiču žena, smatramo da ćemo u tekstovima ovog lista pronaći korisnu građu za naš korpus. Odlučili smo da građu prikupljamo iz arhiviranih onlajn izdanja ovog lista iz sledećih razloga: arhiva lista *Blic* (<https://www.vesti.rs/arhiva/>) lako je dostupna, obiluje velikim brojem tekstova iz različitih godina i tekstovi se s lakoćom mogu pretraživati.

Na primeru onlajn novina *Blic* bavimo se upotrebom ženskog morfološkog roda prilikom navođenja profesija i titula žena u novinarskim tekstovima pomenutog lista u slučaju sledećih imenica: (1) imenica u jednini sa konkretnim ženskim referentom u datom novinarskom tekstu: na primer, da li je *premijer* ili *premijerka* Brnabić nešto rekla ili uradila; (2) imenice u množini sa konkretnim ženskim referentima u datom novinarskom tekstu, na primer da li su se sastali *premijeri* Ana Brnabić i Teresa Mej ili su se sastale *premijerke* Ana Brnabić i Teresa Mej.

Ovo istraživanje sprovedeno je na korpusu od 285 tekstova iz novinskog lista *Blic*. Pratimo promene u učestalosti upotrebe rodno osetljive terminologije u periodu između 2000. i 2018. godine. Prilikom odabira vremenskog raspona, vodili smo računa o tome da odaberemo dovoljno dug period u kojem opravdano možemo očekivati promene, čak i značajne pomake, u upotrebi rodno osetljivog jezika. Kao početnu godinu našeg istraživanja uzeli smo 2000. godinu, kada se na Paliću organizuje prva od tri do sada održane konfe-

rencije, Ženska platforma za razvoj Srbije, koja je za cilj imala „da žene, ženska perspektiva i potrebe žena postanu vidljive i uticajne u javnom prostoru” i da time rodna ravnopravnost u zemlji Srbiji prestane da bude „zadnja rupa na svirali” (Gligorijević 2016). Pored navedene konferencije, ovaj period obeležili su i važni događaji vezani za jezičku rodnu ravnopravnost, poput usvajanja i prevođenja engleskog termina *gender sensitive language* početkom 21. veka, objavljivanja *Kodeksa neseksističke upotrebe jezika* (Savić 2004), *Kodeksa rodno osetljivog medijskog izveštavanja* (NVO Peščanik, 2005/2006) i *Vodiča za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji: Preporuke i dosadašnja praksa* (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012). Odabrani period takođe su obeležile i važne rasprave jezičkih stručnjaka, o kojima je već bilo reči, kao i važna naučna istraživanja koja sve više skreću pažnju na relevantnost njegove primene u sferama izuzetne vidljivosti, poput medija (Savić 2009, Savić i dr. 2009, Filipović 2009, Begović 2016, Ignjatović 2017). Mišljenja smo da je kombinacija svega navedenog u odabranom periodu (pokretanje pitanja vidljivosti žena, usvajanje i rasprave o rodno osetljivoj terminologiji, stvaranje konkretnih priručnika za primenu rodno osetljivog jezika) mogla znatno doprineti većoj i rasprostranjenijoj upotrebi rodno osetljivog jezika u sferi medija, kojoj *Blic* pripada. Kao završnu godinu našeg istraživanja izabrali smo 2018. godinu, jer smo do ove godine prikupili dovoljno podataka koji potvrđuju našu inicijalnu pretpostavku o upotrebi ženskog morfološkog roda i većoj vidljivosti žena.

Počev od 2000, iz svake godine odabrano je po 15 novinarskih tekstova. S obzirom na to da su tekstovi u kojima je fokus bio na ženama ili u kojima se žene barem pominju, naravno uz navođenje titule i/ili profesije, varirali u broju u zavisnosti od meseca do meseca, nije bilo moguće ograničiti se samo na jedan mesec u svakoj godini. Stoga, tekstovi koji sačinjavaju korpus i koji su citirani u ovom delu rada kao reprezentativni primeri preuzeti su iz različitih, nasumično odabranih meseci. Takođe, u samom radu se nismo ograničili na jedan konkretan diskurs. Tekstovi koji čine korpus rada dolaze iz oblasti politike, nauke, obrazovanja, društva i kulture. Cilj rada je pokazati promene u učestalosti upotrebe ženskog morfološkog roda, odnosno dati odgovor na pitanje da li se od 2000. godine upotreba ženskog morfološkog roda, kao jednog od načina izražavanja jezičke rodne ravnopravnosti, kretala uzlaznom putanjom.

U radu polazimo od sledećih pretpostavki: očekujemo da ćemo zabeležiti porast u upotrebi ženskog morfološkog roda s obzirom na to da se „Srbija, kao i većina zemalja u regionu, Evropi i u svetu, već duži niz godina/dece-

nija bavi [...] pitanjima afirmacije rodne ravnopravnosti i afirmacije žena u svim domenima društvenog, političkog, javnog i privatnog života” (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: 10). Međutim, ne očekujemo potpunu doslednost u upotrebi rodno osetljive terminologije na nivou tekstova u okviru svake godine s obzirom na to da „u Srbiji još uvek nije priređen jedinstven i sveobuhvatan Kodeks za rodno osetljiv pristup medijima, koji bi uključivao sve aspekte medijskog života” uključujući adekvatnu i doslednu „primenu rodno osetljivog jezika u medijskom diskursu, te je svakoj medijskoj kući i svakoj akterki/akteru u medijima prepušteno da na osnovu sopstvene slike stvarnosti obrađuju ili ne rodno osetljive teme, koriste ili ne rodno osetljiv jezik i podržavaju ili menjaju stereotipnu sliku žena u medijima” (Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: 10–11). Takođe, poznato je da „srpski jezički standard još nije ni pokušao da razreši probleme ženskog morfološkog roda na jedan sistematičan način, te je u velikom broju slučajeva nejasno ni na koji način bi se u određenom slučaju formirala imenica ženskog roda” (Filipović 2009: 126).

4.1. Kvantitativni prikaz rezultata istraživanja

U Tabeli 1 kvantitativno prikazujemo rezultate sprovedenog istraživanja. U skladu sa podacima navedenim u tabeli, na sledeći način opisujemo promene u učestalosti upotrebe ženskog morfološkog roda: sprovedeno istraživanje potvrdilo je prvu iznetu pretpostavku u prethodnom delu rada. U periodu od 2000. do 2018. godine došlo je do приметnog porasta u upotrebi ženskog morfološkog roda prilikom navođenja titula i profesija žena. U početnoj korpusnoj godini, 2000, u svega tri teksta pisci su dosledno koristili ženski morfološki rod da bi u 2018. godini pisci u čak 13 od 15 tekstova koristili dosledno pomenuti morfološki rod. Odnos između upotrebe ženskog i muškog morfološkog roda varirao je u zavisnosti od vremenskog perioda. Ukoliko bi nam ovo bio kriterijum, istraživani period možemo podeliti na dve vremenske celine: period od 2000. do 2005. koji karakteriše slabija upotreba ženskog morfološkog roda u odnosu na muški i period od 2006. do 2018. godine koji karakteriše slabija upotreba muškog morfološkog roda (s izuzetkom 2010. godine). U okviru drugopomenutog perioda bismo izdvojili kao bitan period od 2015. do 2018. godine gde se po prvi put primećuje osetna razlika između rodno osetljivih i rodno neosetljivih tekstova.

Tabela. Kvantitativni prikaz rezultata istraživanja

Godina /Tekst	Rodno osetljiv tekst ⁵	Rodno neosetljiv tekst	Mešoviti tekst	Ukupan broj tekstova
2000.	3	10	2	15
2001.	2	13	0	15
2002.	5	8	2	15
2003.	7	8	0	15
2004.	5	10	0	15
2005.	6	7	2	15
2006.	8	4	3	15
2007.	7	5	3	15
2008.	8	6	1	15
2009.	7	6	2	15
2010.	6	9	0	15
2011.	9	3	3	15
2012.	9	5	1	15
2013.	9	5	1	15
2014.	10	4	1	15
2015.	12	1	2	15
2016.	12	1	2	15
2017.	13	1	1	15
2018.	13	2	0	15

Ono što je takođe bitno istaći jeste (ne)stabilnost zabeleženog porasta u upotrebi ženskog morfološkog roda u različitim godinama. Ukoliko uporedimo samo broj rodno osetljivih tekstova po godini, primetno je da porast u učestalosti upotrebe nije uvek bio stabilan i ravnomeran. Sve do 2011. godine naizmenično se nižu situacije u kojima je broj rodno osetljivih tekstova u prethodnoj korpusnoj godini za izvestan broj veći od onog u godini koja sledi i obratno. Stabilan porast, tj. porast u svakoj ili svakoj drugoj,

5 U ovom radu pod rodno osetljivim novinarskim tekstom smatramo tekst u kojem se koristi ženski morfološki rod prilikom navođenja naziva titula i zanimanja. Drugim rečima, termin rodno osetljivi tekst koristimo u znatno užem smislu, jer rodna osetljivost ne podrazumeva samo jezički aspekt, već niz drugih aspekata poput izbegavanja uvredljivih i neprimerenih stereotipa, predrasuda i karakterizacija žena. Uzmimo naslov poput Seksi tužiteljka je tajno političko oružje Vladimira Putina. Ukoliko posmatramo samo jezički aspekt navedenog naslova, možemo reći da je on rodno osetljiv jer je upotrebljen ženski morfološki rod: žena se jezički ne podrazumeva, jasno je da se radi o ženi na važnoj poziciji. Međutim, o tužiteljicama ne treba pisati kao o starletama. Da li je tužiteljka seksi ili nije nebitno je s obzirom na to da dobar fizički izgled nije i ne bi trebalo da bude preduslov za posao tužioca/tužiteljke. Drugim rečima, o ženama na visokim pozicijama ne treba pisati kao o seksualnim objektima. Ukoliko se naslov sagleda iz opisane perspektive, postaje jasno da on nije rodno osetljiv. Primerima ovog tipa, odnosno ovim aspektima rodne osetljivosti, nećemo se baviti u ovom radu.

trećoj... narednoj godini, karakteriše period od 2011. do 2018. godine. Bez obzira na stabilnost ili relativnu nestabilnost u broju rodno osetljivih tekstova, krajnji, zadovoljavajući, rezultat je da se upotreba ženskog morfološkog roda u ovom periodu kretala uzlaznom putanjom, što se vidi ukoliko uporedimo prvu i poslednju korpusnu godinu.

Takođe, za sam kraj, treba skrenuti pažnju na to da istraživani period karakteriše fenomen takozvanih mešovitih tekstova (videti poglavlje 5.4 za definiciju i primere), čiji broj varira od godine do godine, ali nikada ne prelazi broj 3 i u okviru svake godine je konzistentno daleko manji od broja tekstova koji su, nazovimo ih, čisti, tj. samo ili rodno osetljivi ili rodno neosetljivi.

5. Opis i interpretacija kvantitativnih rezultata

5.1. Rodno osetljiv jezik u novinskim tekstovima lista Blic

Rodno osetljiv jezik ilustrujemo sledećim primerima iz obrađenog korpusa, gde pisci tekstova, koristeći adekvatne sufikse, koriste rodno osetljive lekseme:

- 1) Bivši američki državni sekretar Kolin Pael (76) priznao je da je pre deset godina slao „veoma privatne” imejlove 30 godina mlađoj rumunskoj diplomatkinja Korini Kretu (45), ali poriče da je bio u ljubavnoj vezi s njom. (*Blic*, 2.8.2013.)
- 2) Kontrolorka Bus plusa Katarina S. (32) pretučena je večeras oko 19 i 10 sati na autobuskom stajalištu u Gandijevoj ulici 120, nakon što su, u autobusu na liniji 95 na nju nasrnula dvojica muškaraca zatečena bez karte. (*Blic*, 9.7.2013.)
- 3) Glavna republička inspektorka rada Mira Bošnjak navela je da su poslodavci davali otkaze trudnicama i ženama na porodijskom odsustvu. (*Blic*, 8.4.2008.)
- 4) Počinje s Keltima, a završava se početkom XX veka sa prvom beogradskom arhitektinjom Jelisavetom Načić, koja je projektovala stepenice na prilazu Savskom šetalištu, kao i veliko stepenište duž Savske leje. (*Blic*, 30.9.2008.)
- 5) Predsednica parlamenta Slavica Đukić-Dejanović raskinula je ugovor sa „Galenikom”. (*Blic*, 29.6.2009.)
- 6) Sanja Čeković, kandidatkinja za budućeg šefa poslaničke grupe SPO, kaže za 'Blic' da je GO stranke na sednici održanoj u nedelju, 27. februara, nezadovoljan dosadašnjom aktivnošću u okviru saradnje sa NS, odlučio da se formira samostalni poslanički klub stranke. (*Blic*, 1.3.2005.)
- 7) Gradonačelnica Novog Sada Maja Gojković izjavila je da joj nepoznate osobe prete ubistvom i da su takve poruke sve učestalije, zbog čega je dobila i policijsko obezbeđenje. (*Blic*, 24.3.2005.)

- 8) U istom upravnom odboru je i poslanica G17 plus Branka Bošnjak, koja po tom osnovu prima mesečno 20.000 dinara. Kaže da je zbog bavljenja politikom izgubila platu od nekoliko hiljada evra koju je zarađivala u projektnom birou. (*Blic*, 1.4.2006.)
- 9) Istini za volju, ne upućuju sve televizije svojim dramatičnim najavama najvažnijih dnevnih vesti na potrebu temeljnog uništavanja kokošaka, podseća komunikološkinja dr Dubravka Valić-Nedeljković, aludirajući na trenutnu planetarnu histeriju – ptičji grip. (*Blic*, 25.10.2005.)
- 10) Direktorka Centra za kulturnu dekontaminaciju Borka Pavićević istakla je da je Srbija prekidom pregovora s EU poražena i da se 'ostatak zaostalosti od 1991. godine uvećao'. (*Blic*, 8.5.2005.)
- 11) Predsednica Skupštine Srbije Nataša Mičić izjavila je juče da nije obavezna da u roku od 60 dana raspiše nove predsedničke izbore u Srbiji. (*Blic*, 11.12.2002.)
- 12) I Latinka Perović, istoričarka, ocenjuje da se danas teško može govoriti u klasičnim kategorijama. (*Blic*, 9.1.2007.)
- 13) Nekadašnja ambasadorka u Meksiku Vesna Pešić kaže da stanje nije dobro, ali da smatra da se pod racionalizacijom diplomatije koja se ovih dana najavljuje krije samo prosta smena stranačkih kadrova. (*Blic*, 13.8.2007.)
- 14) Edit Vilma Konor (77) ušla je u Ginisovu knjigu rekorda kao najstarija bodibilderka na svetu. (*Blic*, 30.5.2012.)
- 15) Komunalna policajka A. Đ. iz Kraljeva uhvaćena je kako krade sveže meso i suhomesnate proizvode u marketu u Kraljevu. Kako saznajemo, policajka je u tom trenutku, u marketu bila sa svojom ćerkom. (*Blic*, 15.10.2016.)
- 16) Psihološkinja Radmila Grujičić ukazuje na to da je najvažnije sagledati pozadinu incidenta ili zločina, jer sam napad je „kap koja je prelila čašu”. (*Blic*, 21.2.2018.)

5.2. Rodno neosetljiv jezik u novinskim tekstovima lista Blic

U ovom delu rada dajemo osnovne karakteristike zabeleženog rodno neosetljivog jezika u istraživanom korpusu:

a. pisci tekstova nisu se potrudili da koriste rodno osetljive nazive gde god je to bilo moguće, čak ni u slučajevima kada su ekvivalenti bili dostupni, čak i korišćeni u okviru drugih tekstova bilo za iste ili različite ženske referente u okviru iste korpusne godine. Tako, u nekim tekstovima imamo *predsednice*, *šefice*, *ministarke*, *kancelarke*, *kandidatkinje*, *novinarke*, *profesorke*, *komunikološkinje*, dok u dole navedenim tekstovima:

- 1) Predsjednik Skupštine Nataša Mičić obrazložila je da ne može da uvrsti u dnevni red sednice predlog za raspisivanje vanrednih izbora, jer se po hitnom postupku donose samo zakoni, ali ne i predlozi u formi preporuke. (*Blic*, 12.12.2001.)
 - 2) Šef delegacije Evropskog parlamenta za jugoistočnu Evropu Doris Pak juče je u Beogradu rekla da trojica bivših oficira JNA koje je Haški tribunal optužio za ratne zločine u Vukovaru moraju biti predati Tribunalu. (*Blic*, 4.12.2001.)
 - 3) Republički ministar za saobraćaj i telekomunikaciju Marija Rašeta-Vukosavljević i ministar za saobraćaj i vodosnabdevanje Republike Mađarske Janoš Fonadi potpisali su sporazum o izgradnji autoputa Budimpešta-Beograd. (*Blic*, 20.11.2001.)
 - 4) Nemački kancelar Angela Merkel izjavila je da je sasvim moguće da pitanje rešavanja statusa Kosova i Metohije bude jedno od centralnih spoljnopolitičkih pitanja na samitu G8, ali i dodala da nije cilj da na tom skupu bude doneta odluka. (*Blic*, 6.6.2007.)
 - 5) Predsednički kandidat Pokreta snaga Srbije Milanka Karić ocenila je danas da u Srbiji ima sposobnih žena koje su spremne da preuzmu vođenje državničke politike. (*Blic*, 5.1.2008.)
 - 6) Nemački ministar ekonomije Brigit Cipriz otputovaće u četvrtak, 23. februara, u Pariz radi razgovora o preuzimanju „Opela” sa njenim francuskim kolegom Mišelom Sapenom. (*Blic*, 21.2.2017.)
 - 7) Novinar Bojana Lekić je ocenila da se mediji gase da bi se narodu zatvorile uši, oči i usta. Ona je naglasila da ljudi u Srbiji jako malo znaju o tome šta su njihova prava, pa samim tim dolazi do neinsistiranja na tim pravima, čak i od strane medija. (*Blic*, 23.5.2000.)
 - 8) Opet ne samo što su izneverili predizborna obećanja već sastav parlamenta ukazuje da je pitanje žena jedno od ključnih u Srbiji. Nedovoljna zastupljenost u parlamentu automatski znači i neverovanje u ženske ekspertske potencijale – kaže za 'Blic' profesor Saobraćajnog fakulteta u Beogradu Nataša Gospić (*Blic*, 14.2.2007.)
 - 9) Politički govor u Srbiji poboljšao se prošle godine i postao je civilizovaniji. Ljuti protivnici birali su varijantu elegantnog političkog obračuna, a teške reči i uvrede ustupile su mesto humoru koji je prihvatljiviji način da se umanjí važnost rivala u duelu, kaže za 'Blic' kulturolog i komunikolog Zorica Tomić. (*Blic*, 8.1.2005.)
- b. uočeno je povremeno neslaganje subjekta sa prediktom s ciljem da se u odsustvu konkretnog imena čitaocu nedvosmisleno ukaže na činjenicu da je pome-

nuti sekretar, portaprol, tužilac itd. žena, čime se, kako Klajn (Blic, 25.09.2017.) ispravno upozorava, narušava gramatička struktura rečenice:

- 10) Lepo je to ukoliko je spaljivanje izbornog materijala s neuspelih izbora najvažniji politički događaj i sjajno je to što DSS ima vremena da se time bavi – rekla je sekretar RIK. (Blic, 24.12.2002.)
- 11) Portparol SD ocenila je da postoje 'otuđeni centri policije i vojne moći', dodavši da bi Resor državne bezbednosti trebalo da postane 'posebna agencija van MUP'. (Blic, 17.11.2001.)
- 12) Portparol Tribunala je poručila, da prema mišljenju tog suda ono čime bi trebalo da se.... (Blic, 3.9.2007.)
- 13) Glavni tužilac je kazala kako je u pitanju kombinacija dve stvari – da se Mladić dobro krije i da oni koji ga traže možda nisu dovoljno dobri in svom poslu. (Blic, 22.12.2007.)

c. uočena je povremena upotreba skraćenica umesto punih oblika za profesije i titule. Bez obzira na to što se iste skraćenice mogu koristiti i za muškarce i za žene (npr. prof. dr Gordana Popović (14) i prof. dr Mićo Oljača (15)), u slučaju ženskih referenata ovo i dalje smatramo rodno neosetljivim jezikom jer, u skladu sa preporukama (videti poglavlje 3), titule i zanimanja žena treba navoditi u punom obliku i treba izbegavati pisanje skraćenica uz lično ime i prezime.

- 14) Ličnost od životnog stila za 2018. je prof. dr Gordana Popović koja u Direktoratu za nauku Evropske komisije u Briselu potpisuje budžet od 13,5 milijardi evra za naučne projekte. (Blic, 17.12.2018.)
- 15) Skup je vodila dipl.hem. zaštite životne sredine Vesna Radovanović, dok je uvod u priču o preciznoj poljoprivredi pružio redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu, prof. dr Mićo Oljača, a predstavnici tri kompanije – Vekom Geo, Livona i AI Rawafed Srbija – preneli su svoja praktična iskustva. (Blic, 18.10.2018.)

5.3. Rodno osetljiv i rodno neosetljiv jezik u mešovitim tekstovima

Pod mešovitim tekstovima podrazumevamo tekstove u kojima se za jednog ili više ženskih referenata koristi i ženski i muški morfološki rod, bilo na nivou rečenice, pasusa ili celog teksta. Drugim rečima, u ovim tekstovima zatičemo proizvoljnu kombinaciju rodno osetljivih i rodno neosetljivih jezičkih oblika. U skladu sa pomenutim kategorijama takozvane mešovite tekstove možemo pode-

liti u dve grupe: prvu grupu čine tekstovi u kojima se za žensku osobu u jednom delu teksta koristi ženski morfološki rod, dok se u drugom delu istog teksta iz nepoznatih razloga koristi muški morfološki rod. Pomenuto ilustrujemo sledećim primerima iz obrađenog korpusa. U primerima (1–3) pisac teksta nedosledno koristi ženski morfološki rod za dve različite ženske osobe čije se profesije pominju u tekstu:

1) [...] Dragana Jovanović, portparol ND, ocenila je za naš list da ima smisla da DOS postoji sve dok može da se postigne dogovor o rešavanju ključnih pitanja, ali ‘životnih pitanja, a ne političko-filozofskih’.

Bojan Kostreš, potpredsednik LSV, mišljenja je da postoje krupne teme o kojima DOS ne može da se dogovori, ali da postoje i one o kojima je dogovor moguć.

– Ukoliko se o krupnim temama kao što su reforme ne može postići konsenzus, onda DOS treba da se redefiniše i to tako što bi koaliciju napustili oni koji ne mogu da se okupe oko Vlade Srbije. To što DOS ne može da se dogovori o predsedničkim izborima i podršci jednom kandidatu nije razlog da se raspadne – rekao je Kostreš.

[...] Gordana Čomić, potpredsednica DS, istakla je za ‘Blic’ da DOS postoji kao tehnička koalicija koja je na sebe preuzela obavezu da promeni državu kao takvu. (*Blic*, 3.12.2002.)

2) Potpredsednica Vlade Ivana Dulić-Marković podneće danas privatnu tužbu protiv poslanika SRS Gorana Cvetanovića, zbog toga što je vređao članove njene porodice, najavila je funkcioner G17 Snežana Stojanović-Plavšić. Ona je rekla da je Cvetanović, koji je i predsednik SO Leskovac, pre nekoliko dana za skupštinskom govornicom u ovom gradu ponovo progovorio jezikom mržnje, šovinizma i netolerancije. (*Blic*, 2.8.2006.)

3) Sat vremena kasnije, Cvetanović je u pratnji oko 200 aktivista SRS i SPS istom tužilaštvu predao krivičnu prijavu protiv narodnog poslanika G17 Snežane Plavšić-Stojanović, njenog supruga Željka i juče smenjene direktorke Zdravstvenog centra u Leskovcu Ljiljane Cocić zbog sumnje da su zloupotrebili službeni položaj, odbivši da kaže o čemu je reč kako ne bi remetio istragu. (*Blic*, 3.8.2006.)

U drugom slučaju uočenom u obrađenom korpusu, pisac teksta nedosledno koristi ženski morfološki rod za jednu istu žensku osobu koja se pominje u konkretnom tekstu. Pomenuto ilustrujemo primerima (4) i (5) gde tužilac Karla Del Ponte postaje tužiteljka:

4) Glavni tužilac Haškog tribunala Karla del Ponte izrazila je juče nezadovoljstvo zbog nesaradnje SR Jugoslavije s Tužilaštvom u Hagu i pozvala vlasti u Beogradu

da izruče predsednika Srbije Milana Milutinovića čim mu početkom januara istekne mandat. Del Ponteova i tužilac Džefri Najs precizirali su, na vanrednoj konferenciji za novinare, da jugoslovenske vlasti i dalje ne odgovaraju na brojne zahteve Tužilaštva za dostavu dokumenata, pristup arhivama i svedocima, značajnim za suđenje Slobodanu Miloševiću, ali i druge procese i istrage. Glavna tužiteljka je rekla da je prekjuche pismom upućenom saveznom ministru pravde Savi Markoviću zatražila da obezbedi predaju i prebacivanje u Hag Milutinovića, optuženog za zločine protiv čovečnosti na Kosovu, 'odmah nakon isteka njegovog mandata', 5. januara. (*Blic*, 21.12.2002.)

5) Glavni tužilac Haškog tribunala Karla del Ponte ocenila je danas da Srbija sporo napreduje u završetku saradnje sa tim sudom, izrazivši bojazan da bi se to moglo završiti neuspehom.

Predsednik Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom Rasim Ljajić odbacio je danas kritike glavne tužiteljke Haškog tribunala Karle del Ponte da je napredak Srbije u pogledu potpune saradnje sa tim sudom spor i da neće dovesti do pozitivnog ishoda. (*Blic*, 3.10.2007.)

Sličan slučaj ponavlja se u primeru (6). Muški morfološki rod u naslovu sugeriše da je kontrolor na koga je muški student vikao muškarac. S obzirom na to da se muški morfološki rod smatra neutralnim, druga moguća interpretacija naslova jeste da je kontrolor ženska osoba. Iako pomenuto svakako nije jasno iz samog naslova, sam tekst razjašnjava da li se radi o muškarcima ili ženama: u pitanju su tri kontrolorke. Iako su u pitanju žene i uprkos tome što se ne pominje nijedan muškarac kao deo ekipe, pisac teksta više puta menja rod imenice koji se na njih odnosi, koristeći čas ženski čas muški morfološki rod:

6) Student vikao na kontrolora GSP: Zar nije dovoljno što plaćam školarinu 80.000?! Besan zbog toga što je kontrola pokušala da mu naplati kaznu, student koji nije imao kartu u prevozu na liniji 33 počeo je da viče na tri kontrolorke. Veća svađa, možda i nešto više od verbalnog sukoba, izbegnuti su zahvaljujući pribranosti ekipe kontrolora.

Sve je počelo nekoliko stanica pre Slavije kada je kontrola ušla u gradski autobus na liniji 33.

U rutinskoj kontroli radnici GSP ustanovili su da jedan od putnika nema kartu, nakon čega je počeo da viče na ljude u fluorescentnim prslucima.

– Kako vas nije sramota da me maltretirate. Ja sam student, zar nije dovoljno što plaćam školarinu 80.000 dinara – rekao je nakon što ga je kontrola zamolila da napusti vozilo na stanici kod kružnog toka na Slaviji.

U blizini su se nalazili i policajci koji regulišu saobraćaj u ovom delu grada ali nije bilo potrebe da interвениšu jer je svaka dalja rasprava prekinuta pribranom reakcijom jedne od kontrolorki. (*Blic*, 19.5.2011.)

Nedoslednosti opisane u gore navedenim primerima najpre pripisujemo proizvoljnim i subjektivnim izborima pisca teksta. Dok neke izbore smatramo zbu-
njućim (zašto u primeru (5) upotrebiti *tužilac* Karla, a u drugoj rečenici *tužitelj-
ka* Karla?), u pojedinim primerima smatramo da se nazire objašnjenje za izbor
jednog od dva morfološka roda; međutim, bez jasnog uvida u piščeve odluke i
motivaciju, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su dole ponuđena objašnjenja u
potpunosti tačna. Na primer, u (4), pisac je verovatno upotrebio ženski morfo-
loški rod da bi izbegao neslaganje subjekta i predikta (glavni tužilac je rekla), u
primeru (6) pisac možda želi da izbegne nepotrebno ponavljanje jednog te istog
kohezivnog sredstva, dok u naslovu primera (6) postoji mogućnost da pisac pre
naglašava funkciju kojom se napadnuta osoba bavi pre nego njen pol. Šta god
da je razlog, smatramo da su ovakve naizmenične upotrebe dva morfološka roda
ipak neopravdane jer idu protiv smernice da rodno osetljive forme treba koristiti
gde je god moguće, što nije slučaj u svim navedenim primerima, ne samo zbog
izbegavanja zbujujućih nedoslednosti (zašto je važnije istaći da je neko *predsed-
nica* nego *portparolka*, da li je izbor napravljen zato što je jedna žena na važnijoj
poziciji nego druga?), već i da bi se izbeglo prikriivanje parcijalnog ili potpunog
ženskog učešća. Na primer, ukoliko su napadnute *kontrolorke*, *radnice*, *žene u
fluorescentnim prslucima*, odnosno ženske osobe, onda to treba nedvosmisleno
pokazati jezikom, počev od samog naslova.

Drugu grupu tekstova čine oni u kojima pisac teksta nedosledno primenjuje
ženski morfološki rod u okviru jedne iste rečenice za različite profesije i titule.
Navedeno ilustrujemo sledećim primerima iz obrađenog korpusa:

- 7) Glumica i ambasador dobre volje UN Andželina Žoli posetila je danas izbeglice
na libijsko-tuniškoj granici i apelovala je na organizacije širom sveta da pomognu
bespomoćnim civilima. (*Blic*, 5.4.2011.)
- 8) Doris Haug, direktorka i koreograf baleta pariskog Mullen Ruža od 1957, kreatorka
glavnih revija u tom čuvenom kabareu, preminula je u 88. godini, objavila je danas
uprava te kuće. (*Blic*, 13.8.2014.)
- 9) Pesnikinja, prevoditeljka i esejista iz Beograda Zlata Kocić dobitnica je „Disove
nagrade” za 2017. godinu, saopštio je tročlani žiri. (*Blic*, 15.3.2017.)

I u slučaju ovih primera, smatramo da se negde nazire potencijalno objašnjenje za načinjene jezičke izbore. Ukoliko pogledamo primer (8), možda je veća upotrebna učestalost lekseme *direktorka* presudila. Leksema *direktorka* svakako je odomaćena i u srpskom jeziku i govornicima najverovatnije prirodnije zvuči nego *koreografinja*. Slično se možda može reći i za prvi primer gde je *glumica* ustaljeni i odomaćeni oblik. U primeru (9) opet nalazimo ono što smatramo zbujujućim nedoslednim izborom: *pesnikinja* i *prevoditeljka* nisu ništa učestaliji u upotrebi ili naročito milozvučniji od *esejistkinja*. Ipak, to nije oblik za koji se pisac teksta odlučuje. Još jednom naglašavamo da izneto smatramo zdravorazumskim spekulacijama pre nego preciznim objašnjenjima jer smatramo da ih bez uvida u piščeve misli ne možemo ponuditi.

Poseban slučaj mešovitoeg teksta jeste kombinacija, bilo na nivou rečenice, pasusa ili celog teksta, upotreba ženskog morfološkog roda i odgovarajućih skraćenica poput:

- 10) Nadamo se da će ove podele koje smo ipak napravili dati rezultate – kaže za „Blic” prof. dr Zorica Vujić, dekanka Farmaceutskog fakulteta. (*Blic*, 22.03.2015.)

Ukoliko bismo uporedili učestalost ova tri tipa mešovitosti po godinama, morali bismo da konstatujemo sledeće: prvi tip mešovitosti, koji podrazumeva skoro naizmeničnu upotrebu muških i ženskih morfoloških oblika za iste ili različite eksplicitno u tekstu navedene ženske referente na nivou pasusa ili celog teksta naročito je karakteristična za period od 2000. do 2011. godine. Štaviše, od 18 mešovitih tekstova koliko smo obradili u pomenutom periodu, čak 13 tekstova karakteriše ovaj tip mešovitosti. Od 2011. godine, ovaj tip mešovitosti ne zatiče se u obrađenom korpusu (što može biti i posledica ograničenog korpusa). Druga dva tipa, od koji se ni jedan ne ističe kao dominantan, pretežno karakterišu period od 2011. do 2018. godine.

6. O rodno neosetljivim imenicama u množini

U obrađenom korpusu, nezavisno od vremenskog perioda, primećeno je univerzalno preferiranje muškog morfološkog roda, kada se u samom tekstu navode konkretni muški i ženski referenti određene imenice ili kada se, kako Savić to formuliše, preporuka odnosi i na muškarce i žene. Tako, premijerka Brnabić razgovara sa članovima Vlade, pisac jednog teksta u *Blicu* se pita po čemu će članovi Vlade Srbije pamtili 2017. godinu, kolege novinari treba da profesionalno obavljaju svoj posao, predstavnici opozicije sastaju se u Sali opštine Stari Grad, predstavnici vlasti se sastaju sa predstavicima opozicije, prosvetni i zdravstveni

radnici dobijaju jeftine stanove, *Ne da(vi)mo Beograd* traže aktiviste, a ne simpatizere i članove, dok:

- (1) Nataša Bogović i Bojan Tončić, novinari lista 'Danas', uhapšeni su u ponedjeljak uveče dok su u pratnji Momčila Veljkovića šetali jednom od centralnih ulica u Požarevcu. (*Blic*, 11.05.2000.)
- (2) Skupština Srbije neće usvojiti deklaraciju o obavezama države Srbije da preduzme sve mere zaštite prava žrtava ratnih zločina, posebno žrtava genocida u Srebrenici, koju je sačinilo nekoliko nevladinih organizacija, a koju su u skupštinsku proceduru uveli poslanici Nataša Mičić i Žarko Korać. (*Blic*, 4.06.2005.)
- (3) Biljana Kovačević-Vučo i Miljenko Dereta, čelnici Jukoma i Građanskih inicijativa, složili su se da niko nema pravo bilo kom građaninu da uskrati pravo na politička opredeljenja, čak ni kada se oni udruže. (*Blic*, 15.03.2006.)
- (4) Funkcioneri DS Ružica Đinđić, Dušan Petrović i Dragan Šutanovac prisustvovali večeras u Novom Pazaru završnom mitingu Sandžačke demokratske partije pred referendum za opoziv gradonačelnika Sulejmana Ugljanina. (*Blic*, 8.05.2006.)

Smatramo da ne treba svako korišćenje muškog morfološkog roda u množini posmatrati kao direktno kršenje ženskih lingvističkih prava. U slučaju gore navedenih primera, radi postizanja rodne ravnopravnosti, neophodno bi bilo koristiti paralelne forme, čije korišćenje u određenim slučajevima zaista može dovesti do opterećenja jezičkog iskaza. Uzmimo sledeći primer koji je gore naveden, preporuka se svakako odnosi i na muškarce i žene: *Na da(vi)mo Beograd: Ne trebaju nam članovi i simpatizeri, već aktivisti*, koji je ovako formulisan manje opterećen nego *Na da(vi)mo Beograd: Ne trebaju nam članovi i članice i simpatizeri i simpatizerke, već aktivisti i aktivistkinje*. Sam koncept jezičkog opterećenja svakako nije kristalno jasno definisan, tako da nije isključeno da pisci ovih tekstova subjektivno odlučuju da li je iskaz preopterećen. Dok bi za jednog govornika rečenica poput *Funkcionerka DS Ružica Đinđić i funkcioneri Dušan Petrović i Dragan Šutanovac prisustvovali ...* bila nepotrebno ponavljanje istog, za drugog bi bila sasvim izvodljiva, jezički neopterećena, rodno osetljiva konstrukcija. Upravo zbog pitanja jezičkog opterećenja koje prati upotrebu paralelnih formi (što nije slučaj kod korišćenja ženskog morfološkog roda u slučaju imenica u jednini), smatramo da su rodno (ne)osetljive imenice u množini daleko kompleksniji fenomen u odnosu na rodno (ne)osetljive imenice u jednini, koji zaslužuje zaseban rad s isključivim fokusom na njih i stoga ih nismo uvrstili u ovaj rad kao jedinicu analize.

7. Zaključak

Sprovedeno istraživanje pokazalo je da su napori uloženi u postizanje jezičke rodne ravnopravnosti u novinarskom diskursu počeli da se isplaćuju: upotreba ženskog morfološkog roda je svakako osetno porasla od 2000. godine, kada je rodno osetljiv jezik bio korišćen u svega tri teksta, da bi u 2018. godini bio korišćen u čak 13 od 15 tekstova. Zagovornici ljudskih jezičkih prava mogu navedeno smatrati pobedom, ali proizvoljnost i nedoslednosti u upotrebi na nivou godine, teksta, pasusa i rečenice, kao i, vredi pomenuti, univezalno preferiranje muških morfoloških oblika u slučaju imenica u množini jasno ukazuju na da rat još uvek nije dobijen, uprkos većoj vidljivosti žena. Sudeći po proizvoljnosti u upotrebi u rodno neosetljivim tekstovima, pisci novinarskih tekstova, bilo da su u pitanju muškarci ili žene, često samostalno odlučuju kada treba primeniti ovu vrstu jezika. Ovo je posebno zabrinjavajuće kada su u pitanju onlajn listovi, poput *Blica*, koji su lako dostupni velikom broju ljudi, koji u njima imaju priliku da vide izuzetno bitne jezičke novine, koje su, smatramo, odraz jednog ravnopravnijeg društva. Sama činjenica da pisci mogu samostalno odlučivati o pomenutom bez posledica potvrđuje da primena rodno osetljivog jezika nije adekvatno regulisana, kao i to da ne postoje adekvatne sankcije za neadekvatnu primenu ili izostanak primene rodno osetljivog jezika. Smatramo da bi u budućim istraživanjima primene jezičke rodne ravnopravnosti bilo korisno putem ankete ili intervjua ispitati stavove i motivacije samih pisaca novinarskih tekstova, tj. njihovih konkretnih jezičkih izbora da bi se izbegla nagađanja od strane naučnih radnika i stekao uvid u to koliko su sami pisci osvešćeni i obrazovani u vezi sa rodno osetljivim jezikom i njegovim značajem. Pisci novinarskih tekstova su podjednako važni kao i jezički stručnjaci koji treba da ponude odgovarajuće ekvivalente, jer oni i njihove medijske kuće mogu osigurati masovnu dostupnost rodno osetljivog jezika širokim narodnim masama tako što će ispravno i dosledno koristiti rodno osetljivo terminologiju gde god je to moguće.

Literatura

- Begović 2016: B. Begović, Upotreba rodno osetljivog jezika i prikaz žena u štampanim medijima u Srbiji. *CM: Communication Management: časopis za upravljanje komuniciranjem*, 35, 59–80.
- Cvetinčanin Knežević i Lalatović 2019: H. Cvetinčanin Knežević, J. Lalatović, *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*. Beograd: Centar za ženske studije (Beograd: Radunić štampa)
- Filipović 2009: J. Filipović, *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović i Kuzmanović Jovanović 2012: J. Filipović, A. Kuzmanović Jovanović, *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji: Preporuke i dosadašnja praksa*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.
- Gligorijević 2016: J. Gligorijević, Borba za jednakost je večna. *Vreme*, 03.11.2016, 1348. [<https://www.vreme.com/vreme/borba-za-jednakost-je-vecna/>]
- Ignjatović 2017: Н. В. Игњатовић, Родно осетљив језик у јавном дискурсу. *Philologia Mediana*, 9, 479–499. / N. B. Ignjatović, Rodno osetljiv jezik u javnom diskursu. *Philologia Mediana*, 9, 479–499.
- Milanović, Subašić i Oračić 2017: В. Милановић, Б. Субашић, Б. Опачић, *Жене у јавним установама културе*. Београд: Завод за проучавање културног развитака. / V. Milanović, B. Subašić, B. Oračić, *Žene u javnim ustanovama kulture*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvika.
- Milinkov 2016: S. Milinkov, *Formalno i neformalno obrazovanje i profesionalni status novinarki u Vojvodini – rodna perspektiva* (doktorka disertacija). [[https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija145940953875246.pdf?controlNumber=\(BISIS\)100435&fileName=145940953875246.pdf&id=5246&source=NaRDuS&language=sr](https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija145940953875246.pdf?controlNumber=(BISIS)100435&fileName=145940953875246.pdf&id=5246&source=NaRDuS&language=sr)]
- Savić 2004: S. Savić, *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotebe jezika*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Savić 2009: S. Savić, Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika. U *Njegoševi dani, međunarodni naučni skup, Cetinje, 27-29. jun 2008: zbornik radova* (str. 301–320). Nikšić: Filozofski fakultet.
- Savić i dr. 2009: S. Savić, M. Čanak, V. Mitro, G. Štasni, *Rod i jezik*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.

Sanja S. Markeljić

**THE USE OF MORPHOLOGICALLY FEMININE
FORMS WHEN REFERRING TO THE OCCUPATIONAL
AND OTHER TITLES OF WOMEN IN THE ONLINE
NEWSPAPER *BLIC* FROM 2000 TO 2018**

Summary

In this paper, we examine the use of the morphologically feminine forms when referring to the occupational and other titles of women in the journalistic texts of the online newspaper *Blic* from 2000 to 2018. The aim of this paper is to show whether the use of these forms increased during the mentioned period. For the purposes of conducting the aforementioned analysis, we gathered a corpus of 285 journalistic texts. Our hypothesis is that the use increased due to the efforts dedicated to achieving linguistic gender equality and raising awareness of its importance. However, we expect to find inconsistencies in its use because media outlets are allowed to decide independently on the application of linguistic and other aspects of media gender equality. The conducted research confirmed both stated hypotheses. Quantitative and qualitative analysis of the corpus yielded the following results: (1) in the period from 2000 to 2018, there was a significant increase in the use of morphologically feminine forms when referring to the occupational and other titles of women; (2) gender insensitive language was characterized by the occasional use of morphologically masculine forms for female referents in the texts; occasional use of abbreviations instead of full forms, as well as the lack of agreement between the verb and the subject; (3) inconsistencies in the use of gender-sensitive terminology have also been noted: both morphologically masculine and feminine forms are used for the same or different female referents in different parts of the text, paragraph or even sentence.

Key words: morphologically feminine forms, linguistic gender equality, inconsistency (s), *Blic*.

Vesna Aleksić*

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Doktorantkinja

INTEGRISANJE METAKOGNITIVNIH STRATEGIJA U MAKROSTRUKTURU UDŽBENIKA STRANOG JEZIKA

Metakognitivne strategije su od izuzetnog značaja u procesu obrazovanja, budući da učenje čine organizovanim, smisaonim procesom kojim učenik može samostalno da upravlja i uređuje ga u skladu sa svojim mogućnostima i potrebama. Nažalost, iako zavređuju značajno mesto u procesu učenja stranih jezika i obrazovanja uopšte, generalno su slabo zastupljene i uglavnom nisu uključene u školske udžbenike. U radu ćemo predstaviti kratak osvrt na definiciju metakognicije, ističući interdisciplinarnost ovog pojma, a zatim prikazati metakognitivne strategije i njihovu podelu. Kroz taj proces prikazaćemo primenu metakognitivnih strategija u odnosu na četiri ključne jezičke aktivnosti. Konačno, razmotrićemo koje od navedenih strategija mogu biti inkorporirane u strukturu udžbenika, na koji način i u kojim segmentima strukture. Takođe, značajno je pitanje da li udžbenik samostalno doprinosi realizaciji pomenute metakognitivne strategije ili zahteva i prisustvo i pridruženi rad nastavnika.

Ključne reči: metakognicija, metakognitivne strategije, udžbenik stranog jezika, struktura udžbenika, makrostruktura.

* Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd;
valeksic303@gmail.com

Uvod

U ovom radu nastojimo da utvrdimo da li metakognitivne strategije za učenje jezika mogu biti integrisane u udžbenik stranog jezika i to – (1) koje metakognitivne strategije je moguće uključiti u udžbenik, (2) na koji način i (3) u kojim elementima strukture udžbenika, a zatim (4) da li udžbenik samostalno, bez pomoći nastavnika može podsticati usvajanje i upotrebu određene metakognitivne strategije. Rad je namenjen autorima udžbenika, u cilju kreiranja udžbenika stranog jezika koji odgovara zahtevima savremenog društva i podstiče učenika koji ga koristi da na optimalan način organizuje svoje učenje i usmerava učenika ka kontinuiranom, celoživotnom usavršavanju.

Rad je strukturisan tako da pruža teorijski uvid u pojam metakognicije, ističući njegovu interdisciplinarnost, a zatim i pregled definicija i relevantnih klasifikacija strategija za učenje jezika stavljajući akcenat na metakognitivne strategije, njihovu definiciju i podelu. Takođe, razmotrili smo i značajne vidove strukturisanja udžbenika stranog jezika, da bismo potom izvršili procenu implementiranja metakognitivnih strategija u makrostrukturu udžbenika. Uzevši u obzir značajne škole iz ove oblasti – francusku, anglofonu i rusku, i takođe oslonivši se na istaknute autore (Flavel 1971, 1976; Stern 1975; O'Mali i dr. 1985; Rubin 1981, 1987; Zujev 1988; Oksford 1990; Van Zile-Tamsen 1996; Čamot 1987, 2004; Koen 1995, 2003; Dernjej 2005; Kordije-Gotije 2002; Pintrič 2002; Končarević 2002, 2008), ali i na savremene autore iz ovih oblasti (Di Karlo 2017; Bursali i Oz 2018; Kin i Zeng 2019; Asevedo 2020; Ahmad i dr. 2021; Ahmad, Mohamad i Jad 2022) dajemo prikaz i vršimo sintezu relevantne literature iz oblasti strategija za učenje jezika i teorije udžbenika. Prilikom razmatranja ovih pitanja do zaključaka dolazimo deduktivnom metodom.

Metakognicija

Termin metakognicije je prisutan u literaturi već pola veka. Flavel (1976: 232) metakogniciju definiše kao znanje pojedinca o sopstvenim kognitivnim procesima, njihovim produktima ili bilo čemu drugom vezanom za njih, poput učenja bitnih karakteristika informacija. Ova definicija uključuje takođe aktivno nadgledanje učenja, samoregulaciju procesa učenja i koordinaciju kognitivnog procesa da bi se postigao cilj učenja. U godinama koje su usledile, metakognicija je opisana kao namerni pokušaj da nešto naučimo ili rešimo problem (Braun 1978: 78) i kao izuzetno značajna za inteligenciju (Sternberg 1984: 282), dok oba auto-

ra nalaze da je uključena u planiranje, nadgledanje i donošenje odluka prilikom izvođenja zadatka. U tom periodu javljaju se i brojni modeli metakognicije kao na primer onaj koji su uradili Borkovski, Kar i Prisli (1987: 63).

Van Zil-Tamsen (1996: 29), rezimirajući veći broj definicija, konstatuje da sve definicije uključuju regulatornu komponentu u kojoj pojedinci koriste znanje i samosvesnost da bi nadgledali kognitivne procese i odabrali i procenili strategije za delanje, menjajući ih ukoliko primete da nema odgovarajućeg napretka prema cilju. Venden (1998: 516–517) proučava literaturu koja se bavi izučavanjem stranog i drugog jezika i zaključuje da su metakognitivna znanja i uverenja deo već stečenog učenikovog znanja, da se rano razvijaju i predstavljaju relativno stabilni sistem povezanih ideja, koji se može konstatovati, a čini apstraktnu reprezentaciju učenikovog iskustva.

I nakon 2000. godine, metakognicija je i dalje predmet istraživanja. Tako je metakognicija opisana kao „razmišljanje o razmišljanju”, mišljenje višeg reda koje uključuje kontrolu nad kognitivnim procesima uključenim u učenje (Livingston 2003: 3–5). U istom radu, autor nalazi da su aktivnosti poput planiranja kako da se pristupi određenom zadatku, nadgledanja, razumevanja i evaluacije napretka u zadatku metakognitivne po prirodi, kao i to da se kroz proučavanje i razvoj metakognitivne aktivnosti utvrđuje kako učenici mogu da se nauče da bolje primenjuju svoje kognitivne resurse kroz metakognitivnu kontrolu. Pintrič (2002: 219–220) pak insistira na podeli na metakognitivno znanje (znanje o opštim strategijama koje se mogu upotrebiti za različite zadatke, o uslovima pod kojim mogu biti upotrebljene, znanje o okolnostima u kojima su strategije efektivne i znanje o sebi) i metakognitivne kontrole ili samo-regulativne procese (to su kognitivni procesi koje učenici koriste da bi nadgledali, kontrolisali i regulisali svoju kogniciju).

Kada proučavamo radove novije generacije, uočavamo neke opšte tačke. Najpre, autori modernog doba (Haukos, Bjork i Dipedal 2018; Peri, Lundi i Golder 2019; Stanton, Sebesta i Dunloski 2021) se slažu da je metakognicija u prošlosti više puta bila definisana, ali da ni jedna definicija ne oslikava u potpunosti i na pravi način ovaj fenomen. Takođe, pojedini autori nalaze da je metakognicija od izuzetnog značaja za nastavu jezika i čak ističu jasnu povezanost između upotrebe metakognicije i boljeg postignuća učenika (Bursali i Oz 2018). Međutim, istovremeno konstatuju da, iako jako značajna u nastavi stranih jezika, ipak ne zauzima mesto koje zavređuje.

Pored pomenutih, postoji i veliki broj radova koji svedoče o značaju metakognicije: na primer, radovi koji ističu pregled definicija i značaj metakognicije

pozivajući se na značajne autore (poput Flavela 1971, 1976; Venmana i dr. 2006) iz ove oblasti (Ašjari i Iksan 2019); oni koji sadrže pregled pitanja značajnih za metakogniciju, ali i pregled relevantne literature iz ove oblasti u periodu od 2000. godine do danas što ih čini značajnim za dalje istraživanje (Asevedo 2020). Postoje i brojni radovi koji ukazuju na vezu između metakognitivnih strategija i postignuća. Jedan od takvih je rad koji su uradili Kin i Zeng (2019) a koji ističe interdisciplinarni karakter metakognicije, budući da zalazi u oblast obrazovne psihologije, primenjene lingvistike i nauke o učenju stranog jezika.

Strategije za učenje jezika – klasifikacija strategija

Prema Di Karlu (2017: 114) postoje dva načina klasifikacije strategija: prema aktivnostima i prema funkciji koju imaju. U podeli zasnovanoj na aktivnostima, strategije su organizovane u zavisnosti od uloge koju imaju u okviru četiri jezičke aktivnosti (usmena i pisana recepcija i produkcija) i prema njihovoj primeni u tim aktivnostima (Koen, Oksford i Či 2002; Koen i Oksford 2002). Druga podela zasnovana je na njihovoj funkciji. Ova funkcionalna podela je zastupljena kod Rubin (1975) koja strategije klasifikuje na direktne – obuhvataju strategije za učenje koje mogu biti kognitivne i metakognitivne, i indirektne – obuhvataju komunikacijske i socijalne strategije (preuzeto iz Ahmad, Mohamad i Jad 2022: 691).

Stern (1975: 309) istražuje strategije koje koriste dobri učenici i identifikuje sledeće: strategija planiranja (lični stil učenja ili pozitivne strategije za učenje), aktivna strategija (aktivni pristup zadatku za učenje), empatička strategija (tolerantan i otvoreni pristup ciljnom jeziku i empatija sa govornicima), formalna strategija (tehnička znanja o tome kako se nositi sa jezikom), eksperimentalna strategija (metodičan, ali fleksibilan pristup koji novi jezik razvija u uređeni sistem), semantička strategija (stalna potraga za značenjem), praktična strategija (voljnost na vežbu), komunikativna strategija (voljnost da se koristi jezik u stvarnoj komunikaciji), strategije nadgledanja (samonadgledanje i kritička osetljivost na upotrebu jezika), strategija internalizacije (razvijanje drugog jezika kao odvojenog sistema i učenje kako da se razmišlja u okviru tog sistema).

Čamot i Kuper (1989: 247), na osnovu deskriptivne studije sprovedene sa 67 učenika (u vezi sa pripremama za jezičke zadatke i načinima prevazilaženja prepreka tokom njihovog izvršavanja), formiraju podelu strategija na a) metakognitivne, b) kognitivne i c) socijalne i afektivne strategije, da bi potom O'Mali i Čamot (1990: 44–45) još detaljnije razradili tu podelu. U novoj klasifikaciji zadržana je ista podela na a) metakognitivne, b) kognitivne i c) socijalne i afektivne strategije, ali su one bliže definisane i preciznije razložene.

Dernjej (2005: 113) kritički pristupa postojećim modelima, nalazeći da strategije treba sagledavati iz ugla samoregulacije i shodno tome predlaže novu taksonomiju smeštenu u okvir motivacionih strategija za kontrolu. Ova klasifikacija obuhvata sledeće kategorije: 1. strategije kontrole posvećenosti koje pomažu da se očuva ili poveća učenikova posvećenost cilju; 2. strategije za metakognitivnu kontrolu za nadgledanje i kontrolisanje koncentracije i za suzbijanje nepotrebnog odlaganja; 3. strategije kontrole zasićenja za eliminisanje dosade i dodavanje dodatne zanimljivosti ili interesovanja za zadatak; 4. strategije emocionalne kontrole za upravljanje stanjima ili raspoloženjima poremećaja emocija i za generisanje emocija koje vode ka sprovođenju nećijih namera; 5. strategije za eliminisanje negativnih uticaja u okruženju čime ono postaje saveznik u ostvarivanju cilja.

Oksford (1990: 17) strategije deli na direktne i indirektne. Direktne su one koje podrazumevaju direktno učenje i upotrebu materije sa kojom se radi i one obuhvataju: 1. strategije memorije, 2. kognitivne strategije, 3. strategije kompenzacije. Indirektne su one koje na učenje utiču na indirektan način, ali su za njega podjednako značajne jer ga podstiču na različite načine. Indirektne strategije obuhvataju: 1. metakognitivne strategije, 2. afektivne strategije, 3. socijalne strategije.

Nakon pojedinih kritika (Dernjej 2005; Ros 2012), Oksford nastoji da strategije za učenje sagleda u korelaciji sa samoregulativnim učenjem i stvara novu klasifikaciju koju iznosi u radovima iz 2011. i 2017. godine. Prema novoj podeli (preuzeto iz Habok i Mađar (2018)) postoje: kognitivne strategije (pomažu učeniku da oformi, transformiše i primeni znanje iz drugog jezika), afektivne strategije (pomažu učeniku da stvori pozitivne emocije i stavove tako da ostane motivisan), sociokulturne-interaktivne strategije (SI) (pomažu učeniku sa komunikacijom, sociokulturnim kontekstom i identitetom). Svim ovim strategijama upravljaju metastrategije (metakognitivne, meta-afektivne i meta-SI), koje su poput dirigenta u orkestru. One kontrolišu i upravljaju procesom učenja jezika, podržavaju i regulišu učenikovu potrebu za različitim kontekstima i situacijama. Ona razlikuje osam metastrategija i to: posvećivanje pažnje, planiranje, nabavljanje i upotreba resursa, organizovanje, sprovođenje plana, upravljanje upotrebom strategija, nadgledanje i evaluacija.

Kada sagledamo savremenu literaturu iz ove oblasti, uočavamo da postoje autori koji se u svom radu pozivaju na novu, prerađenu verziju klasifikacije strategija Rebeke Oksford iz 2011. godine (Habok i Mađar 2018). Međutim, veći broj savremenih radova i dalje se poziva na njenu prvobitnu podelu iz 1990. godine (v. Gumartifa i Augustiani 2020; Randžan i Filominradž 2020; Ahmad, Mohamad i Jad 2022; Alrašidi 2022; Kasefian-Nacini i Marof 2022).

Klasifikacija metakognitivnih strategija

Sagledavši relevantne klasifikacije strategija za učenje jezika, uočava se da je metakognitivna komponenta uvek prisutna. Tačnije, u svim podelama, izuzev Sternove (1975: 309) u kojoj nije upotrebljen taj termin, prisutne su metakognitivne strategije. Međutim, i same metakognitivne strategije drugačije su determinisane u zavisnosti od autora.

Prema Rubin (1981:124–126), metakognitivne strategije se odnose na regulisano ili samousmereno učenje poput planiranja, postavljanja ciljeva ili samoregulacije i one obuhvataju: strategije pojašnjenja ili provere, nagađanja ili induktivnog zaključivanja, deduktivnog razmišljanja, vežbanja (ponavljanja ili primene pravila), memorisanja (tehnika za pamćenje novih informacija) i nadgledanja.

O'Mali i Čamot (1990: 44–45) metakognitivne strategije opisuju kao izvršne veštine višeg reda koje se mogu koristiti za planiranje, nadgledanje ili evaluaciju uspeha u aktivnostima učenja, a pritom se mogu primeniti na mnogobrojne zadatke učenja. Među procesima koji se mogu računati kao metakognitivne strategije za receptivne ili produktivne jezičke zadatke nalaze se: 1. selektivna pažnja za određene aspekte zadataka za učenje; 2. planiranje organizacije pisanog ili govornog diskursa; 3. nadgledanje i usmeravanje pažnje na zadatak, nadgledanje u kojoj meri su razumljive informacije koje treba da se zapamte ili nadgledanje jezičke produkcije u trenutku kada se dešava; 4. evaluacija ili proveravanje razumevanja po završetku receptivne jezičke aktivnosti ili evaluacija produkcije po njenom završetku. O'Mali i Čamot (1990: 147) metakognitivne strategije dele na planiranje, usmerenu pažnju, selektivnu pažnju, samoupravljanje, samonadgledanje, identifikaciju problema i samoevaluaciju.

Oksford (1990: 135–139) metakognitivne strategije svrstava u grupu indirektnih strategija koje taj naziv nose jer pomažu i upravljaju usvajanjem jezika bez direktnog uticaja na jezik. Po njenom mišljenju, metakognitivne strategije predstavljaju sve one radnje koje prevazilaze čisto kognitivnu aparaturu, a omogućavaju učeniku da upravlja svojim procesom učenja. Učenici na početnim nivoima učenja stranog jezika mogu biti zbunjeni novim informacijama, njihovom vrstom ili obimom, pravilima, drugačijim načinom pisanja ili društvenim pravilima. Učenici na taj način mogu izgubiti fokus, ali ga mogu ponovo i vratiti upotrebom metakognitivnih strategija (poput, na primer, usmeravanja pažnje ili povezivanja sa prethodno naučenim gradivom). Preostale metakognitivne strategije takođe pomažu učeniku da tokom celokupnog procesa učenja uređuje, planira i organizuje svoje učenje na efikasan i efektivan način. Učenik na taj način preuzima odgovornost za sopstveno učenje jezika (na primer, da traži priliku izvan učionice

za uvežbavanje jezika). Takođe, autorka nalazi da se problem može javiti u realističnom sagledavanju vlastitih grešaka jer učenici, često uplašeni greškama koje prave (ne shvatajući da je to normalno i da svi greše u radu), mogu potceniti ili preceniti svoje poznavanje jezika što, kada se nađe u kombinaciji sa lošim sistemom ocenjivanja, unosi veliku zabunu. Sve ovo može biti poboljšano upotrebom strategija samonadgledanja i samoevaluacije.

Zanimljiva su istraživanja na koja je autorka naišla u svom radu (O'Mali i dr. 1985; Čamot 1987 u Oksford 1990: 137) i koja govore da su učenici pre skloni upotrebi kognitivnih, a manje metakognitivnih strategija (i to u manjem rasponu – najčešće strategije planiranja i u manjem obimu samonadgledanje i samoevaluacija). Takođe, ona navodi i studije koje se bave univerzitetskim ili vojnim učenjem jezika (Nikos i Oksford 1987, Oksford 1986, Oksford i Nikos 1989 u Oksford 1990: 138). One pokazuju da učenici koriste i strategije dobrog pripremanja unapred ili dobre raspodele i korišćenja vremena, ali da nisu uspeli da upotrebe neke mnogo značajnije strategije poput tačnog procenjivanja svog napretka ili traženja prilike za praksu.

Oksford (1990:138–139) metakognitivne strategije klasifikuje u tri veće celine, gde potom svaka celina obuhvata više strategija:

I Centriranje sopstvenog učenja – obuhvata pregledanje i povezivanje sa materijalom koji je poznat od ranije, posvećivanje pažnje, odlaganje govorne produkcije;

II Uređivanje i planiranje sopstvenog učenja – obuhvata saznavanje o tome kako se uči jezik, organizaciju, postavljanje ciljeva (dugoročnih i kratkoročnih), identifikovanje svrhe jezičkog zadatka, planiranje jezičkog zadatka, traženje prilike za uvežbavanje;

III Evaluiranje sopstvenog jezika – obuhvata samonadgledanje i samoevaluacija

Oksford (1990: 152–163) pokušava da ustanovi i kako se metakognitivne strategije mogu primeniti na četiri jezičke komunikativne aktivnosti. Po tom pitanju, najpre ćemo napraviti osvrt na *Zajedinčki evropski referentni okvir za jezike* (Savet Evrope 2003: 18) gde nailazimo na četiri ključne komunikativne aktivnosti: recepcija i produkcija (koje mogu biti usmene ili pisane), interakcija i medijacija. Recepcija i produkcija su osnovne, sadržane čak i u preostale dve ključne veštine i, iako se predstavljaju izolovano, u suštini, prilikom upotrebe jezika, retko kada se dešavaju izolovano i samostalno (na primer ako je u pitanju usmena recepcija, retko kada ćemo samo slušati, uz to ćemo uvek kombinovati još neku drugu aktivnost). Interakcija podrazumeva makar dva sagovornika koji komuniciraju

(usmeno ili pismeno) i koji svojim odgovorom utiču na odgovor drugog sagovornika. Sposobnost medijacije podrazumeva istovremeno i recepciju i produkciju, jer nam omogućava da nakon što pročitamo neki tekst, možemo da ga rezimiramo i interpretiramo u skladu sa onim kako smo ga razumeli. Rebeka Oksford (1990: 152–163) se poziva na čitanje, slušanje, pisanje i govor, dakle nema interakcije i medijacije (budući da je podela koju sadrži *Zajednički evropski referentni okvir za jezike* nastala kasnije), i zaključuje da se sve metakognitivne strategije mogu primeniti na sve četiri navedene jezičke aktivnosti.

Procena mogućnosti implementiranja metakognitivnih strategija u udžbenik stranog jezika

U narednom odeljku nastojaćemo da od svih predloženih strategija izdvojimo one koje je moguće ugraditi u makrostrukturu udžbenika stranog jezika. Pri tome, sintezu navedene literature ćemo razmotriti obraćajući pažnju na više značajnih kriterijuma. Razmatranje će biti teorijske prirode gde ćemo pokušati da povežemo dve različite oblasti – metakognitivne strategije (kao deo teorije o strategijama za učenje jezika) i teoriju udžbenika, tačnije pokušaćemo da pronađemo njihove zajedničke sadržioce. Najpre, razmotrićemo da li određena metakognitivna strategija može biti zastupljena u udžbeniku stranog jezika. Zatim, u kom obliku je prihvatljivo da se ona nađe u udžbeniku stranog jezika i, takođe, u kojim segmentima strukture udžbenika. Isto tako, nastojaćemo da, na osnovu karakteristika određene strategije i mogućnosti koje makrostruktura udžbenika nosi, ustanovimo da li udžbenik stranog jezika pomenutu metakognitivnu strategiju može realizovati samostalno ili zahteva prisustvo i pridruženi rad nastavnika. Naime, iako se mi prvenstveno bavimo udžbenikom stranog jezika, neophodno je da se oslonimo na stav Ahmada i dr. (2021: 55) po kome je uloga nastavnika u formiranju percepcije učenika o svom učenju i napretku u stranom jeziku velika, budući da je nastavnik u mogućnosti da negativnu percepciju promeni upotrebom metakognitivnih strategija.

Najpre ćemo objasniti pojam makrostrukture udžbenika koji pripada teoriji udžbenika. U nastojanju da pronađemo optimalan način strukturisanja udžbenika oslonili smo se najpre na učenje francuske didaktičke škole. Kordije-Gotije (2002: 27–34) iznosi svoju arhitektoniku udžbenika stranog jezika po kojoj se udžbenik stranog jezika sastoji od sklopa tekstualnih elemenata koji se razlikuju po dužini, obliku i ulozi koju imaju, a pritom svaki od delova ima svoju određenu funkciju i ispunjava specifičnu potrebu koju udžbenik ima. Kod autorke razlikujemo dva nivoa hijerarhije. Prvi nivo hijerarhije obu-

hvata podelu na tekstualne elemente koji su na „periferiji” (naziva ih takođe i „paratekst”, u koji spadaju naslovi, imena autora, liste izvora i ilustracija i tako dalje) i na elemente koji čine centralni deo udžbenika. Druga hijerarhija se smešta u okvire centralnog dela udžbenika ili u pedagoške celine koje su podeljene na pod-elemente koji odgovaraju internom odvijanju svake lekcije. Autorka iznosi detaljnu podelu, a zatim prikazuje i moguće kombinacije strukturnih elemenata u odnosu na prvu hijerarhiju. Značajno je istaći da su svi pomenuti strukturni elementi tesno povezani i utiču uzajamno jedni na druge u međusobnom odnosu koji varira u zavisnosti od perioda i publike kojoj su namenjeni.

Iako je pomenuta podela vrlo detaljna, uočavamo da u ovakvom strukturisanju udžbenika nije dovoljno pažnje posvećeno metakogniciji, to jest osposobljavanju i osnaživanju učenika da uspešnije uče jezik i da u tome budu samostalni. Stoga, okrenuli smo se drugoj tački gledišta. U pitanju je Zujeva struktura udžbenika (1988) koja je jedna od najpotpunijih. Njegova podela udžbenika (1988: 82–83) na *tekst* i *vantekstualne komponente* polazište je brojnim autorima koji su se bavili strukturisanjem udžbenika (Trnavac 1999; Đorđević 1999; Končarević 1997, 2002). Tekst, prema ovom stanovištu, može biti osnovni, dopunski i pojašnjavajući, dok vantekstualne komponente čine aparatura organizacije usvajanja, ilustrativni materijal i aparatura orijentacije. Na ovu podelu nadovezuje se Ksenija Končarević (2002: 69–72), koja udžbeničku strukturu deli na makrostrukturu, mikrostrukturu i metastrukturu. Njena makrostruktura odgovara onome što Zujev (1988: 82–82) opisuje kao podelu na tekstove i vantekstualne komponente. Ovo odgovara njenoj ideji o strukturno-funkcionalnom modelu udžbenika koji podrazumeva izdvajanje pojedinačnih strukturnih sistema udžbenika, čiji se konstituenti nalaze u određenom funkcionalnom jedinstvu. Dakle, makrostruktura udžbenika se deli na tekstove i vantekstualne komponente – po uzoru na Zujeva (1988) – s tim što ona kod tekstova pravi drugačiju podelu: tekstovi se dele na instrumentalno-praktične, teorijsko-spoznajne i instruktivne tekstove. Podela na vantekstualne komponente je, pak, ista kao kod Zujeva (1988): aparatura organizacije usvajanja, aparatura orijentacije i ilustrativni materijal. Kako se Zujev bavio opštom teorijom udžbenika, a Ksenija Končarević je usmerena na udžbenike stranog (ruskog) jezika, radije ćemo se osloniti na njenu podelu. Uz to, radovi Ksenije Končarević su skorijeg datuma u odnosu na Zujeva. U nastavku rada prikazaćemo metakognitivne strategije iz ugla makrostrukture udžbenika stranog jezika.

I Centriranje sopstvenog učenja

Nadgledanje i povezivanje materijala sa prethodno naučenim – Ovu metakognitivnu strategiju moguće je uključiti u makrostrukturu udžbenika na više načina. Najpre, to može biti lista koja sadrži detaljna objašnjenja o značaju povezivanja gradiva i načinu funkcionisanja ove strategije. Učeniku se na taj način može skrenuti pažnja da ponovi određeno gradivo, naznačiti koje gradivo je neophodno obnoviti, ili otići korak dalje i ukazati na stranu u aneksu, gramatici i slično, gde se gradivo nalazi. Takođe, ova metakognitivna strategija može biti smeštena u neku vrstu „ulaznog kolokvijuma” – testa sa elementima ključnim za predstojeću lekciju ili tematsku celinu, koji bi bio pozicioniran na početku same lekcije ili tematske celine. Po izradi testa, na osnovu postignutih rezultata, učenik zna poseduje li neophodno znanje kako bi pristupio obradi predstojeće celine. Končarević (2008: 42) nalazi da se to najbolje formuliše kroz posebnu vrstu pitanja i zadatka koji za cilj imaju identifikaciju ciljeva minimalne kompetencije. Po našem mišljenju, *nadgledanje i povezivanje materijala sa prethodnim znanjem* primenljivo je na sve četiri komunikativne aktivnosti i izvodljivo bez pomoći nastavnika, čime zavređuje da postoji kao element makrostrukture udžbenika stranog jezika.

Posvećivanje pažnje – Pažnja, kao što je prethodno istaknuto, može biti direktna ili usmerena. Direktna pažnja može biti pojašnjena učenicima dvostruko – uopšteno i pojedinačno. Uopšteno pojašnjenje odnosi se na neku vrstu opšteg principa o tome kako se efektivno uči, koji načini učenja vode do željenih rezultata, koje uslove je neophodno ispuniti sa ciljem stvaranja optimalnog okruženja za rad. U tom smislu, smešta se u uvodne elemente strukture udžbenika poput uvoda, predgovora, uputstva za učenje/ rad i slično. Pojedinačna pojašnjenja odnose se na ona koja su prisutna u svakoj pojedinačnoj lekciji ili tematskoj celini i specifična su za nju. To mogu biti određeni simboli ili sličice koji za cilj imaju da podsete učenike na neke od osnovnih principa prikazanih u uvodnom delu udžbenika, što bi učenici kasnije, konstantnom upotrebom usvojili kao direktnu pažnju. Končarević (2008: 46) predlaže upotrebu ikoničkih i hromatskih sredstava (poput zvezdice ili nekog drugog znaka) koji učeniku pomažu u samovrednovanju. Na primer, to može biti sličica precrtanog mobilnog telefona koja ukazuje učeniku da tokom rada treba da isključi i udalji svoj mobilni telefon kako ga ne bi ometao u radu. Usmerena pažnja podrazumeva skretanje pažnje učenicima tokom neke aktivnosti upravo na specifični detalj na koji treba da obrate pažnju, gde je takođe primenjiva posebna vrsta simbola ili sličica, ili neki drugi vid isticanja u smislu grafičkih rešenja poput podvlačenja, masnih slova i tako dalje. Oksford (1990: 154) predlaže da se to može činiti i kroz kontrolne liste ili tabele u kojima učenici

obeležavaju ili popunjavaju aktivnosti koje po njima zahtevaju obraćanje pažnje na specifične detalje. *Posvećivanje pažnje* predstavlja metakognitivnu strategiju od velikog značaja za napredak učenika, te je stoga neophodno ugraditi je u makrostrukturu udžbenika stranog jezika. U zavisnosti od uzrasta učenika, prisustvo nastavnika je neophodno u manjoj ili većoj meri.

Odlaganje jezičke produkcije u cilju fokusiranja na slušanje – Oksford (1990:138) ovu strategiju zasniva na teoriji o „tihom periodu”. Međutim, sagledajući savremenije radove iz ove oblasti (Blaj 2014; Roberts 2014) uočavamo da je teorija o tihom periodu dovedena u pitanje. Bao (2019: 29) sugerise da je to posledica činjenice da ovaj termin nikada nije jasno i precizno određen, već postoje brojna neslaganja u konceptualizaciji ovog pojma, a potom se pomenu te konceptualizacije u velikoj meri oslanjaju na zapažanja teoretičara, njihovo intelektualno rezonovanje i akademske dijaloge, umesto na istraživanja. Stoga, zaključujemo da ovu strategiju nije neophodno uključiti u strukturu udžbenika stranog jezika.

II Uređivanje i planiranje učenja

Učenje o učenju jezika – U nastavnom procesu, značajno je kada nastavnik podstakne učenike da diskutuju o svojim procesima učenja jer omogućava učenicima da imaju uvid u postupke i procedure vršnjaka prilikom učenja i na taj način otkriju nešto novo što će i za njih biti korisno. Međutim, uvek postoji mogućnost da neko od učenika nije iskren ili da jednostavno ne iscrpljuju ceo dijapazon mogućih načina učenja i usvajanja jezika. Stoga, vrlo je poželjno u udžbenik uključiti odeljak „učenje o učenju jezika”. To se može učiniti na dva načina – globalno i lokalno. Globalno podrazumeva postojanje globalnog plana o strategijama za učenje koje učenik treba da razvije. U tom slučaju, objašnjenja o strategijama i smernice za rad mogu biti pozicionirane na početku ili kraju udžbenika u strukturnom elementu koji je posebno za to namenjen. Lokalno, pak, podrazumeva da svaka lekcija ili tematska celina sadrži odeljak u kome je pažnja posvećena različitim načinima usvajanja gradiva, ali specifičnim za datu lekciju. Oksford (1990: 167) predlaže kontrolnu listu posvećenu strategijama – učeniku su ponuđene strategije za savladavanje određenog gradiva, a on obeležava koje već upotrebljava, koje smatra korisnim, koje planira da isproba, da li mu nešto predstavlja poteškoću u učenju i tako dalje.

Organizovanje – Organizacija predstavlja, između ostalog, stvaranje fizičkog okruženja za rad, što je na određeni način u sprezi sa direktnom pažnjom. Stvaranje direktne pažnje kod učenika podrazumeva da će učenik nastojati

da stvori sebi adekvatno okruženje za rad što znači da svi strukturni elementi koje uključujemo u udžbenik stranog jezika sa ciljem razvijanja direktne pažnje mogu biti udruženi sa onima koji se odnose na stvaranje fizičkog okruženja za rad. Tu se podrazumevaju sva konkretna uputstva koja se mogu dati učeniku kako bi njegov rad bio učinkovitiji: da prostorija bude osvetljena ili provetrena, da raskloni sve nepotrebne stvari sa radne površine, da isključi sve uređaje koji prave buku i time mu remete koncentraciju, da nastoji da radi u ono doba dana kada je najodmorniji, da isključi i udalji svoj mobilni telefon, da rad i umne aktivnosti balansira sa fizičkom aktivnošću i tako dalje. Na globalnom nivou, to su odeljci poput uvoda, predgovora, uputstva za upotrebu, koji učeniku daju opšte smernice o značaju rada u dobrom radnom okruženju i načinima kako da učenik takvo okruženje sam sebi stvori. Na lokalnom nivou, to su sličice, simboli, hromatska sredstva, koja podsećaju i opominju učenika na koje elemente u svom okruženju treba da obrati pažnju pre nego što započne sa radom na jezičkom zadatku, tokom rada ili u trenucima kada počinje da gubi motivaciju za rad, volju, koncentraciju i slično. Bul i Ma (2001: 171–174) sugerišu da stvaranje optimalnog okruženja kod učenika može biti uslovljeno različitim stilovima učenja.

U okviru *organizovanja* nalazi se i pravljenje optimalnog rasporeda aktivnosti. U tom smislu, nalazimo da udžbenik igra izuzetno važnu ulogu jer adekvatnim strukturisanjem udžbenika autor može doprineti razvoju ove metakognitivne strategije kod učenika (bez obzira na nastavnika). Ukoliko je udžbenik strukturisan sa tim ciljem, različiti strukturni elementi će prožimati njegovu čitavu makrostrukturu. Pre svega, udžbenik mora učenicima jasno izložiti strukturu gradiva (sadržaj, uvod u gradivo, tabelu sa pregledom gradiva), tako da učenici mogu da prate svoj progres i u svakom trenutku znaju u kojoj etapi nastavnog gradiva se nalaze (dakle da prate i u kraćim i u dužim intervalima). Zatim, na početku svake lekcije, pored plana šta će biti rađeno (uvod u lekciju, pregled lekcije), treba da postoji prazan prostor u kojem će učenik zapisati svoje ciljeve u toj lekciji i kojim aktivnostima planira da ih postigne (može biti i u vidu kontrolne liste sa ponuđenim ciljevima i propratnim aktivnostima gde će učenik označiti one koji su za njega optimalni). Poželjno je ostaviti i prazan prostor na koji će se učenik vratiti na kraju lekcije i rezimirati naučeno gradivo (reči, izrazi, zadaci i slično) i proveriti ostvarenost ciljeva. Ovaj ciklus omogućava učeniku praćenje vlastitog napretka, uočavanje dobrih strana svoje organizacije, ali i oblasti u kojima slabije napreduje (bilo da je u pitanju konkretno gradivo, proces organizacije, motivacija i slično) i da to potom koriguje.

Postavljanje ciljeva – Ova strategija nadovezuje se na *organizovanje*, pa bi na nivou strukture udžbenika ista tabela bila optimalna. Na taj način, učenik bi simultano razvijao dve strategije, s tim što je poželjno na početku udžbenika izložiti učenicima značaj učenja i rada zasnovanog na postavljanju ciljeva, objasniti učenicima šta su dugoročni, a šta kratkoročni ciljevi, i kako se oni postižu. To može biti uključeno u uvodne strukturne elemente (uvod, predgovor, uputstvo za rad i slično). Takođe, na početku svake lekcije (u sklopu sa upoznavanjem strukture predstojeće lekcije), važno je istaći kratkoročne ciljeve predviđene za datu lekciju. Ostvarenost ciljeva se proverava na kraju udžbenika kroz tabelu ili za to predviđenu kontrolnu listu.

Identifikovanje svrhe jezičkog zadatka – Izuzetno je značajno u procesu učenja stranog jezika, jer, tek kada razume svrhu jezičkog zadatka, učenik može vesno i ciljano da pristupi njegovom rešavanju, a da to pritom ono bude efikasno i sa dugoročnim rezultatima. U identifikovanju svrhe jezičkog zadatka, uloga nastavnika je neminovna, jer je prisutan u neposrednoj nastavi i spreman da otkloni sve nedoumice na licu mesta. Međutim, i udžbenik kroz svoju organizaciju građe mora težiti ka ovome cilju, kontinuirano. Korisno bi bilo u nekom od elemenata strukture koji su smešteni na početku udžbenika (na primer, u predgovoru, uputstvu za upotrebu udžbenika) uputiti učenike da prilikom rešavanja svakog zadatka ili aktivnosti u udžbeniku, razmisle čemu to doprinosi i koje znanje, veštinu ili sposobnost na taj način razvijaju. Potom, kroz udžbenik, pojasniti svaku aktivnost, njenu svrhu i optimalan način da se ona uradi. U cilju uštede prostora u udžbeniku, tu funkciju u nekim slučajevima mogu preuzeti simboli i sličice. U okviru naloga za izvršenje zadatka, učenici se mogu podstaći na razmišljanje (Kome je ovaj tekst namenjen? Kako ćeš se obratiti takvoj publici? Treba li da argumentuješ ovo? Da li je potrebno da potražiš dodatne informacije u rečniku/gramatici/ enciklopediji? i slično).

Planiranje jezičkog zadatka – Planiranje je moguće uključiti u strukturu udžbenika s tim što je uključivanje ove metakognitivne strategije u makrostrukturu udžbenika uslovljeno uzrastom učenika. Stariji učenici, u skladu sa svojim kognitivnim mogućnostima i iskustvom, imaju bolju sposobnost samostalnog planiranja sopstvenih zadataka na osnovu udžbenika. Na nižim uzrastima, prisustvo nastavnika je poželjno, čak neophodno. Uvod u proces planiranja vrši se kroz smernice, preporuke i podsticanje učenika da razmišlja o ovakvom načinu rada. Ove smernice i preporuke optimalno je integrisati u neki od strukturnih elemenata koji su smešteni na početku udžbenika (predgovor, uputstvo za upotrebu). U centralnom delu udžbenika mogu, kao zaseban strukturni element, biti uključene

tabele ili kontrolne liste koje sadrže modele za rešavanje određenih zadataka. Od ponuđenih modela, učenik bi odabrao onaj koji najviše odgovara njegovom stilu učenja ili resursima za rad koje ima. Takođe u centralnom delu udžbenika, ali pre jezičkog zadatka, moguće je učeniku ostaviti prazan prostor u kome bi on samostalno planirao izvršenje tog zadatka. Procesi učenja planiranja su brojni, a autor udžbenika je taj koji procenjuje koji je optimalno implementirati u strukturu udžbenika. Značajno je napomenuti da se taj proces (kao i proces učenja kako se uči) suštinski može vršiti na dva načina: globalno (opšti primeri se daju na nivou celog udžbenika, pa učenik odabira odgovarajući model) ili lokalno (u okviru svake lekcije postoje modeli konkretno vezani za neposredni jezički zadatak).

Traženje prilika za uveštavanje – Budući da je ova strategija od velikog značaja, neophodno je da bude uključena u strukturu udžbenika. Bilo da su to čitanje knjige ili časopisa, slušanje muzike, gledanje filma ili predstave na ciljnom jeziku, razgovor sa izvornim govornicima, autor mora upućivati učenike na te izvore. Imajući u vidu da je napredak učenika direktno srazmeran njihovom samostalnom radu van nastave i upotrebe udžbenika, neophodno je višestruko uticati na svest učenika o ovoj pojavi: najpre u uvodnim strukturama udžbenika (predgovor, uputstvo za upotrebu, učenje kako se uči) ukazati na značaj ove strategije, a zatim u centralnom ili završnom delu udžbenika učenicima ponuditi kontrolnu listu sa ciljem praćenja njihovog napretka. U centralnom delu udžbenika, takva lista može pratiti strukturu i sadržaj lekcije (na primer, ako lekcija govori o odlasku u pozorište ili bioskop, da lista bude bazirana na sličnim aktivnostima; ako lekcija govori o putovanjima, da lista bude zasnovana na razgovoru sa izvornim govornicima/ u sredini gde se taj jezik govori). U završnom delu udžbenika, može biti uopštenog karaktera, tako da prati globalni napredak učenika.

III Evaluiranje vlastitog učenja

Samonadgledanje – Strategija samonadgledanja predstavlja jednu od krucijalnih koje idu u prilog učenju u savremenom smislu te reči. Način i obim u kojem je ova strategija prisutna u udžbeniku stranog jezika umnogome je uslovljena uzrastom učenika, ali je neophodno uključiti je u strukturu udžbenika od najranijih uzrasta. Strategiju samonadgledanja moguće je pridružiti kontrolnim listama predviđenim za planiranje jezičkog zadatka, gde bi učenik istovremeno pratio način na koji se odvija sprovođenje jezičkog zadatka, ali i njegov lični napredak. Takođe, samonadgledanje se može vršiti kroz prazan prostor ostavljen učeniku da beleži svoja zapažanja, ali je ovo primerenije starijim uzrastima budući da zahteva veliku količinu samosvesti i samokontrole. Ovo je odličan prostor da učenici

usvoje pravilan odnos prema greškama – normalno je grešiti u radu, dokle god smo iz grešaka nešto naučili i dok se trudimo da ih ne ponavljamo.

Samoevaluacija – Veliki značaj ove metakognitivne strategije leži u činjenici da pozitivno utiče na motivaciju učenika za rad. Samoevaluacija može na više načina biti uključena u makrostrukturu udžbenika, samostalno ili integrisano sa nekom drugom metakognitivnom strategijom. Poželjno je da nastavnik kontinuirano upućuje u toku časova učenike kako da pravilno vrše samoevaluaciju svog učinka i rada, ali je posebno važno da ona bude sastavni deo svakog udžbenika stranog jezika. Mogućnosti za uključivanje samoevaluacije u makrostrukturu udžbenika su brojne: u vidu dnevnika koji će učenici samostalno voditi, u vidu kontrolne liste u kojoj se učenicima skreće pažnja na relevantne i za njihov uzrast primerene aspekte samoprocene, u vidu testova kojima se rezimira lekcija gde učenik može samostalno da prati svoj napredak... Zanimljiv je pristup da se kroz odgovarajuće instrukcije učenici podstaknu najpre da ocenjuju svoje drugare, pri čemu bi imali jasno naznačene kriterijume za ocenjivanje, pa kada učenik razvije osećaj za kriterijum, može to lakše primenjivati na sebi.

Zaključak

U ovom radu nastojali smo da povežemo dve različite oblasti – strategije za učenje jezika i teoriju udžbenika. Tačnije, cilj nam je bio da utvrdimo koje metakognitivne strategije mogu biti inkorporirane u makrostrukturu udžbenika, na koji način i u kojim elementima strukture. Takođe, pokušali smo da na osnovu karakteristika određene strategije i mogućnosti koje makrostruktura udžbenika ima, ustanovimo da li udžbenik određenu metakognitivnu strategiju može realizovati samostalno ili je neophodno prisustvo nastavnika.

Sintezom relevantne literature iz ove dve oblasti izvodimo sledeće zaključke. 1. Sve metakognitivne strategije mogu se implementirati u makrostrukturu udžbenika. 2. Sve strategije mogu se razvijati globalno (razvijanjem svesti o postojanju izvesne metakognitivne strategije kod učenika) i lokalno (kroz konkretne strukturne elemente namenjene upravo toj strategiji). 3. Kako su strategije brojne, zbog ograničenog prostora u udžbeniku nije moguće svakoj od njih posvetiti sve moguće strukturne elemente kroz koje se ona manifestuje i uči. Dakle, na autoru udžbenika je da odabere koje strategije će uključiti u udžbenik i kroz koje strukturne elemente. U brojnim slučajevima, usvajanje i uvežbavanje većeg repertoara strategija može se sprovoditi kroz isti strukturni element (predgovor, uvod, kontrolne liste sa različitim funkcijama i tako dalje). 4. Iako učenik veliki broj ovih strategija može usvajati samostalno kroz pravilnu upotrebu udžbenika, potrebno

je da i nastavnik podstiče razvoj repertoara metakognitivnih strategija kod svojih učenika. Dodali bismo da treba insistirati na obučavanju nastavnika u ovoj oblasti u cilju osposobljavanja učenika za samostalno, odgovorno i motivisano učenje stranih jezika. 5. Prilikom izrade udžbenika stranih jezika, bez obzira na metodu na kojoj autori zasnivaju svoj udžbenik, značajno je da u njegovu strukturu ugrade elemente koji doprinose proširivanju repertoara metakognitivnih strategija kao i njihove upotrebe.

Literatura

- Ahmad i dr. 2021: A. Ahmad, W. I. W. Salim, S. A. Karim, A. A. M. Zain, F. Ab Rahman, Students' perceptions of French vocabulary and the effects on their choice of metacognitive strategy components. In Zoraida Mustafa (ed.), *International Language and Education conference (iLEC'21)* (pp. 53–56). Nilai Negeri Sembilan: USIM.
- Ahmad, Mohamad i Jad 2022: A. Ahmad, E. M. A. Mohammad, B. A. Yaad, Language learning strategies: An overview classification in the context and effectiveness. *Pakistan Languages and Humanities Review*, 6(2), 687–694.
- Alrašidi 2022: O. Alrashidi, Assessing language learning strategies employed by university English major students in Saudi Arabia. *Cogent Education*, 9(1), 1–19.
- Asevedo 2020: R. Azevedo, Reflections on the field of metacognition: Issues, challenges, and opportunities. *Metacognition and Learning*, 15(2), 91–98.
- Ašjari i Iksan 2019: M. Asy'ari, M. Ikhsan, The effectiveness of inquiry learning model in improving prospective teachers' metacognition knowledge and metacognition awareness. *International Journal of Instruction*, 12(2), 455–470.
- Bao 2019: D. Bao, The place of silence in second language acquisition. *English Language Teaching & Research*, 1(1), 26–42.
- Blaj 2014: C. Bligh, *The silent experiences of young bilingual learners: A socio-cultural study into the silent period*. Boston: Sense Publishers.
- Borkovski, Kar i Presli 1987: J. G. Borkowski, M. Carr, M. Pressley, "Spontaneous" strategy use: Perspectives from metacognitive theory. *Intelligence*, 11(1), 61–75.
- Braun, 1978: A. L. Brown, Knowing when, where, and how to remember: A problem of metacognition. In R. Glaser (ed.), *Advances in instructional psychology* (pp. 77–165). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bul i Ma 2001: S. Bull, Y. Ma, Raising learner awareness of language learning strategies in situations of limited resources. *Interactive Learning Environments*, 9(2), 171–200.

- Bursalı i Öz 2018: N. Bursalı, H. Öz, The role of goal setting in metacognitive awareness as a self-regulatory behavior in foreign language learning. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 5(3), 622–671.
- Čamot 1987: A. U. Chamot, *A study of learning strategies in foreign language instruction. First year report*. Washington: Interstate Research Associates.
- Čamot 2004: A. U. Chamot, Issues in language learning strategy research and teaching. *Electronic journal of foreign language teaching*, 1(1), 14–26.
- Čamot i Kuper 1989: A. U. Chamot, L. Kupper, Learning strategies in foreign language instruction. *Foreign Language Annals*, 22(1), 13–22.
- Dernjej 2005: Z. Dörnyei, *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Di Karlo 2017: S. Di Carlo, Understanding cognitive language learning strategies. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 6(2), 114–126.
- Đorđević 1999: B. Đorđević, Udžbenik i podsticanje razvoja mišljenja učenika. U N. Laketa (ur.), *Vrednosti savremenog udžbenika III* (str. 31–41) Užice: Učiteljski fakultet.
- Flavel 1971: J. H. Flavell, First discussant's comments: What is memory development the development of?. *Human development*, 14(2), 272–278.
- Flavel 1976: J. H. Flavell, Metacognitive aspects of problem solving. *The Nature of Intelligence*, 12, 231–235.
- Gumartifa i Agustiani 2022: A. Gumartifa, I. W. D. Agustiani, The analyses of learning strategies in English as a second language: Theoretical classification and measurement test. *VELES: Voices of English Language Education Society*, 4(2), 118–129.
- Habok i Mađar 2018: A. Habók, A. Magyar, Validation of a self-regulated foreign language learning strategy questionnaire through multidimensional modelling. *Frontiers in Psychology*, 9, 1–11.
- Haukos, Bjork i Dipedal 2018: Å Haukås, C. Bjørke, M. Dypedahl, Introduction. In Å Haukås & C. Bjørke (eds.), *Metacognition in language learning and teaching* (pp. 1–11). New York: Taylor & Francis.
- Kasefian-Naeini i Marof 2022: S. Kashefian-Naeini, N. Maarof, Iranian EFL and Malaysian ESL university students' use of language learning strategies. *Vision: Journal for Language and Foreign Language Learning*, 11(1), 65–78.
- Kin i Zeng 2019: L. T. Qin, J. L. Zhang, English as a foreign language writers' metacognitive strategy knowledge of writing and their writing performance in multimedia environments. *Journal of Writing Research I*, 12(2), 393–413.

- Koen 1995: A. D. Cohen, *Second language learning and use strategies: Clarifying the issues. Research report*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Koen 2003: A. D. Cohen, The learner's side of foreign language learning: where do styles, strategies and tasks meet? *International Review of Applied Linguistic in Language Teaching* 41(4), 279–291.
- Koen i Oksford 2002: A. D. Cohen, R. L. Oxford, Young learners' language strategy use survey. In A. D. Cohen, S. J. Weaver (eds.), *Styles and strategies-based instruction: A teachers' guide* (pp. 75–78). Minneapolis: Center for advanced research on language acquisition, University of Minnesota.
- Koen, Oksford i Či 2002: A. D. Cohen, R. L. Oxford, J. C. Chi, Language strategy use survey. In A. D. Cohen, S. J. Weaver (eds.), *Styles and strategies-based instruction: A teachers' guide* (pp. 68–74). Minneapolis: Center for advanced research on language acquisition, University of Minnesota.
- Končarević 1997: K. Končarević, *Struktura i sadžaj udžbenika ruskog jezika za osnovnu školu*. Beograd: Filološki fakultet.
- Končarević 2002: K. Končarević, *Savremeni udžbenik stranog – ruskog jezika: struktura i sadržaj*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Končarević 2008: Končarević, Autokontrola, autokorekcija i autoevaluacija učenika posredstvom udžbenika stranog (ruskog) jezika: teorijski principi i konstrukcijska rešenja. U J. Vučo (ur.), *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti, zbornik radova* (str. 39–52). Nikšić: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet.
- Kordije-Gotije 2002: C. Cordier-Gauthier, Les éléments constitutifs du discours du manuel. *Ela. Etudes de linguistique appliquée*, 1(25), 25–36.
- Livingston 2003: J. A. Livingston, Metacognition: An overview. (ERIC Document Reproduction Service No. ED474273)
- O'Mali i dr 1985: J. M. O'Malley, A. U. Chamot, G. Stewner-Mazanares, R. P. Russo, L. Kupper, Learning strategy applications with students of English as a second language. *TESOL Quarterly*, 19(3), 557–584.
- O'Mali, Čamot i Woker 1987: J. M. O'Malley, A. U. Chamot, C. Walker, Some application of cognitive theory in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 9(3), 287–306.
- O'Mali i Čamot 1990: M. O'Malley, A. U. Chamot, *Learning strategies in second language acquisition*. New York: Cambridge University Press.
- Oksford 1990: R. L. Oxford, *Language learning strategies: what every teacher should know*. Boston: Heinle & Heinle

- Peri, Lundi i Golder 2019: J. Perry, D. Lundie, G. Golder, Metacognition in schools: what does the literature suggest about the effectiveness of teaching metacognition in schools?. *Educational Review*, 71(4), 483–500.
- Pintrič 2002: P. R. Pintrich, The role of metacognitive knowledge in learning, teaching, and assessing. *Theory into Practice*, 41(4), 219–225.
- Randžan i Filominradž 2020: R. Ranjan, R., A. Philominraj, Language learning strategies, motivation and gender in foreign language context. *Universal Journal of Educational Research* 8(2): 591–604.
- Roberts 2014: T. A. Roberts, Not so silent after all: Examination and analysis of the silent stage in childhood second language acquisition. *Early Childhood Research Quarterly*, 29(1), 22–40.
- Ros 2012: H. Rose, Reconceptualizing strategic learning in the face of self-evaluation: Throwing language learning strategies out with the bathwater. *Applied Linguistics*, 33(1), 92–98.
- Rubin 1981: J. Rubin, Study of cognitive processes in second language learning, *Applied Linguistics*, 11, 117–131.
- Rubin 1987: J. Rubin, Learner strategies: Theoretical assumptions, research history and typology. In A. L. Wenden, J. Rubin (eds.), *Learner strategies in language learning* (pp. 15–30). Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Savet Evrope 2001: Council of Europe, *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanton, Sebesta i Dunloski 2021: J. D. Stanton, A. J. Sebesta, J. Dunlosky, Fostering metacognition to support student learning and performance. *CBE—Life Sciences Education*, 20(2), 1–7.
- Stern 1975: H. H. Stern, What can we learn from the good language learner?. *Canadian Modern Language Review*, 31, 304–318.
- Sternberg 1984: R. J. Sternberg, Toward a triarchic theory of human intelligence. *Behavioral and Brain Sciences*, 7(2), 269–287.
- Trnavac 1999: N. Trnavac, Didaktičko-metodička aparatura za rad učenika u osnovnoškolskim udžbenicima (analiza radnih naloga za samostalni rad učenika). U N. Laketa (ur.), *Vrednosti savremenog udžbenika III, zbornik radova sa naučnog skupa* (str. 133–162). Užice: Učiteljski fakultet.
- Van Zile-Tamsen 1996: C. M. Van Zile-Tamsen, *Metacognitive self-regulation and the daily academic activities of college students*. Buffalo: State University of New York.

- Venden 1998: A. L. Wenden, Metacognitive knowledge and language learning. *Applied linguistics*, 19(4), 515–537.
- Venman i dr. 2006: M. V. J. Veenman, J. Meijer, V. H. Wolters, P. Afflerbach, Metacognition and learning: Conceptual and methodological consideration. *Metacognition Learning*, 1, 3–14.
- Zujev 1988: D. D. Zujev, *Školski udžbenik*. (M. Radić-Dugonjić, prev.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Vesna Aleksić

INTÉGRATION DES STRATÉGIES MÉTACOGNITIVES DANS LA MACROSTRUCTURE D'UN MANUEL DE LANGUE ÉTRANGÈRE

Résumé

Dans cet article, pour tenter de déterminer le concept de métacognition, nous donnons un bref aperçu des définitions de ce concept depuis son origine jusqu'à présent. Nous essayons aussi de définir des stratégies métacognitives et de souligner leur importance dans le domaine de l'éducation, en particulier dans le domaine de l'enseignement des langues étrangères. Les stratégies métacognitives jouent un rôle énorme dans le processus de planification des apprentissages et de gestion de l'environnement de travail. Grâce à des stratégies métacognitives, l'apprentissage devient un processus significatif, dirigé par l'élève. Bien que tous les élèves connaissent et utilisent certaines stratégies métacognitives dans leur travail, le fait est que tous les élèves ne possèdent pas un éventail de connaissances suffisamment large ou ne les utilisent pas suffisamment. Par conséquent, il est nécessaire qu'au cours du processus d'enseignement, l'enseignant, ainsi que le matériel pédagogique, contribuent à la diffusion et à la compréhension des stratégies métacognitives, et bien sûr, à leur utilisation. Dans l'article, nous avons élaboré en détail la division et les caractéristiques des stratégies métacognitives, étudié comment elles se rapportent à quatre compétences linguistiques clés, puis examiné lesquelles des stratégies et de quelle manière elles peuvent être incluses dans le manuel de langue étrangère de manière à ce que l'élève puisse les comprendre et les utiliser de manière autonome, afin qu'elles fassent partie de son répertoire de stratégies métacognitives.

Mots clés : métacognition, stratégies métacognitives, manuel de langue étrangère, structure du manuel, macrostructure.

Vesna Aleksić

INTEGRATION OF METACOGNITIVE STRATEGIES INTO THE MACROSTRUCTURE OF A FOREIGN LANGUAGE TEXTBOOK

Summary

This paper, which represents our attempt to define the concept of metacognition, offers a brief overview of its definitions from its introduction until the present day. We also tend to define metacognitive strategies and accentuate their significance in education, especially in foreign language teaching. Metacognitive strategies play an immense role in the process of learning, planning and organizing the learning environment. Relying on metacognitive strategies, learning becomes a meaningful process, governed by a learner. Although all learners have a knowledge of and use certain metacognitive strategies, it is evident that not all of them own a wide enough range of metacognitive strategies or that they do not use them enough. Therefore, it is necessary that both teachers and teaching materials contribute to the development and understanding of metacognitive strategies as well as to their use. This paper deals with a thorough analysis of the classification and features of metacognitive strategies and their effect on communicative activities. It also contemplates which of these strategies can be incorporated into a foreign language coursebook, and how they can be incorporated so that a learner can understand and use them independently.

Key words: metacognition, metacognitive strategies, foreign language coursebook, coursebook structure, macrostructure.

Јована Николић*

Академија струковних студија Београд,
Висока хотелијерска школа

ЗНАЧАЈ МУЛТИКУЛТУРНЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ЊЕНА УЛОГА У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Циљ овог рада јесте да прикаже значај адекватно одабраног књижевног дела у настави енглеског језика са циљем развијања интеркултурне комуникативне компетенције код ученика. Савремени свет обилује међукултурним сусретима, а како би комуникација била успешна, развијање интеркултурне комуникативне компетенције се препоручује као спона између припадника матичне и циљне културе. У раду ћемо нагласити значај мултикултурних текстова који би требало примењивати у настави од најранијег узраста како би помогли ученику да, поред овладавања језичким вештинама, спозна свет, те креира лични и критички став према њему. Избор адекватног текста је од великог значаја, почев од сликовница, бајки, народних прича, преко приповедака па све до савремене прозе. У зависности од интересовања и узраста ученика као и нивоа знања језика, квалитетан избор текста и његова адекватна обрада помоћи ће ученицима да развију саосећање према Другоме. Примена савремених теорија из студија културе могу утицати на способност ученика да препознају идеолошки обојене текстове. У раду ћемо такође предложити неколико активности и савета који се могу применити у настави како би се развила интеркултурна комуникативна компетенција код ученика коришћењем књижевних текстова.

Кључне речи: мултикултурна књижевност, интеркултурна комуникативна компетенција, настава енглеског као страног језика.

* Академија струковних студија Београд, Висока хотелијерска школа, Кнеза Вишеслава 70, 11000 Београд; jovananikolic.va@gmail.com

1. Увод

1.1. Мултикултурна настава

Ране фазе мултикултурне наставе проналазимо у периоду током шездесетих година прошлог века у САД-у, када се јавио Покрет за грађанска права (*Civil Rights Movement*) (Бенкс 2009: 13), чији је циљ био борба против институционалне расне сегрегације и дискриминације афроамеричких држављана. Поред Афроамериканаца, јавила се потреба и међу имигрантима, женама, хомосексуалцима као и људима са посебним потребама на мултикултурну наставу, која би приказала и њихов поглед на свет и учинила их равноправним члановима друштва, те настава постепено постаје мултикултурна. Чери Бенкс и Џејмс Бенкс (2016: 318) мултикултурност доводе у везу са мултикултурним видом едукације, чиме истичу значај инкорпорирања мултикултурног аспекта у друштво и његове институције као што је школство, дефинишући мултикултурност као:

философску позицију и покрет који сматра да род, етничко порекло, расна питања и културна разноликост плуралистичког друштва треба да се рефлектују на све институционалне структуре образовних институција, укључујући запослене, норме, вредности, курикулум, и студентско тело. (Бенкс и Бенкс 2016: 318)

Овакав став је релевантан за савремено глобалистичко друштво с којим је неопходно бити у кораку. То значи да је преиспитивање устаљених догми и ставова који почивају на некадашњим монолитним друштвима неопходно. Стога је важно мултикултурне аспекте савременог друштва укључити у силабусе предмета, а настава енглеског језика не треба да буде изузетак, јер управо путем усвајања енглеског као страног језика ученици се упознају и са културом земље чији језик уче, а она је, дакле, мултикултурна и хетерогена.

Циљ мултикултурне наставе огледа се у томе да промовише вредности културних разлика, људских права и поштовање према свима који су другачији, затим, промовише подједнаку расподелу моћи међу различитим групама, друштвену и економску равноправност, као и алтернативне изборе људи (Голник и Чин 2016: 19). Најзначајнији циљ мултикултурне наставе заправо представља развој друштвених и личних вештина као и елиминисање стереотипа (Бенет 1995: 17). Кристин Слитер и Карл Грант (нав. у Арслан 2013: 17) наводе детаљније циљеве мултикултурне наставе који ученицима омогућавају:

- да усвоје вештине, ставове и знања неопходна за повећање индивидуалних способности за ефективним функционисањем у мултикултурном окружењу;
- да развију способност да траже информације о економским, политичким и друштвеним факторима различитих земаља
- да подстиче афирмацију свих култура
- да обезбеди свим појединцима могућност да доживе друге културе и препознају их као извор учења и раста
- да изграде свест о културном наслеђу појединца и пружи им основе за лични идентитет
- да повећају толеранцију и прихватање различитих вредности, ставова и понашања. (цит. према Арслан 2013: 17)

Домен мултикултурног је неопходан за разумевање савременог плуралистичког друштва, а школа као институција која се бави и васпитним радом, треба ученике да припреми да разумеју свет, али и да критички приступе међукултурним разликама које виде у реалном окружењу, у медијима, на филму, интернету или доживе у међукултурном сусрету у ком је комуникација неизоставна... Стога је неопходно да и наставници енглеског језика одаберу материјале који приказују аутентичну и што реалистичнију слику културе САД-а, Уједињеног Краљевства, Аустралије или Канаде, како би помогли ученицима да развију интеркултурну комуникативну компетенцију.

1.2. Интеркултурна комуникативна компетенција

Циљ савремене наставе енглеског језика, уколико је у дослуху са савременим међукултурним сусретима у друштвима, између осталог, треба да буде развијање интеркултурне компетенције и интеркултурне комуникативне компетенције код ученика, подстицање на разумевање различитости и развијање саосећања. Интеркултурна компетенција подразумева „способност да се ставите у ципеле других, да видите свет на начин на који га они виде и дају значење на основу заједничког људског искуства” (Крамш и Жу 2016: 42). Интеркултурна комуникативна компетенција појединцима омогућава „способност интеракције са ’другима’, да прихвате доживљаје света других људи, да посредују између културних перспектива, да буду свесни како да процене разлике” (Бајрам, Николс и Стивенс 2009: 5).

Мајкл Бајрам (1997: 34) наводи да аспекти интеркултурне комуникативне компетенције подразумевају одређена знања (*savoirs*), вештине (*savoir comprendre* и *savoir apprendre / faire*), ставове (*savoir-être*) и критичку културну свест (*savoir s'engager*). Знања представљају знања о друштвеним групама и њиховим производима и праксама у земљи саговорника и матичној земљи, а укључују уверења, историјске односе, религију, као и културне производе попут књижевних текстова и сл. (Гомес Родригес 2013: 97). Бајрам вештине дели на вештине тумачења, повезивања и откривања и интеракције. Луис Фернандо Гомес Родригес (2013: 97) наглашава да баш ове вештине наговештавају да интеркултурност не подразумева само „разумевање и толерантност према разликама, већ и критички став према њима” (Гомес Родригес 2013: 97). Вештине тумачења и повезивања (*savoir comprendre*) омогућавају појединцу да употреби знања. Вештине откривања и интеракције (*savoir apprendre*) служе као спона између постојећег знања у процесу интеракције зарад успешне комуникације, док критичка културна свест (*savoir s'engager*) служи критичкој процени разлика и сличности између сопствене културе и културе другог (нав. у Гомес Родригес 2013: 97 – 98). Сасвим је јасно да, када разматрамо увођење мултикултурне књижевности на енглеском језику у наставу енглеског језика са циљем разумевања културних разлика, не смемо занемарити важност интеркултурне компетенције.

Увођење додатног материјала и активности у наставу енглеског језика је кључно. Иако издавачке куће теже да прилагоде уџбенике страног језика савременим потребама, важно је напоменути да постоје уџбеници енглеског језика који углавном не осликавају реалну слику Велике Британије или САД-а, такође, у недовољној мери подстичу интеркултурну компетенцију код ученика. Истражујући заступљеност елемената културе у уџбеницима енглеског језика намењеним различитим нивоима познавања језика, Гомес Родригес (2015: 178) закључује да уџбеници у недостатку елемената дубоке културе не подстичу развој интеркултурне комуникативне компетенције код полазника.

Обрада књижевног дела у настави енглеског језика није новина, књижевни текст сам по себи садржи културну димензију земље из које потиче у мањој или већој мери. Но, у циљу подстицања интеркултурне комуникативне компетенције неопходно је учинити добар избор књижевног дела и осмислити адекватне активности зарад постизања овог циља.

2. Мултикултурна књижевност и потенцијални проблеми приликом одабира литературе

Појам мултикултурне књижевности тешко је прецизно дефинисати. Она се у најширем смислу односи на: „све књиге о људима и њиховим индивидуалним или групним доживљајима унутар одређене културе, укључујући и мејнстрим културе” (Шорт, Линч-Браун и Томлинсон 2014: 216). Ужа дефиниција, с друге стране, подразумева „књижевност коју су написали и која говори о припадницима маргинализованих и одбачених група од стране доминантних европско-америчких култура у САД-у” (Шорт, Линч-Браун и Томлинсон 2014: 216). У том смислу, ужа дефиниција мултикултурне књижевности подразумева „све мањине у погледу расе, етничког порекла, религије и језика, затим, особе са физичким или менталним потешкоћама, особе хомосексуалног опредељења, као и сиромашне” (Шорт, Линч-Браун и Томлинсон 2014: 216). Дакле, ужа дефиниција коју наводе Шортова, Линч-Браунова и Томлинсонова, у обзир узима припаднике маргинализованих група на територији САД-а о којима говоре маргинализовани књижевници. Из тог разлога представља аутентично стваралаштво ове земље и пружа увид у потенцијално реалан свакодневни живот протагониста, њихове ставове, размишљања, идентитете, у земљи чији језик ученици изучавају. Овде ћемо поменути и то да се управо због хетерогене одлике савремених земаља, мултикултурна књижевност може применити и у настави других страних језика у складу са језичким компетенцијама ученика, аутентичношћу и тематиком текста на језику који полазник учи.

Каи (2002: 5), позивајући се на неколико различитих дефиниција мултикултурне књижевности, од оних мање инклузивних до оних које подразумевају више различитих маргинализованих култура, закључује да, иако сматра да се поједини теоретичари са њим не би сложили, оно што је заједничко за све педагошке дефиниције мултикултурне књижевности јесте то да подразумевају разлику између доминантних и недоминантних култура. Каи (2002: 7) дакле наглашава циљ мултикултурне књижевности који се огледа у томе да је неопходно не само да „разуме, прихвати, и цени културне разлике”, већ и да „трансформише постојећи друштвени поредак како би се обезбедио снажнији глас и ауторитет маргинализованим културама и постигла друштвена једнакост међу свима” (Каи 2002: 7).

И поред неслагања истраживача у погледу јединствене дефиниције мултикултурне књижевности, улога сваког књижевног дела које осликава културу другачију од доминантне – када се на адекватан начин примени

у настави енглеског језика, може утицати на развијање интеркултурне (комуникативне) компетенције код ученика.

На основу наведених дефиниција мултикултурне књижевности, односно различитих културних и социјалних група које обухвата, можемо закључити да је избор тема и литературе погодне за развој интеркултурне компетенције исувише велик, што је са једне стране добро јер не ограничава наставника, док с друге стране представља велики изазов када је у питању сужавање избора и одабир тема о којима ће дискутовати са ученицима, које опет треба уклопити у силабус предмета. Такође је потребно прилагодити литературу узрасту и нивоу познавања језика ученика. Међутим, приликом одабира аутентичног дела наилазимо и на низ других потенцијалних проблема. Наиме, позивајући се на претходна истраживања појединих аутора (Бишоп 1997; Дејвид 2001; Робертс, Дин и Холанд 2005) који говоре о проблему неаутентичности дечијих књига, Адам и Харпер (2016: 1) наводе да многи аутори потичу из доминантних култура, а пишу о не-доминантним културама, што доводи до тога да овакве књиге могу говорити о неаутентичним јунацима и представљати стереотипне слике дате културе. Ауторке даље наводе и потенцијални неуспех наставника да разуме и примети аутентичне текстове, услед чега потенцијално не успева да направи селекцију текстова који ће промовисати интеркултурну свест (Адам и Харпер 2016: 1). Како је мултикултурна и интеркултурна проблематика „културно експанзивна, и културно критична”, она омогућава ученицима да постану део света тако што ће стећи увид у то „како се људи осећају, живе и мисле”, што значи да ученици не прикупљају само информације о датој култури, већ се интересују за њу на дубљем нивоу (Шорт, Линч-Браун и Томлинсон 2014: 213). Да би ученицима обезбедили комплексније тумачење књижевног дела и разумевање културе, наставници пре свега морају бити стручни и разумети значај увођења оваквог вида књижевности у наставу. Циљ мултикултурне књижевности у настави енглеског језика, поред развијања језичких компетенција, треба да буде оспособљавање ученика да препознају идеологију која се крије у књижевним текстовима а уједно је део културе.

Блендова (2016: 42) истиче да идеолошки обојене текстове није увек лако препознати. Ноделман и Реимер (нав. у Бленд 2016: 42) сматрају да је идеологија неприметна и људи је непосредно прихватају. Таквим текстовима може се приступити применом различитих теорија попут теорија из домена студија културе, критичке педагогије, постколонијалне теорије и сл. (Бленд 2016: 42). Како је постколонијална тематика

неодвојива од Енглеске и њене некадашње империјалне политике, потпуно је природно укључити текстове (пост)колонијалних писаца у наставу енглеског језика. Бебуд Мохамадзаде (2009: 23) управо предлаже увођење постколонијалне књижевности и постколонијалне књижевне теорије у наставу енглеског језика јер подстиче ученике на размишљање и дискусију, тако што ће у питање довести идеолошку подељеност света проистеклу из дискурзивних пракси западног света. Саид (2000: 11) наиме успоставља термин *оријентализам* као критички концепт који подразумева систем знања о Истоку који је створио Запад, чиме наглашава неравномерни однос моћи између Окцидента (Запада) и Оријента (Истока), у ком Оријент представља инфериорног Другог. Стога, Саид истиче да је „без испитивања оријентализма као дискурса немогуће разумети огромну системску дисциплину, уз чију је помоћ европска култура била кадра да током пост-просветитељског периода овлада Оријентом – па и да га произведе – политички, социолошки, војно, идеолошки, научно и имагинацијски” (Саид 2000: 12). Дакле, изучавањем колонијалних и постколонијалних текстова на часу енглеског језика, акценат треба да буде на уочавању и разумевању појмова као што су хегемонија или идеологија који постоје у тексту, јер током колонијалног периода знања која су била доступна о колонијалним државама базирала су се на текстовима које су писали мисионари, путописци, научници или истраживачи из доминантних западних култура, као што је енглеска. Стога је такође је неопходно објаснити и приближити ученицима историјски, политички и идеолошки концепт колонизације. Примера ради, социјалним дарвинизмом оправдавао се колонијализам (Пејџ и Зонеберг 2003: 540). Упознавањем ученика са друштвеним приликама датог периода могла би се стећи шира слика о земљи и њеној историји, чиме би се створила могућност за критичко мишљење. Међутим, треба бити обазрив са оваквим темама. Ради развоја интеркултурне компетенције, неопходно је успоставити однос између култура али и заузети став из перспективе Другог. Међутим, циљ не треба да буде замена места бинарним опозитима (у овом случају колонизатор-колонизовани), већ довођење у питање поретка колонијалног дискурса. Појашњењем историјског, политичког и империјалистичког режима (чиме се ни на који начин не оправдава колонизација), тежи се стварању целовите слике, чиме се потенцијално избегава бес или мржња упућена Енглеској, односно сажаљевање или величање некадашњих колонија, већ се на један зрелији начин закључује

да империјална филозофија која се тиче инфериорности колонизованих народа¹ из перспективе савременог човека није исправна. Штавише, разумети принцип бинарне логике империјализма, помоћи ће ученицима да разумеју и препознају сам принцип колонијалне идеологије. Сходно томе, Мохамадзаде (2009: 25) истиче значај деконструктивног читања постколонијалног текста са којим ученици и наставници треба да буду упознати како би заједно преиспитали „етичка уверења и етноцентричну пристрасност” како у текстовима тако и у међукултурном контакту. Применом постколонијалног деконструктивног читања текст се може тумачити из више перспектива (Мохамадзаде 2009: 25).

Појам деконструкције Дерида уводи у друштвене науке шездесетих година двадесетог века, са циљем да „разори поредак приоритета и појмовних супротности које омогућавају такав поредак” који почива на бинарним опозитима, са намером да се „пронађу и прикажу претпоставке текста и демонтирају хијерархије бинарних опозиција” (нпр. запад у односу на исток, колонизатор у односу на колонизовани), „чија улога је у томе да се гарантује и докаже одређена истина, кроз искључивање и девалвирање ’слабијег’ пара у оквиру бинара” јер према бинарној логици један од супротстављених термина има привилегован положај у односу на други и као такав карактерише „свако идеолошко мишљење” (Ђорђевић 2009: 103).

Од велике је важности, дакле, да наставник разуме широк спектар друштвених теорија. Међутим, он мора бити и заинтересован да им нађе примену у настави и да их прилагоди наставним јединицама и исходима предмета. Изузетно је важно и пожељно организовати едукације и радионице како би се подигла свест о овој теми, а наставницима омогућила подршка у одабиру адекватних књижевних дела и њиховој обради на часу.

3. Избор књижевних текстова и њихова примена у настави енглеског језика

У зависности од узраста ученика, али и нивоа знања и заинтересованости, наставник мора знати како да прилагоди штиво ученицима. Оно треба да буде аутентично и да приказује што реалнији живот. У том смислу, Гомес Родригес (2012: 52) наводи, позивајући се на Клер Крамш (2001), да ученике енглеског као страног језика треба излагати разноврсним текстовима,

1 Манони (Octave Mannoni) у књизи *Prospero and Caliban: the Psychology of Colonization* говори о урођеној инфериорности колонизованих народа, док такав став Фанон (Frantz Fanon) критикује у књизи *Black Skin, White Masks*.

укључујући конвенционалне текстове (књиге, новине, магazine), али и књижевне текстове у циљу бољег међукултурног разумевања.

Сматрајући да је појам културе неодојив од дискурса који је чине, Крамшова (2011: 366) наводи да симболичка димензија интелектуалне компетенције у настави страних језика захтева такав приступ „да у обзир узима истините, замишљене и виртуелне светове у којима живимо” (Крамш 2011: 366). Џенис Бленд (2016: 44) истиче важност нарације у циљу представљања света. Позивајући се на Крамшову (2011), Блендова (2016: 44) нарацију тумачи као важан „педагошки медијум” који „метонимички представља културе учениковог сопственог света или културе њему непознатих светова. Они делују као огледала и као прозори – јер замишљени свет рефлектује ново светло на познато” (Бленд 2016: 44).

Гомес Родригес (2012: 52) нас подсећа на усвајање матерњег језика и први сусрет са књижевним текстовима који су некако увек везани за бајке, народне приче, басне, легенде, и друге приче које често осликавају одређену културу. Стога овај аутор сматра да ће наставник одабиром квалитетних дела наведених жанрова помоћи ученицима да постану свесни међукултурних разлика (Гомес Родригес 2012: 52). Народна књижевност представља аспекте дате културе, омогућава увид у веровања, вредности, традицију, искуства једне заједнице, а писали су је њени припадници (Дајмонд и Мур 1995: 47). У есеју *Rethinking Cultural Authenticity in Global literature: A Korean Example* (Разматрање културне аутентичности у глобалној књижевности: пример Кореје), који се надовезује на есеј *Developing intercultural understandings through global children's literature* (Развијање интеркултурног разумевања путем глобалне дечије књижевности) аутори на примеру корејске књижевности наводе битност комбиновања традиционалне и савремене књижевности једне земље. Наиме, традиционална књижевност је корисна јер „подстиче интеркултурно разумевање због тога што преноси културне вредности, етос, веровања, уверења, и обичаје” (Санг и Мејер 2012: 163). С друге стране, традиционалној књижевности мањка савременог духа, који се може увести савременом књижевношћу (Санг и Мејер 2012: 164). Аутори наводе да је улога глобалне, светске књижевности да многај деци пружи увид у књижевност и сам живот људи друге земље, у овом случају Јужне Кореје, без непосредног сусрета (Санг и Мејер 2012: 164). Следећи пример ових аутора, да би се избегло погрешно или негативно тумачење културе другог, али и избегла њена романтизација, можемо закључити да је за боље разумевање сваке савремене културе неопходно обрађивати текстове

традиционалног и модерног карактера, али и комбиновати жанрове како би се стекла целовитија слика о култури земље чији се језик изучава.

Уколико је циљ увођења мултикултурне књижевности у наставу енглеског језика развијање критичког става, разумевање различитости, подстицање интеркултурне комуникативне компетенције, онда је на наставнику велика одговорност да одабере ваљан текст који се бави одређеним питањима, који је ученицима разумљив и занимљив, а опет довољно адекватан и прихватљив за њихово познавање језика, јер књижевни текст поред поруке коју носи са собом, помаже ученику да обогати речник, уочи синтаксичка правила и граматичке структуре енглеског језика. Важно је напоменути да пресудну улогу у избору одговарајућег текста може имати и његова дужина. Ученици често осећају притисак уколико морају прочитати обимно штиво, стога приповетке, па чак и песме или краћи романи, могу имати јачи утицај и послужити сврси.

Млађи ученици, али чак и одрасли почетници, као и тинејџери, могу уживати у сликовницама. Издавачке куће окрећу се потребама савременог плуралистичког друштва, па тако на тржишту можемо пронаћи сликовнице које подстичу интеркултурну компетенцију. Сливковнице су одличан избор када су у питању деца, јер пружају визуелну стимулацију у комбинацији са писаним текстом, што доводи до лакше обраде нових информација. Камински (2013: 31) истиче важност слика наводећи да оне мотивишу ученике и омогућавају им да одрже интересовање и лакше усвоје вокабулар који би без визуелног стимуланса био недовољно разумљив.

Да би доживели савремени свет онаквим какав он јесте – препун различитости, Блендова (2016: 45) предлаже наставницима да обрате пажњу на следеће ставке приликом одабира књиге:

1. да ли језик и садржај одговарају циљној групи?
2. да ли слике додају значење причи?
3. да ли карактеризација речима и илустрацијама подстиче емпатију?
4. да ли је прича занимљива, односно узбудљива, хумористична, изненађујућа, дирљива?
5. могу ли се деца повезати са причом ...?
6. да ли су свет и људи представљени тачно и с поштовањем?
7. да ли прича подстиче упитни став и искрену комуникацију? (Бленд 2016: 45)

Када је реч о активностима које се могу применити на часу енглеског језика на ком се обрађује књижевно дело са циљем да се приближе и разумеју културни аспекти англофоне културе, треба имати у виду узраст полазника и њихов ниво познавања језика. Припадници нижих разреда најбоље усвајају градиво када је оно илустровано или када пак оно „оживи”, а велики број ученика воли да активно учествује у настави. Мајер (2003: 249) предлаже драматизацију уз помоћ лутака као стратегију помоћу које се интеркултурна комуникативна компетенција постепено усваја. На овај начин јунаци приче оживљавају. Ученици могу осмислити дијалог или нову причу на основу текста који су управо чули. Ученици „оживљеним” ликовима могу постављати питања у вези са осећањима или одлукама које су повезане са причом и на тај начин се са њима идентификовати (Мајер 2003: 249). Штавише, на овај начин ученици остварују контакт са другим, и узимају у обзир његово мишење које могу да чују. Мајер наводи да је неопходно успоставити везу са књижевним делом, тако што ће ученицима бити постављана питања која могу лако наћи у тексту и истиче да је неопходно увести их у свет књижевности. Међутим, приликом одабира питања која наставник жели да постави деци, треба узети у обзир и чињеницу да поједина питања нека деца могу сматрати смешним и бесмисленим јер су и више него очигледна, попут питања „Колико има (нечег)?” (Мајер 2003: 245). Стога је добар избор комбиновати оваква питања са онима која деца пружају шири спектар одговора, те нагласити да нека питања могу бити „луцкаста” али да су део игре (Мајер 2003: 248).

Старији ученици и они напреднијег нивоа знања могу учествовати у дебатама и активностима које учионицу претварају у тзв. контактну зону (*Contact Zone*). Контактна зона је намењена првенствено оним одељењима, односно групама у којима преовлађује хетерогена структура (Гомес Родригес 2013: 100). Пратова (2002: 4) контактну зону објашњава као „друштвени простор на ком се културе сусрећу, сударају, хватају у коштац, често у контекстима у којима владају веома асиметрични односи моћи, као што су колонијализам, ропство, или њихове последице које и дан данас постоје у многим деловима света” (Прат 2002: 4). Корисност овакве активности у хетерогеним срединама огледа се у томе што управо ученици различитог порекла могу да пруже свој поглед на проблематику изнету на часу, на основу књижевних текстова које су прочитали на енглеском језику. Активност која се може применити и у земљама које нису имале колонијалну прошлост, јер омогућава холистички поглед на проблематику, дозвољава да

јој се приступи са најмање две стране и развија критички став код ученика јесте дебата. Крамшова (2001: 29) наглашава битност дебате јер она поседује „потенцијал којим се у питање доводи *status quo*” (Крамш 2001: 29). Хамес Гарсија (нав. у Гомес Родригес 2013: 100) наводи да се у настави књижевно дело неретко посматра као идеализовано, приступа му се са симпатијама, те се права историја као и идеологија коју аутор пропагира остављају по страни. Дебате укључују више аспеката у анализу омогућавајући ученицима да препознају друштвене проблеме и опресију на реалистичнији начин. Аутор наглашава да је улога наставника да омогући ученицима да чују шта они ученици који се са њима баш и не слажу говоре, као и да истраже и поразмисле о мишљењима која се разилазе, те да није неопходно да се сложе сви ученици око дате тематике (Гомес Родригес 2013: 100).

Од изузетног је значаја начин на који наставник пружа повратну информацију ученицима. Некада је потребно пружити додатно појашњење стереотипа, предрасуда и сл. Наставник мора да препозна свако потенцијално питање ученика које пружа могућност дискусије на тему мултикултурности и интеркултурности, а не да га занемари или на њега површно одговори.

Такође је неопходно поменути библиотеку са радионицама као место на ком се интеркултурна комуникативна компетенција кроз призму књижевних дела и те како може развити. Наставник и библиотекар могу сарађивати заједно путем смислених креативних радионица, одабиром адекватних уџбеника и активности у циљу развоја интеркултурне комуникативне компетенције.

4. Закључак

Развој интеркултурне комуникативне компетенције дуг је процес који захтева доста стрпљења и ангажованости и ученика и наставника енглеског али и било ког другог страног језика. Избор активности које би довеле до развијања ове вештине мора бити адекватан. Ученици се морају оснажити, наставници морају водити рачуна да друге културе не представе на нивоу информација, већ да мотивишу ученике да оформе критички став, развију саосећање и разумевање према припадницима других култура. Сопствену културу не треба да сматрају ни супериорном ни мање вредном. Књижевно дело мора бити адекватно одабрано и у погледу нивоа знања ученика када је реч о језику, инспиративно, занимљиво, како би ученик имао корист у погледу богаћења језика али и свести о свету. Наставник мора бити упознат са проблематиком. Пред наставником је велики изазов при избору текста који

ће подстаћи интеркултурну компетенцију, а када адекватно дело одабере, следи његово прилагођавање програму наставе и учења кроз низ различитих активности, од драматизације, преко дискусије и дебата до радионица. Уколико школа цени овакав вид наставе и уколико има могућности, школска библиотека се може обогатити фондом који подстиче интеркултурну компетенцију, те припремити младе људе за живот који је пред њима.

Литература

- Адам и Харпер 2016: Н. Adam, L. Harper, Assessing and selecting culturally diverse literature for the classroom. *Practical Literacy: The Early & Primary Years*, 21(2), 10–14.
- Арслан 2013: Н. Arslan, Multicultural education: Approaches, dimensions and principles. In Н. Arslan, G. Rata (eds.), *Multicultural education: From theory to practice* (pp. 15–34). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Бајрам 1997: М. Byram, *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Бајрам, Николас и Стивенс 2009: М. Byram, A. Nichols, D. Stevens, Introduction. In М. Byram, A. Nichols & D. Stevens (eds.), *Developing intercultural competence in practice* (pp. 1–8). Exeter, England: Cromwell Press.
- Бенет 1995: С. Bennett, *Comprehensive multicultural education theory and practice*. Boston: Allyn & Bacon.
- Бенкс и Бенкс 2016: J. A. Banks, C. A. M. Banks, *Multicultural education: Issues and perspectives*. New Jersey: Wiley.
- Бенкс 2009: J. A. Banks, Multicultural education: Dimensions and paradigms. In J. A. Banks (ed.), *The Routledge international companion to multicultural education* (str. 9 – 32). New York: Routledge.
- Бленд 2016: J. Bland, English language education and ideological issues: Picturebooks and diversity. *CLELEjournal*, 4(2), 41–64.
- Голник и Чин 2016: D. M. Gollnick, P. C. Chinn, *Multicultural education in a pluralistic society*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Гомес Родригес 2012: L. F. Gómez Rodríguez, Fostering intercultural communicative competence through reading authentic literary texts in an advanced Colombian EFL classroom. A constructivist perspective. *Profile*, 14(1), 49–66.
- Гомес Родригес 2013: L. F. Gómez Rodríguez, Enhancing intercultural competence through U.S. multicultural literature in the EFL classroom. *Folios Journal*, 38, 95–109.

- Гомес Родригес 2015: L. F. Gómez Rodríguez, The cultural content in EFL textbooks and what teachers need to do about it. *PROFILE Issues in Teachers' Professional Development*, 17(2), 167–187.
- Дајмонд и Мур 1995: B. Diamond, M. Moore, *Multicultural literacy: Mirroring the reality of the classroom*. White Plains, NY: Longman Publishing Co.
- Ђорђевић 2009: J. Đorđević, *Postkultura: Uvod u studije kulture*. Beograd: Clio.
- Кай 2002: M. Cai, *Multicultural literature for children and young adults: Reflections on critical issues*. Westport, CT: Greenwood.
- Камински 2013: A. Kaminski, From reading pictures to understanding a story in the foreign language. *CLELEjournal*, 1(1), 19–38.
- Крамш 2001 : C. Kramersch, *Content and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Крамш 2011: C. Kramersch, The symbolic dimensions of the intercultural. *Language Teaching*, 44(3), 354–367.
- Крамш и Жу 2016: C. Kramersch, H. Zhu, Language and culture in ELT. In G. Hall (ed.), *The Routledge handbook of English language teaching* (pp. 38–50). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Мајер 2003: T. Meier, “Why can’t she remember that?” The importance of storybook reading in multilingual, multicultural classrooms. *The Reading Teacher*, 57(3), 242–252.
- Мохамадзаде 2009: B. Mohammadzadeh, Incorporating multicultural literature in English language teaching curriculum. *Procedia Social and Behavioural Sciences*, 1(1), 23–27.
- Пејџ и Зонеберг 2003: M. E. Page, P. M. Sonneburg, *Colonialism: An international, social, and political encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Прат 2002: M. Pratt, Arts of the Contact Zone. In J.M. Wolff (ed.), *Professing in the contact zone: Bringing practice and theory together: National Council of Teachers of English* (pp. 1–18). Urbana, Illinois: NCTE.
- Саид 2000: E. Said, *Orientalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Санг и Мејер 2012: Y. K. Sung, R.J. Meyer, Rethinking cultural authenticity in global literature: A Korean example. In R. Meyer & K.F. Whitmore (ed.), *Reclaiming reading: Teachers, students, and researchers regaining spaces for thinking and action* (pp. 163–166). New York/London: Routledge.
- Шорт, Линч-Браун и Томлинсон 2014: G. K. Short, C.G. Lynch-Brown, L. Tomlinson, *Essentials of children's literature*. Boston, MA: Pearson.

Jovana Nikolić

THE IMPORTANCE OF MULTICULTURAL LITERATURE AND ITS ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Summary

The aim of this paper is to emphasise the importance of adequately selected literary texts in the English language teaching with the aim of helping students develop intercultural communicative competence. The contemporary society consists of intercultural encounters; in order for communication to be successful, developing intercultural communicative competence is recommended as a potential link between the members of the native and target culture. In this paper, we emphasize the importance of multicultural texts that should be used in the classroom from an early age to help students not only develop language skills, but also learn about the world, and create a personal and critical attitude towards it. Choosing an adequate text (e.g., picture books, fairy tales, folk tales, short stories, contemporary prose) is of the utmost importance. Depending on the interests and age of students as well as the level of their language proficiency, a well chosen text and the adequate approach to the literary analysis will help students develop empathy towards the Other. The application of contemporary cultural theories can affect the ability of students to recognize ideologically colored texts. In this paper, several activities and tips that can be applied in teaching are proposed in order to help students develop intercultural communicative competence by using literary texts.

Key words: multicultural literature, intercultural communicative competence, EFL.

Lora Petronić Petrović*

Center for Foreign Languages Lingva

PERFORMANCE-BASED AND AUTHENTIC ASSESSMENT FOR CAMBRIDGE PRE A1 STARTERS EXAM¹

The aim of this paper is to present possibilities of transforming activities from English courses for Young Learners into activities which will help them become aware of the elements that comprise Pre A1 Starters, formerly known as Cambridge YLE Starters Exam. The proposed activities focus on two important aspects of an exam: the ways to minimize student-related unreliability and the ways to maximize test validity, to bring test format closer to students. It also considers important aspect of learning – background knowledge, since new knowledge is most effectively acquired by building on existing one. This has led to using alternative assessment as the most suitable way to implement prior knowledge, as well as make young students reflect on their own learning. The paper presents ways of self-assessment and peer assessment of authentic and performance-based activities as they best fit the student's book and portfolio tasks prescribed by the course book used.

Key words: self-assessment, peer assessment, reading, writing, speaking, alternative assessment, scoring rubrics.

1 The paper was presented at the 4th International Conference *Teaching English to Young Learners: Assessment and Learning*, organized by the University of Kragujevac, Faculty of Education in Jagodina, June 6, 2015.

* Center for Foreign Languages Lingva, Vlade Danilovića 40/1, 14000 Valjevo; lora.va@gmail.com

1. Introduction

Learning a foreign language at an early age began to gain momentum during the 80s of the last century, but unlike the classroom pedagogy that developed in parallel with the flourishing of this process, the same did not happen with the principles of assessment. In the first place, it is possible that the reason for this is to be found in the fact that this field required an extremely careful approach. Namely, there is indubitably certain apprehension that the wrong effects of assessment at an early age can irreparably damage the children's perception of their self-worth. Furthermore, grading errors could possibly negatively affect motivation towards learning. It was not until the beginning of the 21st century, hence, that early childhood assessment became one of the main topics to consider within the teaching and learning process. As Danijela Prošić-Santovac and Shelagh Rixon state, after more than 30 years, it has become evident that in addition to age-appropriate teaching practices, it is equally important to develop age-appropriate assessment practices (Prošić-Santovac and Rixon 2019: 6). This is best supported by the fact that one of the few books dealing with this topic at the international level, *Integrating assessment into early language learning and teaching*, comprised of sixteen chapters written by experts in the field, was published only in 2019.

In this paper we will present how we tackled this complex area. We begin with a description of international tests for children, *Cambridge Young Learners Exams*, which were introduced in 1997 by Cambridge English Language Assessment (previously known as University of Cambridge ESOL Examinations). We continue with the review of the "Lingva" Center for Foreign Languages from Valjevo practices regarding children who take this exam. We then present alternative assessment activities which are possible way to familiarize children with the grading criteria of the exam, as an important part of the assessment process. We include a description of assessment handouts and scoring rubrics, and the ways they were created and implemented in tasks. We conclude by identifying these activities as the examples of good practice which can be applied not only for testing purposes, but for all kinds of assessment.

2. Young Learners English Tests (YLE)

Cambridge Young Learners Exams are intended to children aged from seven to twelve, and cover three levels: Pre A1 Starters, formerly known as Cambridge English: Starters (YLE Starters) (<https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/starters/>), A1 Movers, formerly known as Cambridge English: Movers (YLE

Movers) (<https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/movers/>), and A2 Flyers, formerly known as Cambridge English: Flyers (YLE Flyers) (<https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/flyers/>). Tests comprise of Listening, Reading/Writing and Speaking parts, and they last from forty-five to an hour and fifteen minutes, respectively. Assessment consists in earning shields for each part of the test, and there is no pass or fail mark, as each child gets a Cambridge English award.

Pre A1 Starters is the lowest level in the system of the Cambridge Young Learners English Tests. Being below Level A1 on the CEFR, it is aimed to give children a good foundation for language learning, as well as show their parents and teachers how they are progressing in English. The score of ten shields indicates the minimum limit for preparing students for the next level.

3. Young Learners English Tests in “Lingva” Center for Foreign Languages

Young learners from “Lingva” Center for Foreign Languages from Valjevo have been taking these exams since their introduction in 1997. The age at which children in “Lingva” start taking the Starters exam is nine years old, considering that only then they master the Latin alphabet according to the formal, public-school program. The main materials for teaching used in classes are different course book series from renowned publishers, since not all students take this exam. However, official exam preparation materials, *Cambridge YLE Past Papers books*, are used as additional resources in practicing all skills and assessment of speaking for all students, as well as for preparation of YLE exam candidates in extra classes.

Course book used for young learners at pre-A1 level in “Lingva” during school year 2015/2016 was Oxford University Press *New Chatterbox 2* by Derek Strange. It comprises of *Pupil's Book* (Strange, 2011a) with fifteen units, and *Activity Book* (Strange, 2011b) with additional exercises and projects, and has two forms of assessment – tests and portfolio. Tests follow each three units and are aimed to assess pupils' knowledge through testing listening, reading and writing skills. Portfolio contains activities which assess speaking skill, as well as encourage students to reflect on their own learning (*Now I can* picture prompts), and the list of projects.

However, the task format in the tests and portfolio differs from the one in Cambridge YLE Starters Exam, hence the teacher, set herself two goals. The first one was to minimize student-related unreliability and the second one to increase

test validity, both to the maximum extent. The goal was to defeat possibilities of students being anxious or having “a bad day” by exposing them to exercises which would both bring test format closer to them and put them in the exam similar circumstances from the very beginning of the school year.

4. Alternative assessment

Taking into account previously mentioned characteristics of the Pre A1 Starters Exam, and the fact that young students should be prompt to reflect on their own learning, the author of this paper faced quite a challenging task. Therefore, her first step was to create ways of supplementing materials from the course book and portfolio in order to achieve her goals, and as the most suitable means to do that she recognized alternative assessment. She especially focused on performance-based and authentic assessment as they were most in accordance with aforementioned book and portfolio activities. Also, these two types of assessment best embodied the importance of background knowledge, since “new information is learned most effectively by building on prior one” (Gagné, Yekovich and Yekovich 1993; Jones et al. 1987 as cited in O’Malley and Pierce 1996: 17). Furthermore, they were also suitable since they intertwined in a way – performance-based assessment is considered “any product or behavior that you wish the student to create or display” (Evans 2009: 1), such as posters, songs or presentations, and “a means to give the students a context through which to acquire language skills” (Evans 2009: 1), while “an authentic assessment usually includes a task for students to perform and a rubric by which their performance on the task will be evaluated” (Mueller 2014). In other words, authentic assessment actually represents teacher created activities which assist students in recognizing both the learning process and learning outcomes beyond the “one right answer” approach. Also, in this way, students become familiar with the criteria and assessment from the moment they are given the instructions for the assignment.

Since one of the teacher’s primary goals was to raise her students’ awareness to what they should pay attention to when taking the exam, she firstly referred to *Cambridge Young Learner English Handbook for Teachers* (*Handbook*, in the remainder of the text) and its recommendations for candidate preparation. Secondly, also in order to raise the students’ awareness to what they should pay attention to when taking the exam, she opted for self-assessment and peer assessment sheets and scoring rubrics. Thirdly, she decided to use Serbian language for some of the forms in order to overcome the students’ limited proficiency in English as an obstacle in self or peer evaluation.

5. Self-assessment for reading and writing

Since reading and writing usually represent an introduction into each other or follow up activities one after the other, the self-assessment activities teacher created for this kind of exercises are further described below.

5.1. Reading assessment

The teacher based the reading assessment on an activity from the Pupil's Book. It consisted of a postcard which students had to read and match to the appropriate picture, and then answer its following questions (Picture 1)

Unit 6

A holiday postcard

● Read and match. Choose: A or B?

● Answer the questions.

- Who is writing this postcard?
- Who is she writing to?
- Where is her family's hotel?
- Where is she sitting?
- What is today's weather in Spain?
- What is her sister doing?

26 page twenty-six

Picture 1. Reading skill activity (Strange 2011a: 26)

Teacher expanded this exercise by adding a self-assessment sheet to it. The sheet was a list of five sentences in Serbian which students had to answer or circle cross (X) or tick (✓) as the answer (Picture 2).

	Pažljivo sam čitao/la, nisam žurio/la da pročitam. ✓ X
	Prepoznao/la sam sliku po sledećim rečima:
	Znam ko piše razglednicu zato što
	Znam kome pišu razglednicu zato što
	O čemu je pisala Karolina?
	_____
	_____
	_____

Picture 2. Example of self-assessment sheet for reading activity (original)

These sentences were based on the recommendations for *Starters Reading & Writing paper* in the *Handbook* (2015: 10) where, among other issues, the next is stated:

Part 1 (...)

Give candidates practice in marking sentences with ticks or crosses to indicate whether they are true or false.

Part 2

Give candidates plenty of practice in matching sentences to pictures. (...)

Part 4

Candidates should be encouraged to read holistically for a sense of the text before trying to answer questions. (...)

Part 5

(...) Do exercises which encourage careful reading. (...) ... do exercises which encourage quick, accurate reading so that key question words are correctly identified and understood.

Hence, the students had to assess their own performance by completing and answering the next sentences and questions in their first language:

I was reading carefully, I didn't hurry to finish reading (✓ / X)

I recognized the matching picture by the next words ...

I know who is writing because ...

I know to whom the postcard is written to because ...

What did Caroline write about? ...

5.2 Writing assessment

Assessment of writing was created in a similar manner. An exercise for this skill, which was introduced after the previously described one, also included in Activity Book, instructs students to write an email from their holiday. Since students at this age have not yet learned how to write an email, the teacher modified the exercise as writing of a postcard. They had already been taught rules for writing a postcard in their first language, therefore, teacher decided to elicit students' prior knowledge orally, and thus reminded pupils of the rules before starting writing, as suggested by O'Malley and Pierce (1996: 175). In order to motivate them, teacher prepared pairs of pictures of different holiday places which students picked up randomly (see Picture 3). In this way, the teacher created writing prompts that covered vocabulary and structures done in the classes – who they were with, what the weather was like, what they did, what they ate and drank, as well as when to use and how to form the present continuous tense.

Picture 3. Example of the prompt for writing activity (original)²

For creation of this self-assessment sheet teacher was inspired by the Smiley Sentences Poster found on *All Students Can Shine* blog (Young 2012). Here students were supposed to draw a mini smiley face as a possible point to verify their work (see Picture 4).

List of sentences comprised five sentences based on the next recommendations from the *Handbook* (2015: 10):

2 Photo of *La Sagrada Familia* taken from http://community.fansshare.com/pic98/w/modernism--roman-catholicism-/369/14374_sagradafamilia_jpeg.jpg; photo of flamenco scene taken from <https://iberinbound.com/default/travel-origins-flamenco-assistance-iberinbound/>

General comment

Many marks are lost because letters and/or words are not clearly written. Remind candidates to check that what they have written is clear enough to be read by someone who is not familiar with their handwriting.(...)

Part 2

(...) Do plenty of exercises comparing and contrasting different structures and vocabulary related to pictures, for example, prepositions such as *in* and *on*, the present continuous tense, different sports, etc. (...)

Part 5

Train candidates to learn the correct spelling of Starters words. (...)

In order to assess their own writing performance, students' attention was focused on the next issues:

Others can read what I wrote

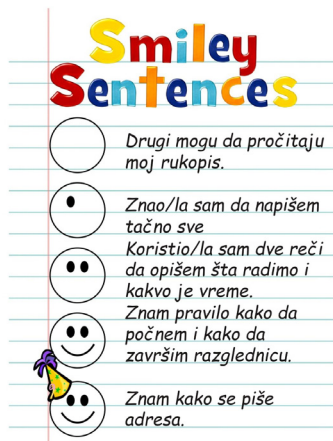
I spelled correctly all the words

I used two words to describe weather and what we are doing

I know the rule how to start and how to end the postcard

I know how to write an address

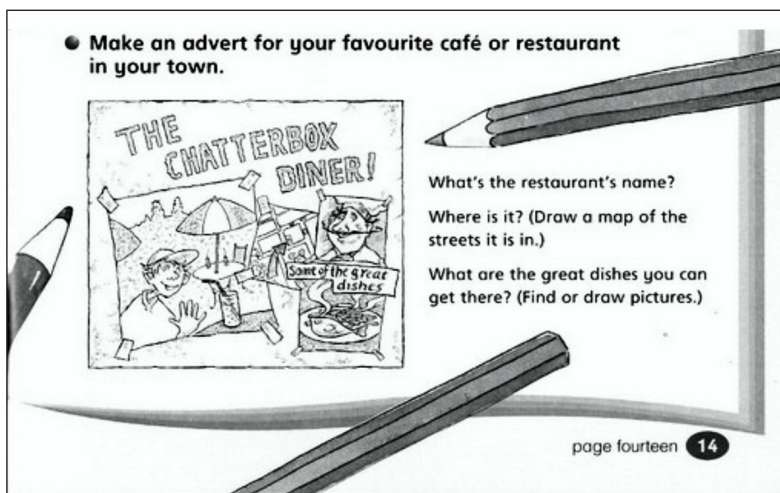
Example of this self-assessment sheet can be seen in Picture 4.

Picture 4. Example of the self-assessment sheet for writing activity
(adapted from www.allstudentscanshine.blogspot.com)

6. Peer assessment for speaking

As mentioned before, the Chatterbox Course offers plenty of project activities, both in the Activity Book, or as a part of the student's portfolio. Being "often an excellent integrated assessment, since they usually involve the use of the four language skills (...)" and since they "usually require some type of oral presentation" (Shin and Crandall 2014: 260), the author of this paper opted to use a project – a poster making activity for practicing and assessment of speaking. The pupils' task was to design a poster of their favourite restaurant, to write its name, draw a map of the streets it is in, and name the dishes and drinks they can eat or drink there (Picture 5). The students made their posters in pairs, and the follow up and wrap-up activities were to orally present their restaurant and answer their classmates' questions about it. The oral presentation consisted of telling the name of the restaurant, its address and telling what dish students usually eat there, while their classmates had to find out what the restaurant is like, and what else they could eat or drink in it.

Picture 5. Portfolio activity (Strange, 2011b:14)

Activity was expected to proceed in the following manner:

Student(s) presenters: "Hello, my name is Ana. This is my favourite restaurant. Its name is "Hemingway". It's at 12 Knez Miloševa Street. I like eating pizza and drinking apple juice there."

Peers' questions:

- “What colour are the chairs there?”
- “Is it a big or a small restaurant?”
- “Can you eat pancakes there?”
- “Can you drink hot chocolate there?”
- “What else do you like eating there?”

Students were instructed orally about what to ask based on the next recommendations from the *Handbook* (2015: 13):

General comments

Candidates in the *Starters* Speaking test are required to follow simple instructions, answer simple questions about a picture and about themselves.

Part 3

Candidates should also practice answering simple questions about a picture (with one-word answers). For example:

- What's this? (elephant)
- What colour is it? (grey)
- How many elephants are there? (two)
- What's the boy doing? (drinking)

In Parts 4 and 5, candidates need to feel confident that they can give basic information about themselves and can answer questions such as:

- How old are you?
- What's your friend's name?
- Is your house/flat/apartment big or small?
- Can you play table tennis?
- What's your favourite colour/animal/sport/food?

For this assessment activity the teacher created scoring rubrics together with her students. They were explained that they would assess their peers' presentation and they were asked what they thought was important when presenting their work to others. The students' response was that “(...) the presenters should speak correctly and loudly, but that the audience should listen to them as well”. It is worth mentioning that the teacher was rather astonished by this observation, since her previous experience did not indicate that children at this age are aware of the fact that speakers should be listened to carefully.

Based on that, a table with following criteria was created and each student was assessed accordingly:

- If as presenters they look at the audience
- If they speak correctly and loudly
- If they answer the questions
- If they don't need teacher's help
- If, when in audience, they listen to presenters

The procedure of the assessment consisted of putting a tick for yes, or a cross for no, in the appropriate field of the student's row. The score of five ticks meant that the student's performance was great, four ticks meant good mark, and three ticks meant that the performance needs improvement. Example of the speaking assessment rubrics is given in the Picture 6.

NAME OF THE STUDENT	LOOKS AT AUDIENCE	SPEAKS LOUDLY AND CORRECTLY	ANSWERS THE QUESTIONS	DOESN'T NEED TEACHER'S HELP	LISTENS TO PRESENTERS

√ - YES X - NO

(= 3√ + 2X) OK (NEEDS IMPROVEMENT)	(= 4√ + 1X) GOOD	(= 5√) GREAT

Picture 6. Scoring rubrics for the speaking (original)

7. Conclusion

The author of this paper presented the way she used available resources to create additional materials for successful preparation of young learners for their first encounter with official way of examination. She applied student-focused approach through assessment procedures which helped her raise her students' awareness about important aspects of Cambridge English Pre A1 Starters Exam, and thus decrease the possibility of student related unreliability in the tests. She also took

into consideration the fact that the age of eight is the minimum age when students are able to reflect on their own learning (Shin and Crandall 2014: 216). The activities she created represent an example of how any course material could be adapted for testing purposes, and how the exam requirements can be successfully integrated into learning programmes. To conclude, it is worth mentioning that seeing themselves as assessors was a great motivational factor for young learners.

Literature

- Cambridge English: Starters (YLE Starters) | Cambridge English. [<http://www.cambridgeenglish.org/exams/young-learners-english/starters/>]
- Cambridge Assessment English: *Cambridge English Qualifications. Pre A1 Starters, A1 Movers and A2 Flyers. Handbook for Teachers*. [<http://www.cambridgeenglish.org/images/153612-yle-handbook-for-teachers.pdf>]
- Evans 2009: D. Evans, *The end product: Doug Evans looks at performance assessment in the EFL classroom. (Practical ideas) (English as second language)*. Cengage Learning, HighBeam Business.
- Mueller 2014: J. Muller, What is authentic assessment? (Authentic assessment toolbox). Jon Mueller. [<https://jfmuller.faculty.noctrl.edu/toolbox/whatisit.htm>]
- O'Malley and Pierce 1996: J. M. O'Malley, L. V. Pierce, *Authentic assessment for English language learners: Practical approaches for teachers*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company.
- Prošić-Santovac and Rixon 2019: D. Prošić-Santovac, S. Rixon (eds.), *Integrating assessment into early language learning and teaching*. Multilingual Matters.
- Shin and Crandall 2014: J. K. Shin, J. A. Crandall, *Teaching young learners English: From theory to practice*. Boston: National Geographic Learning.
- Strange 2011a: D. Strange, *Chatterbox: Pupil's book 2*. (Oxford English.) Oxford, UK: Oxford University Press.
- Strange 2011b: D. Strange, *New chatterbox 2: Activity book*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Young 2012: V. Young, *All students can shine*. [<http://www.allstudentscanshine.com/>]

Лора Петронић Петровић

ПРОЦЕНА ЗНАЊА ЗАСНОВАНА НА ПЕРФОРМАНСИ И АУТЕНТИЧНО ОЦЕЊИВАЊЕ ЗА КЕМБРИЦ А1 ИСПИТ ЗА ДЕЦУ

Резиме

Циљ овог рада је да представи могућности преиначавања активности из уџбеника енглеског језика за децу у активности које ће им помоћи да постану свесни карактеристика Кембриц испита за децу (*Pre A1 Starters* првобитно назван *Cambridge YLE Starters Exam*). Предложене активности се фокусирају на два важна аспекта испита: начине да се што више умањи могућност подбачаја ученика и начине да се повећа валидност теста, односно да се формат теста што више приближи ученицима. Такође, разматра се важан аспект учења – основно знање, јер се нова знања најефикасније стичу надоградњом на постојећа. Претходно наведено довело је до тога да се алтернативно оцењивање користи као најпогоднији начин за примену већ постојећих знања, као и да се деца наведу да размишљају о сопственом учењу. У раду су представљени начини самооцењивања и вршњачке процене аутентичних и на учинку заснованих активности на такав начин да најбоље одговарају задацима из уџбеника и портфолија који су прописани уџбеником који се користи.

Кључне речи: самооцењивање, вршњачко оцењивање, читање, писање, говор, алтернативно оцењивање, табеле за оцењивање.

MODERN LANGUAGES
JOURNAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LITERATURES

Publisher

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
Faculty of Philology, University of Belgrade

Address

Studentski trg 3
11000 Beograd

Srbija

Tel: 011/2081-910

011/2638-622

E-mail: zivi.jezici@fil.bg.ac.rs

Published by

Iva Draškić Vićanović
University of Belgrade,
Faculty of Philology

Biljana Čubrović

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia

Technical editor

Uroš Smilevski

Cover design

Ljiljana Smilevski

Journal Modern Languages is published annually.

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ
ЧАСОПИС ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Адреса

Студентски трг 3

11000 Београд

Србија

Тел: 011/2081-910

011/2638-622

E-mail: zivi.jezici@fil.bg.ac.rs

За издавача

Ива Драшкић Вићановић

Филолошки факултет

Универзитета у Београду

Биљана Чубровић

Друштво за стране језике и књижевности Србије

Припрема и прелом текста

Урош Смилевски

Дизајн корица

Љиљана Смилевски

Часопис *Живи језици* излази једном годишње.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
81

ЖИВИ језици : часопис за стране језике и књижевности =
Modern languages : journal of foreign languages and literatures /
главна и одговорна уредница Оливера Дурбаба. - Год. 1, бр. 1/2
(1957)-год. 2, бр. 3/4 (1957/58) ; год. 2, бр. 1 (1960)-год. 34/35,
бр. 1/4 (1992/93) ; год. 36, бр. 1 (2016)-. - Београд : Друштво
за стране језике и књижевности, Филолошки факултет
Универзитета у Београду 1957- 1958; 1960-1993; 2016-
(Београд : Conti). - 21 cm

Годишње. – Текст на срп. и енгл. језику.
ISSN 0514-7743 = Живи језици
COBISS.SR-ID 626191

